

**De Politie
en het
Verdwenen Sociale Kapitaal**

Een verkenning

**Bureau Driessen
Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek**

De Politie en het verdwenen Sociale Kapitaal

**De Politie
en het
Verdwenen Sociale Kapitaal**

Een verkenning

F.M.H.M. Driessen
M. Kokx
B.G.M. Völker

Bureau Driessen
Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek
Utrecht 2006

Deze studie is uitgevoerd in opdracht van het
Programma **Politie & Wetenschap**

ISBN-10: 90-73259-41-X
ISBN-13: 978-90-73259-41-6

© 2006 Bureau Driessen

Bureau Driessen
Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek
Hiëronymusplantsoen 8
3512 KV Utrecht
tel. 030-2334779
site www.bureaudriessen.nl
email bd@bureaudriessen.nl

Inhoudsopgave

<i>1. Inleiding en vraagstelling</i>	<i>1</i>
Sociaal kapitaal en politie	4
Vraagstelling en opbouw van deze studie	5
<i>2. De rol van de politie</i>	<i>7</i>
Politie in de wijk	10
De 'filosofie' achter de gebiedsgebonden politiezorg	11
Een aantal concrete projecten	12
Samenvatting en Conclusie	17
<i>3. Community Studies en Sociale Netwerken</i>	<i>19</i>
Sociale netwerktheorieën	21
De ontwikkeling van sociale netwerken	22
Sociale netwerken en criminaliteit	24
<i>4. Sociaal Kapitaal</i>	<i>27</i>
Sociaal kapitaal in deze studie	29
Gevolgen van sociaal kapitaal	32
Sociaal kapitaal, criminaliteit en levenskansen	34
<i>5. Onderzoeksbevindingen</i>	<i>39</i>
Voorwaarden voor sociaal kapitaal	40
Sociaal contact	46
Gevolgen van sociaal kapitaal	47
Feedback	48
Samenvatting	50
<i>6. Samenvatting en Conclusie</i>	<i>51</i>
Sociaal kapitaal	52
Conclusie 1: Sociaal Kapitaal	55
Beleid	55
Conclusie 2: De rol van de politie	60
De rol van de politie nader beschouwd	60
Onderzoek	63
Afsluiting	64
<i>Literatuur</i>	<i>67</i>
<i>Bijlagen</i>	<i>75</i>

Hoofdstuk 1

Inleiding

Sinds de jaren zestig en zeventig is de criminaliteit in Nederland fors toegenomen en daarmee samenhangend nam ook het gevoel van veiligheid bij de bevolking af. Tegelijkertijd trok, onder andere ten gevolge van de instroom van migranten, een deel van de oorspronkelijke bevolking uit de mindere wijken in de steden weg naar de groeikernen en hun plaats werd ingenomen door deze allochtone immigranten. Zo ontstonden probleemwijken met een merendeels allochtone, kansarme bevolking. Toename van de criminaliteit en verandering van de sociale samenstelling van deze wijken, leidden tot ongewenste situaties, die bijvoorbeeld in Rotterdam de weg vrijmaakt hebben voor beleidsopties, die tot voor kort onbespreekbaar waren, zoals een selectief toelatingsbeleid in bepaalde wijken.

Uit dergelijke maatregelen blijkt dat men zich realiseert, dat de sociale structuur van wijken van belang is voor het criminaliteitsniveau van deze wijken. Anders gezegd, in bepaalde wijken is voor jongeren de kans zich te ontwikkelen volgens een normaal patroon wel bijzonder klein. Alleen repressie helpt onvoldoende en meer en meer dringt het besef door dat dergelijke klassieke repressie niet in staat is een hoog veiligheidsniveau in de samenleving te garanderen. Wanneer in bepaalde wijken grote aantallen burgers besluiten de geschreven en ongeschreven regels in de maatschappij te negeren, dan kunnen de politieke en justitiële systemen het tij niet langer keren. Niet alleen raken deze systemen overbelast, ook de efficiëntie neemt sterk af. Veel regelovertreding blijft buiten het zicht van correctieve systemen en de ontevredenheid van de burgers over gebrekkige waarborging van hun veiligheid door de Staat neemt toe.

Toch zijn er aanwijzingen dat de groei van de criminaliteit de afgelopen jaren tot staan is gebracht, waarschijnlijk ten gevolge van een strikter handhavingsbeleid. Ondanks dit succes, waarvan moet worden afgewacht hoe duurzaam het zal zijn, is het duidelijk dat een hoog veiligheidsniveau in de samenleving niet alleen door repressie gegarandeerd kan worden. Op de eerste plaats kan de politie niet alles en iedereen controleren. Op de tweede plaats wordt een alom tegenwoordige politie in onze maatschappij onwenselijk geacht. De Staat mag dan een geweldsmonopolie hebben, de burgers worden daar niet graag doorlopend aan herinnerd. En op de derde plaats kan men zich afvragen of repressie wel de efficiëntste manier is om een hoog veilig-

heidsniveau in de samenleving te waarborgen. De vraag is met andere woorden of het 'product' veiligheid wel voordelig wordt 'ingekocht' door steeds verdere uitbreiding van het correctieve apparaat. Het besef dat een en ander langzaamaan onbetaalbaar wordt speelt dus, op de vierde plaats, ook een belangrijke rol.

Alternatieven liggen echter niet voor het oprapen en weemoedig wordt teruggedacht aan de jaren 50, toen je je fiets niet op slot hoefde te zetten, terwijl de omvang van de politie zeer bescheiden was en Nederland het minste gedetineerden had van alle landen op de wereld. Kennelijk is een maatschappij mogelijk, waar een hoog veiligheidsniveau samen gaat met een bescheiden correctief apparaat. Dat de situatie rond 1950 inmiddels voltooid verleden tijd is, wordt algemeen onderkend, maar die situatie kan nog steeds dienen als bewijs voor de stelling dat het zelfregulerend vermogen van de maatschappij in principe veel groter is dan wel wordt aangenomen.

In de huidige politieke discussies klinkt dit door in de eindeloos herhaalde roep om herstel van normen en waarden. Door alle burgers gedeelde normen en waarden zouden de terugkeer van een harmonieuze samenleving kunnen bewerkstelligen. Door de WRR (2003) is dit uitgangspunt uitgewerkt, waarbij men tot de conclusie komt, dat de instituties hun taak op het gebied van de normoverdracht hebben verwaarloosd. Scholen, verenigingen, buurtbewoners, maar ook de gezinnen, corrigeren ongewenst gedrag minder consequent, waardoor de regels van de samenleving niet doorlopend gesanctioneerd worden en internalisatie niet langer plaats vindt. Ook Van den Brink (2004) wijst op normoverdracht als cruciale factor en staat een herstel voor van de 'persoonlijke betrokkenheid van de middenklasse'.

Men kan stellen dat de voorstanders van gedeelde normen en waarden de nadruk leggen op de cognitieve aspecten van normovertreding. Gechargeerd gesteld lijkt het er op dat zij geloven dat regelvertreders alleen maar niet weten dat ze regels overtreden of dat ze het juiste gedrag nooit geleerd hebben. Als hen nu maar geleerd wordt, wat de regels zijn, dan zijn de problemen opgelost. Een zelfde sterke nadruk op cognitieve aspecten ziet men ook bij het integratiebeleid met veel aandacht voor scholing, burgerschapskunde, beheersing van de Nederlandse taal en aanzienlijk minder aandacht voor deelname aan de maatschappij via arbeid, verenigingsleven en heterogeniteit van buurten.

Deze nadruk op cognitieve elementen heeft een krachtige impuls gehad door de ontwikkeling van het moslim-radicalisme. Extremisten rechtvaardigen hun acties met verwijzing naar een heilig boek, naar schriftelijke overleveringen en naar uitleg van dit alles door schriftgeleerden. Het lijkt zodoende overduidelijk dat extremisten gekenmerkt worden door afwijkende cognities. Hun opvattingen zijn de onze niet en dat lijkt het probleem. Toch zijn deze opvattingen slechts een variant van de opvattingen van de grote meerderheid der moslims, die vreedzaam is. Een kleine variatie in opvattingen zou een dergelijke enorme variatie in uitkomsten kunnen opleveren, van vreedzaam tot moorddadig. Of is het redelijker te veronderstellen dat niet het verschil in opvatting aan de basis ligt van het extreme gedrag? Is dit gedrag wellicht gekozen op grond van emotionele of sociale factoren (woede, haat, nabootsing van gerespecteerde anderen) en is het verschil van opvatting meer de franje, die de benodigde rationalisatie verschaft?

De relatie tussen feitelijk gedrag en normen (of cognities, attitudes, waarden) is

immers geenszins eenduidig. In onderzoek is deze relatie in ieder geval altijd zwak. Bem (1968) heeft al aangetoond dat deze relatie vaak zelfs andersom loopt. Hij stelt dat iemand geen bruin brood eet omdat hij het lekker vindt, maar iemand vindt bruin brood lekker, omdat hij nu eenmaal gewend is — om wat voor reden dan ook — het te eten. Gedrag wordt volgens Bem niet zozeer bepaald door bewustzijnsinhouden, maar veeleer door gewenning, gewoonte en de sociale context. In de discussies over normen en waarden wordt ook wel onderkend dat de sociale context van belang is. Zo legt de WRR veel nadruk op de rol van de sociale instituties en Van den Brink wijst de middenklasse aan als verantwoordelijk voor de overdracht van fatsoen. Men meent dus dat normen en waarden top-down moeten worden overgebracht.

Van een geheel andere orde is echter de opvatting dat de sociale context niet gezien moet worden als een handig instrument om normen over te dragen, maar dat de sociale relaties zelf het cement van de harmonieuze samenleving vormen. Door uitgebreid sociaal contact is enerzijds sociale controle mogelijk, anderzijds biedt sociaal contact sociale steun en daardoor bescherming tegen afglijden in deviant gedrag. In een samenleving met veel sociaal contact kan men niet zomaar iets doen dat schadelijk is voor het collectief. In dit verband spreekt men van de cohesie in de samenleving of van sociaal kapitaal. De aard van relaties tussen de burgers is het sociale kapitaal van een samenleving en dit sociale kapitaal zou de laatste decennia steeds meer verloren zijn gegaan (Putnam 2000).

In de moderne maatschappij is de burger minder afhankelijk van zijn sociale netwerk. Het 'vangnet' wordt institutioneel aangeboden, hiervoor hoeft hij geen beroep meer te doen op zijn interactiepartners. Een aantal functies, die vroeger door het persoonlijke sociale netwerk werden vervuld (ondersteuning bij moeilijkheden, onderwijs, werk, huisvesting) is immers overgenomen door instituties (respectievelijk sociale dienst of Riagg, school, arbeidsbureau, gemeentelijke huisvesting). Weliswaar neemt de frequentie van het sociale contact niet af, maar de verschillende sociale netwerken waar mensen deel van uitmaken (familie, werk, buurt, vrienden) vallen niet meer voor een deel samen. De sociale interactiepartner is dus steeds iemand anders, waardoor het contact minder intensief is. Hierdoor gaan de twee belangrijkste functies van het sociale contact verloren. De controlefunctie wordt minder en ook de sociale steun bij moeilijkheden neemt af.

Door de instroom van allochtonen is het verlies van sociaal kapitaal in een stroomversnelling geraakt. Door taal-, cultuur- en religiebarrières tussen allochtonen en autochtonen en tussen allochtonen onderling is de overlap van netwerken in de maatschappij sterk afgenomen. Situaties die vroeger zeer uitzonderlijk waren (de buren niet kennen bijvoorbeeld) zijn inmiddels geen uitzondering meer.

Of men nu de normen en waarden benadrukt of het sociale kapitaal, in beide gevallen is het doel hetzelfde en gaat het er om het zelfregulerend vermogen van de samenleving te vergroten. Maar het verschil in middelen die deze twee benaderingen meebrengen, kan grote verschillen in beleid en vermoedelijk ook in uitkomsten tot gevolg hebben. Uitgaande van normen en waarden zal de nadruk liggen op cognitieve elementen, zoals scholing, onderwijs en het leren van normen. Uitgaande van sociaal kapitaal zal de nadruk liggen op sociale interventies, zoals het faciliteren van sociaal contact en vooral van sociale controle.

Sociaal kapitaal en politie

Op het eerste gezicht staan bovenstaande bespiegelingen misschien ver af van de dagelijkse politiepraktijk. Toch is dit maar schijn. Bij de politie bestaat al decennia lang het besef dat preventie — pro-actief handelen — veel effectiever kan zijn dan interventie achteraf en in het verlengde daarvan is er ook voor de sociale aspecten van de preventie altijd belangstelling geweest. Het is evident dat de politie gebaat is bij een gezond sociaal leefklimaat en bij sociale cohesie (Bervoets 2002) en men handelt daar ook naar. Er zijn bijvoorbeeld veel initiatieven die met name gericht zijn op de sociale omgeving van jongeren. Enige systematiek in deze initiatieven is echter moeilijk te ontdekken, zo blijkt uit een overzicht van dergelijke projecten (Driessen e.a. 2002).

In discussies over wijkgebonden werken (Straver 2001) speelt de sociale context altijd al een belangrijke rol. Men probeert grip te krijgen op de sociale structuur in een wijk door bijvoorbeeld partners te zoeken zoals opbouwwerkers, jongerenwerkers, schoolbegeleiders, schoolartsen, maatschappelijk werkers en medewerkers van woningbouwcorporaties, die samenwerken om problemen aan te pakken (Bulk 2001). De politie wordt daarbij gezien als een onderdeel van de lokale netwerken die zich bezighouden met de zorg voor de veiligheid. Deze zorg zou steeds meer een gedeelde verantwoordelijkheid moeten worden, waarbij van de politie wordt gevraagd in 'partnership' op te treden met andere partijen en onder regie van de gemeente. Uitgangspunt daarbij is dat het werk van de politie moet worden afgestemd op lokale behoeften en wensen. Op lokaal niveau moet zo de integratie van verschillende onderdelen van de veiligheidszorg, waaronder de politie, tot stand komen. Het integraal veiligheidsbeleid impliceert daarmee dat beslissingen over prioriteiten en de inzet van middelen bij de politie minstens deels op lokaal niveau genomen moeten worden (Terpstra 2002).

De vraag voor de politiepraktijk is met name welke rol er voor de politie is weggelegd bij dergelijke nieuwe interventies. De agent is geen sociaal werker, maar interventie in de sociale structuur kan het werk van de agent faciliteren, het huisvestingsbeleid is geen politietoek, maar de sociale samenstelling van wijken kan meer of minder criminogeen zijn. En 'u roept, wij draaien' kan geen uitgangspunt zijn voor prioritering bij de politie, maar burgerparticipatie kan mogelijk van belang zijn om de positie en effectiviteit van de politie te vergroten (Moor 2003). Welke interventies in de sociale structuur van wijken mogelijk effectief zijn en de mogelijke rol van de politie daarbij is de vraag waar het in deze studie om gaat.

Bij een mogelijke rol van de politie bij de versterking van sociaal kapitaal hoeft overigens niet uitsluitend gedacht te worden aan een preventieve rol. Ook specifieke repressie kan ondersteuning bieden bij de opbouw van sociaal kapitaal. Zo kan bestrijding van hinderlijke overlast een basisvoorwaarde zijn voor het weer op de been helpen van een wijk. Ook strikte (en misschien wat overdreven) repressie van hinderlijk, maar niet zo ernstig asociaal gedrag, bijvoorbeeld huisvuil op straat, kan het klimaat zodanig veranderen dat normale sociale controle weer werkzaam kan zijn. De buurman aanspreken op het een dag te vroeg buiten zetten van de vuilniszak in een totaal vervuilde straat is enigszins onzinnig. Sociale controle kan in zo'n geval

niet effectief zijn. Wanneer eenmaal door repressie een acceptabel niveau is bereikt, kan sociale controle weer effectief zijn.

Vraagstelling en opbouw van deze studie

In deze verkenning wordt op deze kwestie ingegaan door een antwoord te zoeken op de volgende twee vragen:

- *Wat voor rol wordt er momenteel door de politie gespeeld bij de versterking van het sociale kapitaal? Concreet: hoe staat het momenteel met initiatieven om het zelfregulerend vermogen van de samenleving te versterken, zoals burgerparticipatie, wijkinitiatieven, buurtvaderprojecten en dergelijke?*
- *Zijn concepten als zelfregulering, zelfredzaamheid, informele conflictbeslechting en burgerparticipatie te rangschikken onder een theoretisch uitgangspunt, namelijk versterking van sociaal kapitaal? Zijn interventies door de politie op dit gebied in principe mogelijk?*

In dit rapport wordt in het volgende hoofdstuk allereerst ingegaan op het overheidsbeleid en meer specifiek het politiebeleid ten aanzien van deze problematiek. Aan het slot van dat hoofdstuk wordt een aantal concrete projecten besproken die (mede) door de politie zijn opgezet om de sociale cohesie in buurten te vergroten. Na deze start vanuit de politiepraktijk wordt teruggekeken naar de theoretische ontwikkelingen die ten grondslag liggen aan de huidige interesse voor sociale netwerken en sociaal kapitaal. Deze tradities komen niet uit de lucht vallen en zijn geworteld in sociaal wetenschappelijke studies die teruggaan op de jaren dertig van de vorige eeuw en die destijds hun pendant hadden in een soms meer en soms minder succesvolle wijkgerichte aanpak van de criminaliteit.

In hoofdstuk 4 komen de meer recente ontwikkelingen aan bod, de sociaal kapitaal theorie. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een weliswaar simplificerend, maar juist daardoor verhelderend schema van de relaties tussen sociaal kapitaal, sociale steun, sociale controle en criminaliteit. In het daarop volgende hoofdstuk wordt nagegaan in hoeverre deze theorie steun vindt in het vele onderzoek dat rond de sociale samenstelling van wijken, de onderlinge contacten en de uitgeoefende sociale controle is uitgevoerd. Bij de hypothesen uit het schema kunnen kanttekeningen geplaatst worden, maar de grote lijn blijkt redelijk goed te handhaven.

Zodoende kunnen in het laatste hoofdstuk op basis van het voorafgaande conclusies geformuleerd worden en er worden suggesties gedaan voor het optreden van de politie en voor een quasi-experimentele studie naar het effect van gerichte wijkinterventie door de politie.

Het onderzoek is gebaseerd op literatuurstudie en op gesprekken met deskundigen, zowel mensen uit de praktijk als mensen die op iets grotere afstand bij de problematiek betrokken zijn.

Hoofdstuk 2

De rol van de politie

Sinds het einde van de tweede wereldoorlog wordt de taak van de politie gezien als het handhaven van de rechtsorde en het verlenen van hulp waar nodig. In de praktijk richtte de politie zich met name op handhaving (Van der Vijver e.a. 2001: 31). In de jaren zestig ontstond er echter kritiek op de politie, vanwege diens harde aanpak van jongeren. Deze kritiek hing samen met de veranderende maatschappijopvattingen in de jaren zestig, regelmatig resulterend in botsingen tussen jongeren en de politie. Uit angst voor nog meer onrust in de samenleving sepoeneerde het Openbaar Ministerie op grond van het algemene belang zaken waarover veel maatschappelijk meningsverschil bestond en de politie nam deze houding over. Zo ontstond de zogenaamde 'gedoogcultuur', die het duidelijkst tot uitdrukking kwam in het coffeeshopbeleid in 1976, dat het gedogen van de verkoop van cannabis onder bepaalde condities inhield.

Bovendien raakte volgens Van der Vijver e.a. (2001: 31) het idee geaccepteerd dat door de toenemende criminaliteit niet alle overtredingen konden worden vervolgd. Hierdoor kreeg de politie meer bewegingsvrijheid in de wijze waarop zij haar taak invulde. Hoe de politie haar taken zou moeten invullen werd beschreven in het rapport 'Politie in verandering' (Heijink e.a., 1978) van de Projektgroep Organisatie Structuren, dat eind jaren zeventig door een drietal jonge hoofdinspecteurs werd opgesteld. Volgens dit rapport was er tijdens de jaren zestig een kloof ontstaan tussen de burgers en de politie. Het was van belang dat de politie weer dichter bij de samenleving zou komen te staan. Daartoe diende volgens de Projektgroep de politie zich meer te richten op de hulpverlenende taken.

De afstand tot de burger zou de politie alleen kunnen verkleinen door vanuit de situatie zelf en vanuit de maatschappelijke context te opereren. Er werden wijkagenten ingesteld om dit te realiseren. Zij zouden contact onderhouden met de mensen in de wijk, zodat de politie zou weten wat er in de wijk speelde en op grond hiervan kon handelen. Bovendien zou de politie voor de burger beter bereikbaar zijn, omdat de politie in de wijk werkzaam was. Met deze aanpak beoogde men de kloof tussen politie en burger te dichten en de legitimiteit van de politie in de samenleving te vergroten.

In de jaren zeventig was de politie in de wijk meer gericht op het verlenen van

hulp dan op het handhaven van de openbare orde. Aan deze invulling van de politietaken kwam een einde met het rapport van de commissie Roethof (1986). Volgens dit rapport besteedde de politie te weinig aandacht aan handhaving. Vooral de 'kleine criminaliteit' zoals vandalisme, winkeldiefstal, gelegenheids-inbraken en tasjesroof kregen te weinig aandacht (Van der Vijver e.a. 2001: 32). Sinds Roethof is de politie zich meer bezig gaan houden met handhaving en de preventie van deze vormen van criminaliteit.

In dit kader werden preventieprojecten opgezet. De politie gaf voorlichting over wat burgers konden doen om te voorkomen dat zij slachtoffer werden van kleine criminaliteit. Er werd bijvoorbeeld een project gestart om de fiets te laten merken met een postcode tegen diefstal en een project Veilig Wonen, waarin burgers, maar ook gemeentelijke diensten, die toezicht houden op de bouw van nieuwe wijken, en projectontwikkelaars worden voorgelicht over maatregelen die onveiligheid en inbraak kunnen tegengaan.

Volgens Van der Vijver e.a. (2001) heeft het rapport van de commissie Roethof daarnaast geleid tot het besef dat de politie niet alléén de onveiligheid kan terugdringen, maar daarbij de hulp nodig heeft van de gemeente, zorginstellingen, het bedrijfsleven en de burger zelf. Deze gedachte resulteerde in het *Integrale Veiligheidsbeleid*, waarmee aan het eind van de jaren tachtig werd gestart. Dit beleid ging vanaf het begin van de jaren negentig onderdeel uitmaken van het Grote Steden Beleid. Met name in probleemwijken in de grote steden diende de problemen integraal te worden aangepakt. Dit had ook tot gevolg dat de politie meer tijd ging besteden aan overleg met andere organisaties.

Volgens de nota *'Politie in Ontwikkeling'* (Welten e.a. 2005) had dit overleg tot gevolg dat het takenpakket van de politie in omvang toenam. Ook het aantal rollen dat de politie ging vervullen nam toe om aan alle wensen van de burger en het bestuur te kunnen voldoen. Hierdoor zou het werk van de politie en het effect daarvan steeds minder herkenbaar geworden zijn voor de burger (Welten e.a. 2005: 48). Door het toenemend aantal taken en de tijd die in beslag werd genomen door overleg, kon minder tijd worden besteed aan handhaving en opsporing, zo stelt men.

Eind jaren negentig neemt de roep vanuit de samenleving dat de politie zich meer moet richten op handhaving toe. Dit leidde tot het veiligheidsbeleid van het huidige kabinet (Balkenende II), dat staat verwoord in de nota *Naar een veiliger samenleving*. Deze nota vormt tevens het kader van het Rijksbeleid met betrekking tot de politie (Landelijk kader Nederlandse Politie 2003-2006, 2003: 1). In deze nota wordt gesteld dat vanuit de samenleving de roep is gekomen om sterker op te treden tegen de criminaliteit. Het kabinet baseert dit op onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau (september 2002). Hieruit blijkt immers dat 85% van de Nederlandse bevolking criminaliteit als een groot maatschappelijk probleem ziet, waar de overheid volgens 70% te weinig aan doet. In de nota *Naar een veiliger samenleving* wordt gesteld dat de politie zich meer moet richten op opsporing en handhaving van de openbare orde. Vanuit de overheid wordt dan ook extra geld uitgegeven voor meer personeel bij de politie, opdat de speerpunten van het veiligheidsbeleid kunnen worden gerealiseerd. De vier belangrijkste zijn

(2002: 7):

- *Het aanpakken van de stelselmatige dader en van de jeugdcriminaliteit;*
- *Het versterken van de opsporing en de handhaving;*
- *Het versterken van het zichtbare toezicht en de controle in de publieke ruimte;*
- *Het intensiveren van gerichte preventieprojecten.*

In de nota wordt benadrukt dat de overheid niet alléén verantwoordelijk is voor de realisatie van deze speerpunten en voor het verbeteren van de veiligheid. Alle 'partners in veiligheid' dienen een bijdrage te leveren. Onder de 'partners in veiligheid' worden politie, justitie, bestuurlijke overheden, maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven en de burgers verstaan (2002: 20).

Bij de samenwerking tussen deze partners is het van belang dat de politie geen taken (meer) overneemt, die onderdeel uitmaken van het takenpakket van andere hulpverlenende instanties (2002: 79). Zoals hiervoor al aan de orde was, had de politie als gevolg van een integrale aanpak van het veiligheidsbeleid er steeds meer taken bij gekregen. Door de hulptaak, voor zover mogelijk, bij de betreffende instanties te laten moet de politie meer ruimte krijgen om de aandacht vooral te richten op handhaving (*Aanpak Lokaal Veiligheidsbeleid*, 2005: 12).

Uit gesprekken die voor deze studie zijn gevoerd met mensen binnen de politieorganisatie komt naar voren dat gemeenten in de afgelopen jaren steeds meer hun verantwoordelijkheid als regisseur van het Integrale Veiligheidsbeleid hebben genomen, ook wat betreft het betrekken van burgers bij de veiligheid en leefbaarheid in de wijk. Dit doen de gemeenten samen met de andere partners, waaronder de politie. De politie draagt dus als 'partner' binnen het Integrale Veiligheidsbeleid bij aan het verbeteren van de sociale zelfredzaamheid in de wijk, voor zover deze bijdrage past binnen de rol van de politie.

Uit het bovenstaande blijkt dat de politie sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog steeds op zoek is geweest naar een juiste balans tussen de taak als handhaver enerzijds en anderzijds de meer preventieve taak, die gestalte heeft gekregen door oriëntatie op de sociale omstandigheden in wijken. Tot het eind van de jaren zestig lag de nadruk vooral op handhaving, maar deze verschoof als gevolg van kritiek vanuit de samenleving naar een wijkgerichte preventieve aanpak. De commissie Roethof zorgde begin jaren tachtig weer voor meer nadruk op handhaving, met name met betrekking tot 'de kleine criminaliteit'. Door de integrale aanpak van het veiligheidsbeleid kwam het accent weer iets meer op preventie terecht. In het huidige beleid ligt de nadruk weer meer op handhaving.

Vanaf de jaren negentig wordt benadrukt dat de burger ook zelf een verantwoordelijkheid heeft met betrekking tot de veiligheid in de samenleving. Niet alleen door te voorkomen dat men slachtoffer wordt, maar ook door samen met buurtgenoten actie te ondernemen om de veiligheid en de leefbaarheid in de buurt te vergroten. Deze tweede ontwikkeling valt samen met de komst van de politie in de wijk.

*Politie in de wijk*¹

Voorgaande veranderingen in het beleid van de politie hebben effect gehad op de manier waarop de politie zich manifesteerde in de wijk. Zoals gezegd werd het idee dat het werk van de politie vooral gericht moet zijn op een relatief klein gebied, geïntroduceerd in de jaren zeventig door de Projektgroep Organisatie Structuren. Deze nieuwe werkwijze kwam overgewaaid uit de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, waar men al een aantal jaren ervaring had met 'community policing'. De gedachte is dat de politie dicht bij de burger moet staan door binnen wijken of buurten te opereren. Door gesprekken met burgers weet de politieman wat er in de buurt leeft en hij is ook een duidelijk aanspreekpunt voor de burger.

De manier waarop deze gedachte vorm heeft gekregen binnen de politieorganisatie verschilt per korps en binnen de korpsen zelf. Ook zijn er in de loop van de jaren veranderingen opgetreden in de manier waarop de wijkagent een plaats kreeg binnen de organisatie.² In de jaren zeventig stonden de wijkagenten redelijk geïsoleerd naast de surveillance (alarmmeldingen, algemene surveillance, gerichte surveillance ter voorkoming van misdrijven). Aanvankelijk was het de bedoeling dat de wijkagent het fundament zou vormen voor de politiezorg in de wijk en zij zouden vanuit de kennis over de wijk de surveillance politie mede aansturen. De praktijk wees echter uit dat de wijkagent zich met name bezig hield met het onderhouden van contacten met burgers en (steeds) minder met de politieorganisatie zelf.

In de jaren tachtig moest er meer samenhang komen in het optreden van de politie. Derhalve werden verschillende functies samengevoegd en kwamen er wijkteams, waarbinnen de medewerkers samen alle taken op zich namen, zonder dat hierin een onderscheid werd aangebracht. Door het bredere takenpakket werd het steeds moeilijker om al deze taken te combineren in één functie. Door meer op een projectmatige wijze te gaan werken is er geprobeerd de belasting van de individuele wijkteamleden te verminderen. Desondanks werd er aan het onderhouden van contacten in de buurt, ook wel de zogenaamde 'softe' aanpak, een lage prioriteit gegeven. Te meer daar deze aanpak niet goed zou passen binnen de politiecultuur (Stol e.a. 2004: 34).

De term 'gebiedsgebonden politiezorg' deed haar intrede in de jaren negentig. Met deze nieuwe term werd aangeduid dat het opereren van de politie in wijk of buurt een nieuw jasje had gekregen. De gebieden werden verkleind, tot ééntiende van de oorspronkelijke gebieden, en er werd afgestapt van het concept van een wijkteam waarbinnen alle leden hetzelfde brede takenpakket hebben. Het werk werd weer gedifferentieerd naar politieursurveillanten, die met name noodhulp verlenen, de gebiedsagenten en één wijkagent. Onder noodhulp wordt toezicht en controle op het naleven van de wet verstaan. Indien er sprake is van problemen waarvoor de hulp van de politie wordt gevraagd, signaleren zij dit en verlenen de-

---

¹ Deze paragraaf is deels gebaseerd op de studie van Stol e.a. 2004.

² Binnen de politieorganisatie worden verschillende termen gehanteerd, zoals onder andere gpf-er, buurtregisseur en wijkagent. In dit rapport wordt de term 'wijkagent' gebruikt.

ze hulp samen met de gebiedsagenten. De gebiedsagenten houden zich vooral bezig met de complexe zaken die in de wijk spelen en bieden noodhulp waar nodig. De wijkagent heeft de regie over het politiehandelen in de wijk, is verantwoordelijk voor de projecten en onderhoudt in het kader van de integrale aanpak van de leefbaarheid en veiligheid in de buurt contact met de gemeente en andere instanties. Daarnaast onderhoudt de wijkagent ook veel contact met de bewoners in de wijk. Wanneer er projecten in de wijk worden opgestart om leefbaarheid en veiligheid te vergroten, dan worden deze gestimuleerd en ondersteund door de wijkagent. Door deze contacten is de wijkagent goed op de hoogte van wat er zich in de wijk afspeelt, waardoor hij ook de recherche kan ondersteunen. Hij beschikt immers over veel informatie in de buurt. Tot slot blijft de wijkagent ook de handhaver van de openbare orde en hij zal dan ook verbaliserend optreden. Om al deze werkzaamheden goed uit te kunnen oefenen moet de wijkagent beschikken over veel ervaring binnen de politie, over inzicht en bestuurlijk vermogen.

De filosofie achter de gebiedsgebonden politiezorg

De gebiedsgebonden politiezorg dient ervoor te zorgen dat de veiligheid in de wijk verbetert. Volgens Wiebrens (2004) wordt binnen de gebiedsgebonden politiezorg verondersteld dat er een hechte relatie is tussen de leefbaarheid en de veiligheid in een wijk. Wanneer de leefbaarheid in een wijk afneemt, neemt de kans op criminaliteit toe. De wijk verloedert door overlast en vandalisme. Deze verloedering zou een signaal afgeven dat (kleine) criminaliteit in de wijk oogluikend wordt toegestaan. Hierdoor voelen de buurtbewoners zich onveiliger, waardoor zij minder contact leggen met elkaar. Dit heeft ook tot gevolg dat mensen elkaar niet meer durven aan te spreken op hun gedrag. De sociale banden die er normaliter in een wijk zijn, en die ervoor zorgen dat mensen zich volgens de norm gedragen, nemen af. Hierdoor neemt de kans op normoverschrijdend en crimineel gedrag toe. Zo kan een buurt in een neerwaartse spiraal terechtkomen, terwijl de criminaliteit in een wijk steeds meer toeneemt (Wiebrens 2004: 84).

Het is de taak van de gebiedsgebonden politiezorg deze neerwaartse trend te doorbreken. Dit doet zij door met een vaste groep agenten toezicht te houden in de wijk. Hierdoor zal de overlast en het vandalisme afnemen, waardoor het gevoel van veiligheid mede door de duidelijke aanwezigheid van de politie zal toenemen. Daarnaast onderhoudt de wijkagent contacten met de mensen in de wijk, zodat hij weet wat er speelt. Mogelijke problemen worden gesignaleerd en kunnen samen met de andere instanties die werkzaam zijn in de buurt worden ondervangen, waardoor escalatie wordt tegengegaan. Ook wordt er binnen de gebiedsgebonden politiezorg gezocht naar de oorzaken, die ten grondslag liggen aan de problemen in de wijk, zodat een oplossing kan worden gevonden voor de lange termijn. Dit gebeurt in samenwerking met de burgers, gemeente en andere instellingen in het kader van de integrale aanpak van de veiligheid. Door projecten van de inwoners in de buurt te ondersteunen, dan wel de inwoners te stimuleren om projecten op te zetten. De gebiedsgebonden politiezorg probeert zodoende wat wel genoemd

wordt 'de sociale zelfredzaamheid' van de bevolking in de wijk te vergroten en daarmee ook de leefbaarheid en veiligheid in de buurt.

Onder sociale zelfredzaamheid kan het volgende worden verstaan: 'Het vermogen en de bereidheid van mensen om conflicten en of problemen in relatie tot anderen tot een oplossing te brengen, vanuit de opvatting dat het niet uitsluitend de verantwoordelijkheid van de overheid of de politie is om problemen tussen burgers op te lossen maar ook de verantwoordelijkheid van die burgers zelf.' (Zoomer 1993: 3). Zoals gezegd, het bevorderen van deze sociale zelfredzaamheid doet de politie vaak in samenwerking met 'partners', zoals de gemeente, welzijnswerk, bedrijven en burgers zelf.

Een aantal concrete projecten

Om een beeld te krijgen wat voor soort initiatieven de politie heeft ontplooid om de leefbaarheid en veiligheid in wijken te bevorderen zullen hieronder een aantal projecten worden beschreven, die door de politie al dan niet in samenwerking met andere instanties zijn uitgevoerd. De politie opereert vanuit de plaatselijke problemen, waardoor de projecten in de uitvoering sterk kunnen verschillen.

Sinds het begin van de jaren negentig werkt de politie vaak in samenwerking met de gemeente en/of welzijnsinstellingen aan het bevorderen van de betrokkenheid van de burgers als het gaat om veiligheid. De wijkagent probeert de betrokkenheid van de burgers vaak te vergroten middels bijvoorbeeld de wijkbewonerscommissie, die gestimuleerd wordt avonden te organiseren gericht op de veiligheid in de wijk. Soms wordt een wijkschouw georganiseerd. Dit is een wandeling samen met de politie door (een deel van) de wijk om te kijken hoe het met de leefbaarheid en de veiligheid in de wijk is gesteld. Daarnaast ontstaan er vaak naar aanleiding van informatiebijeenkomsten of op initiatief van burgers zelf projecten in het kader van de veiligheid, waar de politie een bijdrage aan levert. Hieronder wordt een viertal nog lopende projecten beschreven.

Ondersteuningsteams Sociale Zelfredzaamheid

Het Project 'Lokale Ondersteuningsteams Sociale Zelfredzaamheid' van de Stichting Maatschappij, Veiligheid en Politie (SMVP) en het Landelijk Centrum Opbouwwerk (LCO) ging in 1994 met het eerste project van start dat gericht was op het vergroten van de kennis over en het versterken van de sociale zelfredzaamheid in buurten. In verschillende steden hebben politiemensen en opbouwwerkers koppels gevormd, die samen nagingen wat het idee van sociale zelfredzaamheid inhield en wat zij konden doen om burgers te stimuleren meer verantwoordelijkheid te nemen voor de veiligheid in hun buurt. De koppels werden ondersteund middels een werkboek. Maandelijks kwamen de verschillende koppels in Nederland bij elkaar om ervaringen uit te wisselen en van elkaar te leren. Ook werden er lezingen aangeboden op dit gebied. Zo ontstond zowel binnen de stichtingen, die dit project hadden opgezet, als de politie en het opbouwwerk praktische kennis over

hoe de sociale zelfredzaamheid in buurten kan worden versterkt. Een gedetailleerde beschrijving van het project en de resultaten hiervan is te vinden in Toenders e.a. (2002). In grote lijnen komt het neer op het stimuleren van mensen om zelf een oplossing te vinden voor problemen in de wijk.

Project WAS Rokkeveen

'WAS Rokkeveen' is een burgerinitiatief dat staat voor 'Wijk en Agent Samen' in de wijk Rokkeveen in Zoetermeer. Burgers helpen de politie door te surveilleren in de wijk wanneer er sprake is van toenemende criminaliteit. Op deze manier wordt enerzijds de werkdruk bij de politie verlicht en anderzijds hoopt men criminaliteit te voorkomen.

De oorsprong van 'WAS Rokkeveen' ligt in 2001. In dit jaar was er in de wijk een golf van inbraken. Naar aanleiding hiervan is er door de politie een oproep in de stads/buurtkrant geplaatst voor een bijeenkomst, waarin de politie samen met de bewoners van de wijk oplossingen wilde vinden om de inbraken in de buurt te stoppen. Op deze bijeenkomst verschenen ongeveer 130 mensen. 25 van hen waren bereid om samen met de politie mee te werken aan het vergroten van de veiligheid in de buurt. Omdat de politie niet overal tegelijk kan zijn, zijn deze mensen gedurende een aantal weken in de buurt gaan surveilleren. Voordat zij de straat opgingen werden zij geïnstrueerd door de politie waar zij tijdens het surveilleren op moesten letten. Bovendien werd duidelijk afgesproken dat zij de 'ogen' en 'oren' zouden zijn van de politie. Zodra men iets zag, zou dit bij de politie worden gemeld, die snel ter plekke zou zijn. Dit heeft er toe geleid dat in de weken waarin werd gesurveilleerd het aantal inbraken terugliep tot 1. Ook in de maanden daarna bleef het aantal inbraken in de wijk laag.

De deelnemers bleven betrokken bij de veiligheid in de buurt. Wanneer daar aanleiding toe is, bijvoorbeeld bij een toename van vandalisme op straat, gaan ze in overleg met de politie weer de buurt in om te surveilleren. Tijdens het surveilleren worden mensen op straat aangesproken, bijvoorbeeld jongeren, die 's nachts om 4 uur nog op een bankje hangen. Om ook in moeilijker situaties mensen te kunnen benaderen en aan te spreken, is aan 20 leden van WAS een cursus gegeven.

Daarnaast wordt door de politie regelmatig een nieuwsbrief opgesteld, waarin politieberichten en alerts worden opgenomen die betrekking hebben op de wijk Rokkeveen. De informatie in de nieuwsbrief is openbaar en de brief wordt gemaild naar iedereen die heeft opgegeven bereid te zijn ogen en oren open te houden. Hierdoor krijgt de politie meer tips binnen, waardoor een zaak soms sneller wordt opgelost. Inmiddels krijgen 100 mensen de nieuwsbrief. Om te voorkomen dat alle deelnemers aan WAS doorlopend contact opnemen met de politie, is er per buurt een WAS-coördinator aangesteld, die alle informatie doorgeeft aan de politie.

Deze initiatieven zullen worden ondergebracht in de Stichting WAS, die door de burgers uit de wijk Rokkeveen wordt opgericht. Naast bovenstaande activiteiten heeft deze stichting ook tot doel de burgers er op te wijzen, dat zij eerst zelf

moeten nagaan hoe zij een probleem kunnen oplossen, zoals geluidsoverlast of een verkeerd geparkeerde auto of caravan. Tijdens de contacten die de deelnemers aan WAS hebben met hun buurtbewoners, wijzen zij hen op de eigen verantwoordelijkheid die men als burger heeft.

Een probleem is gemakkelijker op te lossen met iemand die men kent. Daarom worden door de stichting initiatieven in de buurt om de sociale banden onderling te versterken ondersteund. Op deze manier probeert een aantal bewoners van de wijk Rokkeveen de criminaliteit in hun buurt te verkleinen.

Buurtvaders in Slotervaart/ Overtoomse veld te Amsterdam

Naar aanleiding van negatieve publiciteit over de wijk Slotervaart/ Overtoomse veld en over Marokkaanse jongeren heeft een aantal Marokkaanse vaders besloten hier iets aan te doen. Als vader voelden zij zich verantwoordelijk voor het gedrag van de Marokkaanse jongeren en middels toezicht op straat wilden zij invloed uitoefenen op de jongeren in de wijk.

Nadat ze zonder succes eerst met de stadsdeelgemeente waren gaan praten over hun plannen, zijn de buurtvaders naar de politie gestapt met hun idee. De toenmalige wijkagent is vervolgens met de stadsdeelvoorzitter gaan praten, wat er toe leidde dat de gemeente instemde met het project en bereid was een subsidie te verstrekken voor mobieltjes en jassen. Deze wijkagent heeft de buurtvaders de eerste periode gecoached bij hun werk, totdat dit niet meer nodig was.

De buurtvaders zijn op 16 april 1999 voor het eerst de straat op gegaan. Sindsdien gaan er elke avond tussen 8 en 1 uur buurtvaders de straat op in hun wijk. In eerste instantie waren de rondjes door de wijk met name gericht op controle, maar gaande het project is de aandacht verschoven naar sociale ondersteuning. In gesprekken met de jongeren krijgen de buurtvaders te horen, wat de problemen en de behoeften zijn van de jongeren. De jongeren kennen bijvoorbeeld de weg naar de instanties niet goed of hebben ruzie met hun ouders of ze willen een plek waar ze bij elkaar kunnen komen. Daarnaast verwijzen de buurtvaders de jongeren ook door of ze bemiddelen bij een conflict tussen de ouders en de jongere (De Gruijter en Pels 2005: 15). Hierdoor is het takenpakket van de buurtvaders uitgebreid en men is nauwer gaan samenwerken met verschillende instanties. Naast het houden van toezicht organiseren de buurtvaders samen met de Stichting Al Mawadda waarbinnen dit project is ontstaan, activiteiten voor jongeren, voorlichtingsbijeenkomsten voor ouders en schoonmaakacties. Zo dragen de buurtvaders ook bij aan de sociale cohesie en de leefbaarheid in de wijk. Door de politie wordt het project op de voet gevolgd. Er is veel onderling overleg tussen de politie (wijkagent en coördinator jeugd) en de buurtvaders over wat er speelt in de wijk.

Bij de samenstelling van het buurtvaderteam wordt ervoor gezorgd dat de opvattingen over opvoeding divers zijn binnen het team, zodat de jongeren op verschillende manieren worden aangesproken. Om ervoor te zorgen dat zij serieus worden genomen door de jongeren, is er ook voor gezorgd dat in het team zowel jonge vaders zitten (zij sluiten aan op de belevingswereld van de jongeren) als vaders die binnen de Marokkaanse gemeenschap een belangrijke positie vervullen

en zo gezag uitstralen (Arrihani, Klever en Enckvort 2001).

Door de komst van de buurtvaders in de wijk Slotervaart/ Overtoomse veld heeft er een vermindering plaatsgevonden van overlast en criminaliteit in deze buurt. Het veiligheidsgevoel en de sociale contacten onder de bewoners in de buurt zijn toegenomen (De Gruijter en Pels 2005: 51). De buurtvaders zijn nog steeds actief. In 2000 hebben zij de Hein Roethof prijs ontvangen. Deze prijs wordt jaarlijks uitgereikt aan het beste project voor preventie van criminaliteit. Hierdoor kregen de buurtvaders landelijke bekendheid, wat ertoe heeft geleid dat in een aantal steden het project is overgenomen. Inmiddels zijn er verspreid over Nederland zo'n dertig verschillende buurtvader projecten. Sommige van deze projecten werden geïnitieerd door de politie.

Buurtbemiddeling Rotterdam

De buurtbemiddeling in Rotterdam viert in 2006 haar tienjarig bestaan. In 30 verschillende wijken zijn 170 vrijwilligers actief om conflicten tussen burens op te lossen. Ergernissen tussen burens geven spanningen, die kunnen leiden tot conflicten en bij escalatie tot criminaliteit (Peper en Spierings 2000: 41). Door de ergernis is er geen oog meer voor het verhaal van de ander en kijkt men alleen naar de last die men ondervindt, waardoor de communicatie tussen beide partijen vastloopt. Tussenkoms van een getrainde buurtbewoner biedt dan vaak een oplossing.

Buurtbemiddeling werkt nauw samen met de politie, woningcorporaties, de GGZ en welzijnsinstanties. Problemen tussen burens komen vaak bij de woningcorporatie of de politie terecht, die dit meldt bij een kantoor van buurtbemiddeling. Hier wordt bekeken of het probleem kan worden opgelost of dat er moet worden verwezen naar een andere instantie. Wanneer buurtbemiddeling mogelijk is, nemen twee personen van buurtbemiddeling contact op met beide partijen en probeert men beide partijen om de tafel te krijgen voor een bemiddelingsgesprek. Het doel is om de communicatie te herstellen. Het uitgangspunt is dat buurtbemiddeling vooral het proces begeleidt, maar dat de burens zelf een duurzame oplossing moeten aandragen voor hun probleem.

Naast het oplossen van conflicten tussen burens, beoogt buurtbemiddeling ook een bijdrage te leveren aan de leefbaarheid, de sociale cohesie en de sociale zelfredzaamheid van de buurt. De leefbaarheid en sociale cohesie worden niet alleen verbeterd doordat burens na de bemiddeling weer vreedig naast elkaar kunnen wonen, maar ook doordat de bemiddelaars meer betrokken raken met elkaar en met de buurt. De bemiddelaars vormen een demografische afspiegeling van de buurt. Tijdens de training leren de vrijwilligers, naast de vaardigheden om te bemiddelen, ook elkaar goed kennen. Dit bevordert de sociale integratie in de wijk. Daarnaast zullen buurtbemiddelaars hun vaardigheden ook op andere momenten in de buurt inzetten. Het is daarom belangrijk dat de bemiddelaars ook in de buurt wonen. Hierdoor neemt de capaciteit van de buurt om problemen op te lossen toe. Kortom, de sociale zelfredzaamheid in de buurt wordt door buurtbemiddeling vergroot.

In het begin werd buurtbemiddeling financieel ondersteund vanuit de woning-

corporaties en soms ook vanuit de politie. In de periode 2001-2004 kon subsidie worden aangevraagd bij het ministerie van Binnenlandse Zaken, daarna is deze subsidie gedecentraliseerd naar de gemeenten.

Uit evaluatieonderzoek (Fiers e.a. 2004: 47), blijkt dat de helft van de gevoerde bemiddelingsgesprekken daadwerkelijk heeft geleid tot een duurzame oplossing van het probleem. Ook het bestuur is goed te spreken over het project, zo blijkt uit de volgende uitspraak van wethouder Meijer *'Buurtbemiddeling draagt bij aan de sociale rijkdom van Rotterdam, het is een vorm van georganiseerde verzoening. De vrijwilligers zijn van betekenis voor het sociale weefsel van de stad.'* (Van Thiel 2002: 7).

Opzoomeren

Naar aanleiding van een straatvergadering in 1989 besloot een klein groepje bewoners van de Opzoomerstraat zelf iets te doen aan de problemen van straatvuil en kleine criminaliteit. Dit resulteerde in straatveegacties door een paar bewoners in de straat. Op deze actie volgden er meer waardoor de burens elkaar steeds beter leerden kennen. Het succes van dit initiatief werd door de gemeente Rotterdam beloond met een financiële ondersteuning van de activiteiten. Opzoomeren werd een begrip in Rotterdam. In 2004 bleken 1127 straten in Rotterdam te zijn geïnspireerd. Het succes van 'Opzoomeren' wordt toegeschreven aan het kleinschalige karakter en de eenvoud. Het is niet zo moeilijk om een activiteit te organiseren voor de straat, bovendien zijn mensen als het hun eigen straat aangaat eerder bereid om gezamenlijk in actie te komen (Hazeu e.a. 2005: 292).

De stichting Opzoomer Mee voert campagne met jaarlijks wisselende thema's om bekendheid te geven aan 'Opzoomeren' en mensen te stimuleren zelf de leefbaarheid in hun straat te verbeteren. Daarnaast krijgen straten van de stichting professionele ondersteuning bij het opzetten van activiteiten en een financiële beloning als de activiteit succesvol is gebleken. De ene straat blijkt meer ondersteuning nodig te hebben dan de ander. Uit evaluatieonderzoek van het Verwey-Jonker Instituut blijkt dat 'Opzoomeren' niet leidt tot sterke vormen van integratie en interactie in de buurt, omdat mensen verschillende belangen toedichten aan de straat (Hazeu 2005: 298). Wel blijkt dat straatbewoners elkaar door het 'Opzoomeren' meer ontmoeten, wat de basis vormt voor een leefbare straat.

'Opzoomeren' kan worden gezien als een ontmoetingstrategie voor buurtbewoners, die tot doel heeft om bewoners zelf verantwoordelijkheid te laten nemen voor het onderhouden van hun eigen straat of buurt. Uiteindelijk kan dit leiden tot een verbetering van de leefbaarheid en veiligheid in de buurt en ook de sociale cohesie in de buurt kan toenemen.

Overige projecten in de buurt

Naast bovengenoemde projecten zijn er in Nederland nog veel andere projecten in buurten en straten, die zich richten op het versterken van de sociale betrokkenheid, leefbaarheid en veiligheid in de buurt. Deze activiteiten verschillen in doel,

middelen en schaalgrootte. Een overzicht van een zestal van deze projecten is te vinden in de bijlage (tabel 1). Opvallend is dat de projecten vooral gericht zijn op jongeren.

Samenvatting en Conclusie

Het blijkt dat de aandacht van de politie voor preventie dan wel repressie een slingerbeweging vertoont. Periodes met veel aandacht voor preventieve activiteiten en zodoende voor de sociale achtergrond van criminaliteit en overlast, voor het leefklimaat in wijken, voor een wijkgerichte aanpak en voor een vooruitgeschoven politiemedewerker in de wijk, de wijkagent, worden afgewisseld met periodes waarin er de nadruk op wordt gelegd dat de politie geen hulpverlener is en dat de primaire taak van de politie, handhaving, niet moet wegzakken in soft gedoe met bewoners, wijken, buurtcommissies en dergelijke.

Dat neemt niet weg dat ook in periodes als de huidige, waarin de nadruk vooral wordt gelegd op handhaving en, daarmee samenhangend, op meetbare output, onderkend wordt, dat repressie alléén niet voldoende is om criminaliteit te bestrijden en dat preventie in de sociale sfeer effectief kan zijn, met name via betrokkenheid van de burgers bij het werk van de politie.

Momenteel lopen er in Nederland dan ook talloze projecten die tot doel hebben het leefklimaat in wijken te verbeteren. Deze projecten hebben de volgende kenmerken:

- Er is betrokkenheid van de politie.
- Er is betrokkenheid van burgers.
- Er is samenwerking tussen verschillende partijen.
- De projecten drijven op goedwillendheid, vrijwillige inzet en dergelijke, niet alleen van de kant van de burgers, ook van de kant van de politie en andere instanties.
- De projecten zijn vooral gericht op overlast en kleine criminaliteit, niet op grote criminaliteit.
- De projecten zijn vaak gericht op jongeren.
- De projecten worden opgezet in verband met een specifiek probleem, bijvoorbeeld overlast van jongeren, talrijke burenruzies, veel inbraken.
- De projecten hebben altijd ook een ruimere doelstelling, namelijk het vergroten van de betrokkenheid van de burgers, het verbeteren van de leefbaarheid of de sociale zelfredzaamheid of iets dergelijks.
- De projecten verzanden soms na verloop van tijd.

Dit laatste is niet verwonderlijk, de projecten drijven immers op een zekere mate van vrijwilligheid, ook bij de professionals als de politie, en op een specifiek probleem. De bereidheid mee te werken en het aanvankelijke enthousiasme ebbten weg, na verloop van tijd of wanneer het specifieke probleem eenmaal is opgelost. Ook het feit dat de projecten afhankelijk zijn van meerdere partijen maakt ze

kwetsbaar. Als bij één van de partijen het enthousiasme weg is, dan is het project min of meer voorbij.

Ondanks dit afbreekrisico lijken de projecten niet onsuccesvol, maar systematische studies ontbreken nagenoeg. Er is vooral succes ten aanzien van het specifieke probleem, waarvoor het project was opgezet (overlast, inbraken). Effect met betrekking tot de ruimere doelstelling (sociale zelfredzaamheid bijvoorbeeld) wordt door de betrokkenen verondersteld, maar is nooit evident aanwezig.

De projecten zijn tenslotte gebaseerd op globale veronderstellingen over het belang van de sociale structuur in de wijk. Men spreekt van 'versterken van het sociale weefsel van de wijk' of over 'bijdragen aan de sociale zelfredzaamheid'. Men kan dit opvatten als een verwijzing naar sociaal kapitaal. In de volgende hoofdstukken zullen we bekijken of deze globale veronderstellingen over sociaal kapitaal geëxpliciteerd kunnen worden aan de hand van de bestaande literatuur. In het laatste hoofdstuk wordt weer teruggekeken op interventies in wijken om, zoals dat gezegd wordt, het sociale weefsel te versterken.

Hoofdstuk 3

Community Studies en Sociale Netwerken

In de komende twee hoofdstukken wordt de achtergrond van de sociaal kapitaaltheorieën besproken. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de geschiedenis van de community-studies, een traditie die vooral in Amerika bloeide, en op de opkomst van de sociale netwerktheorieën. In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op sociaal kapitaal.

Een voorloper van de netwerk- en sociaal kapitaaltheorieën kan gevonden worden in de community studies. Door de Chicago School zijn in de jaren 30 de consequenties van verstedelijking bestudeerd (Wirth 1938, Park 1926). Relaties in de grote steden bleken minder lokaal georiënteerd te zijn, wat impliceerde dat men minder contact met burens had. Ook zag men zijn familieleden minder vaak, waardoor men minder traditioneel was ingesteld. In eerste instantie was de opvatting dat het leven in de stad in sociaal, mentaal en moreel opzicht 'ongezond' was (Fischer 1982). Later kreeg men meer oog voor het feit dat de achteruitgang van de traditionele banden toch ook een zekere bevrijding van traditionele restricties impliceerde.

Deze ideeën vonden weerklank in de criminologie. Men bestudeerde niet zozeer de precieze aard van de sociale relaties, maar vooral het effect van vrij globale indicaties voor de sociale structuur op de criminaliteit. In 1942 publiceerden Shaw en McKay hun theorie over de sociale desintegratie van plaatselijke gemeenschappen. Door de achteruitgang van de lokale banden zou de criminaliteit toenemen. Een lage sociaal economische status, etnische heterogeniteit, mobiliteit en een hoog percentage 'broken families', allemaal globale indicatoren voor een geringere sociale samenhang, zou leiden tot 'community disorganisation'. Door deze desintegratie van de gemeenschap zou de criminaliteit toenemen. In kwantitatief onderzoek, waarin grote aantallen buurten vergeleken worden (tot meer dan 300) kon deze theorie bevestigd worden (Sampson en Groves 1989).

Maar falsificaties werden ook gevonden. Zo werd gedemonstreerd dat de theorie klopt voor voornamelijk blanke gemeenschappen, maar niet of nauwelijks voor etnisch heterogene buurten (Warner en Rountree 1997). Ook bleek dat mannen in de woonbuurt evenveel contact onderhouden als vrouwen, maar de sociale integratie van vrouwen in de wijk heeft wel het voorspelde positieve effect op crimi-

naliteit, maar de sociale integratie van mannen niet (Rountree en Warner 1999). Ook werd gevonden dat lokale banden tussen buurtbewoners weliswaar tot sociale integratie en lage criminaliteit leiden, maar meer lokale familie- en vriendschapsbanden leiden niet tot meer sociale controle (Bursik 1999). Verder bleek dat alleen bepaalde zeer specifieke vormen van sociale interactie met lagere criminaliteitscijfers samengaan (Bellair 1997).

Als reactie op deze falsificaties is gewezen op het traditionele karakter van het criminologische buurt-concept als een vooral territoriaal fenomeen. Bepleit wordt meer aandacht te besteden aan het feit dat een buurt vooral moet worden opgevat als een sociaal netwerk met bepaalde karakteristieken (Leighton 1988). Individuele sociale netwerken en buurtnetwerken beïnvloeden elkaar en op die wijze kan een sterke integratie in de buurt juist leiden tot een hoge criminaliteit (O'Kane 1994), namelijk wanneer het buurtnetwerk de vaardigheden, informatie en kansen levert om een criminele loopbaan te beginnen.

De buurtbenadering in de criminologie heeft zijn weerslag gevonden in allerlei buurtpreventieprogramma's, waarin aandacht geschonken wordt aan het sociale functioneren van een buurt. Deze programma's zijn doorgaans vooral op jongeren gericht. Er is veel onderzoek gedaan naar de effectiviteit van dergelijke programma's, maar de resultaten zijn niet erg overtuigend (Mulvey e.a. 1993) en volgens sommigen moeten deze programma's zonder meer als mislukt beschouwd worden (Zigler e.a. 1992). Er wordt op gewezen dat de determinanten van crimineel gedrag kennelijk zo divers zijn (aanleg, persoonlijkheid, psychologische ontwikkeling, familie, school, buurt) dat eigenlijk ook moeilijk anders verwacht had kunnen worden van een aanpak die zich richt op slechts één factor, namelijk het sociale functioneren van een buurt.

Overigens bleek uit deze evaluatiestudies dat algemene sociale vaardigheidstraining op zeer jeugdige leeftijd wel een positief effect heeft. Verondersteld wordt dat de op jonge leeftijd aangeleerde sociale competentie wordt gebruikt in de persoonlijke relaties thuis, op straat en op school, waardoor het kind in die omgevingen beter slaagt. Daardoor wordt aansluiting bij andere, meer deviante sociale omgevingen minder dringend (Zigler 1992).

Door neo-marxisten wordt de toegenomen criminaliteit in bepaalde wijken overigens in verband gebracht met het verdwijnen van het financiële kapitaal uit deze wijken. Investeerders trekken zich massaal terug uit bepaalde wijken. Daardoor valt de structurerende werking van de markt weg. De daarop volgende ontwikkeling van lokale bendes zou vooral gezien moeten worden als een poging van lokale subculturen de ontwrichtende gevolgen van dergelijke desinvesteringen op te vangen. Suprematie van dergelijke bendes in een wijk leidt tot een soort vrij-handelszones met een primitieve en gewelddadige vorm van kapitalisme (Hagen 1997).

De problemen met de communitybenadering moeten waarschijnlijk in verband worden gebracht met een te fragmentarische aanpak van het sociale kapitaal. Eerst wordt nu ingegaan op sociale netwerken.

Sociale netwerktheorieën

Het sociale netwerk als metafoor voor de contacten die men heeft, maakt momenteel deel uit van de alledaagse kennis of tenminste van het dagelijkse spraakgebruik. In de sociale wetenschappen heeft de benadering van sociale fenomenen door middel van de analyse van het sociale netwerk de laatste decennia aan belangstelling gewonnen (zie bijv. Mitchell en Trickett 1980; Flap 1988; Lin 1992; Granovetter 1995).

Twee basisideeën zijn kenmerkend voor de theorie van de sociale netwerken: ten eerste het idee dat het sociale netwerk een rol speelt bij het bereiken van individuele doelen. Voor de meeste dingen die men in het leven wil bereiken heeft men andere mensen nodig, bijvoorbeeld voor het vinden van een baan, het krijgen van materiële of immateriële steun, of voor hulp bij een beslissing. Sociale netwerken vormen de hulpbronnen waaruit men kan putten voor het bereiken van deze doelen.

Het tweede idee is dat niemand in zijn handelingen, beslissingen of gedachten onafhankelijk is van anderen, maar dat iedereen handelingen kiest, beslissingen neemt en gedachten vormt, denkend aan gedrag, beslissingen en opinies van anderen. Men heeft dus enerzijds anderen nodig om de eigen doelen te bereiken en anderzijds wordt de beoordeling en waardering van de situatie waarin men leeft beïnvloed door deze anderen.

Onderzoek naar sociale netwerken richt zich overigens niet alleen op individuen. Het is juist een sterk punt van de netwerk-traditie dat de eenheden van het netwerk ook organisaties kunnen zijn. Zo wordt het aantal contacten en de kwaliteit van de contacten van nieuw opgerichte bedrijven onderzocht als een predictor voor hun succes op de markt (Brüderl en Preisendörfer 1997; Mizruchi en Galaskiewicz 1994).

Bij de analyse van sociale netwerken worden twee belangrijke aspecten onderscheiden. Op de eerste plaats de kwantitatieve aspecten van een netwerk, dus de hoeveelheid contacten die men heeft. Maar daarnaast wordt op de tweede plaats de structurele positie in een netwerk als een belangrijk gegeven beschouwd. Mensen verschillen van elkaar in de mate waarin zij in het sociale systeem een centrale (of perifere) positie innemen. Vanuit een centrale persoon kunnen alle andere personen snel bereikt worden. Vanuit een perifere positie is de afstand naar een andere persoon in het netwerk vaak groot. Daarnaast onderscheidt men 'bruggen' en 'knopen'. Een brug verbindt min of meer onafhankelijke onderdelen van het netwerk (subclusters). Een knoop kenmerkt zich door veel contact met andere personen (Burt 1992).

Een netwerk kan meerdere functies dienen, bijvoorbeeld activiteiten om de wijk te verbeteren of alleen gezellig sociaal contact. Per functie zullen de verschillende netwerken elkaar deels overlappen, maar van een volledig samenvallen zal meestal geen sprake zijn. Door overlap kunnen netwerken zich uitbreiden. Iemand uit het buurtactiviteitennetwerk kent bijvoorbeeld via zijn netwerk voor gezelligheid een persoon die nuttig kan zijn bij de buurtactiviteiten en probeert deze daarbij te betrekken.

Eén functie van netwerken wordt in de netwerktheorie met name benadrukt en dat is het doorgeven van informatie. Als er nieuws is, krijgt een in het netwerk cen-

traal gelegen persoon of een persoon die een 'brug' bezet snel de nieuwe informatie. En omdat de informatie op verschillende manieren, via verschillende anderen, bij deze persoon terecht komt, is er ook de mogelijkheid de juistheid van het nieuws te controleren (Stephenson en Zelen 1991).

Een belangrijk kenmerk waar in de netwerktraditie veel belangstelling voor bestaat is de sterkte van de bindingen. Sterke bindingen ontstaan als via één contact veel functies samenvallen. Familierelaties kunnen bijvoorbeeld samenvallen met buurtcontacten. Of buurtrelaties lopen parallel met etnische en religieuze identificaties. Dergelijke meervoudige relaties noemt men multiplex. Bij zwakke bindingen beperkt de relatie zich tot één functie of het contact is incidenteel van aard.

Bij sterke bindingen is er een tendentie het netwerk te sluiten (Boissevain 1974), om één gesloten groep te vormen. Men hoort volledig bij de club, of men hoort er helemaal niet bij. Hierdoor vormen sterke bindingen zelden een brug tussen verschillende groepen en juist via bruggen wordt informatie doorgegeven. Dit is het beroemde argument van de zwakte van sterke bindingen en de kracht van zwakke bindingen (Granovetter 1974). Volgens deze redenering vormen juist de zwakke bindingen de kansen voor een persoon of voor een buurt, omdat men zo toegang heeft tot verschillende informatiebronnen.

Volgens anderen (Burt 1992) zijn het echter niet zozeer de zwakke bindingen zelf die kansen bieden, maar eerder de 'structurele gaten' in netwerken. Als er veel structurele gaten zijn, dan zijn er ook veel min of meer onafhankelijke subclusters en zodoende zijn er mogelijkheden een brug te vormen tussen deze subclusters. Iemand die een brug-positie in een netwerk met veel structurele gaten heeft, beschikt over de meeste informatie, controle en ook macht. Men kan twee partijen tegen elkaar uitspelen, als men met beiden contact heeft en dezen niet met elkaar.

Recentelijk is benadrukt dat het hebben van contacten met verschillende groepen niet alleen informatie, macht en kansen oplevert, maar ook tot meer sociale druk en conflicten kan leiden, omdat men, als lid van meerdere groepen, moeilijk tegenover iedereen loyaal kan zijn. Al veel eerder was in verkiezingsonderzoek ontdekt dat mensen die in verschillende contexten onder sociale druk staan om op verschillende partijen te stemmen, de zogenaamde cross-pressure, in de problemen komen en van de weeromstuit maar helemaal niet meer gaan stemmen (Lazersfeld e.a. 1944).

De ontwikkeling van sociale netwerken

Met betrekking tot de vraag hoe de sociale netwerken in de laatste jaren feitelijk zijn veranderd, bestaan geen longitudinale gegevens. Daarom worden bij empirisch onderzoek regelmatig urbane met rurale gebieden vergeleken. De netwerken van stedelingen blijken in dergelijk onderzoek groter, minder dicht en minder multiplex te zijn (verschillende typen contacten vallen minder vaak samen), dan de netwerken van mensen die op het platteland wonen. Maar er is geen verschil in de kwaliteit van sociale relaties (Fischer 1982).

Aangenomen wordt dat de huidige maatschappelijke ontwikkeling zodanig is dat steeds meer sterke bindingen door zwakke bindingen vervangen worden. Het meest

bekende voorbeeld van het vervangen van sterke bindingen door zwakke, is de vervanging van de monogame seksuele relatie door een aantal relaties. Mensen zijn in staat deze uitruil van sterke voor zwakke bindingen door te voeren, omdat ze minder afhankelijk zijn van hun interactiepartners. Om een duidelijk voorbeeld te geven: het bezit van hechte familierelaties is voor gewone burgers niet langer een kwestie van leven of dood. In tijd van oorlog of in tijden met een sterk wisselend economisch klimaat zijn zeer sterke familierelaties wel van levensbelang.

Sterke bindingen worden vervangen door zwakke bindingen door via één contactrelatie niet langer meerdere functies te laten lopen. Hierdoor neemt de intensiteit van het contact af. De hechte familieband zorgde vroeger voor emotionele steun, werk, inkomen, voedsel, bescherming, vermaak, een huwelijkspartner, kinderopvang enzovoort. Bij zwakke bindingen loopt er echter via één contact slechts één functie (of een beperkt aantal). Daardoor moet het aantal contacten sterk toenemen, wil men de functies op hetzelfde niveau handhaven. Min of meer toevallige ontmoetingen worden nu belangrijk, omdat ze nieuwe interactiepartners kunnen opleveren, waarmee men het netwerk kan uitbreiden.

Aansluitend op de tendens sterke bindingen door zwakke te vervangen, is er ook een aantal ontwikkelingen in de wijze waarop mensen zich oriënteren en interactie- (of referentie-) partners kiezen. De lokale betrokkenheid heeft plaats gemaakt voor een veel lossere, maar veel ruimere en globale betrokkenheid. Men oriënteert zich niet meer alleen op de directe omgeving of woonbuurt, maar evenzeer op de andere kant van de wereld. Men spreekt van 'footloose' worden van organisaties, maar ook van burgers. Deze ontwikkeling wordt meestal in verband gebracht met de implosie van de afstand. Omdat het vervoer veel gemakkelijker en goedkoper is geworden bestaan er nauwelijks nog afstanden en dit geldt des te sterker voor het transport van informatie door de ontwikkeling van internet. Voor informatie bestaan er feitelijk geen afstanden meer, deze is geïmplodeerd. Hierdoor zijn de klassieke vestigingsfactoren (afstand tot werk, tot een markt, tot voorzieningen etcetera) irrelevant geworden. Het maakt voor bedrijven, organisaties, burgers niet meer uit waar men zich vestigt, men is footloose.

Maar of de implosie van de afstand de relevante factor is voor de veel ruimere oriëntatie die burgers er momenteel op na houden, is overigens de vraag, want ook op niet-ruimtelijke gebieden is een dergelijke vervanging van één sterke oriëntatie op één instantie door veel oriëntaties op veel instanties aan te wijzen.

Cultureel oriënteert men zich bijvoorbeeld niet op één godsdienst of levensbeschouwing, maar op een scala van her en der opgedane religieuze en filosofische gezichtspunten. Politiek voelt men zich niet langer uitsluitend betrokken bij één alomvattende stroming, maar oriënteert men zich op een keur van actiepunten en stellingnames, die ook door verschillende instanties behartigd worden (Castells 1998). Voorbeelden van dergelijke one-issue bewegingen zijn de milieubeweging (Greenpeace), natuurbescherming (Wereld Natuur Fonds, Natuurmonumenten), de vredesbeweging (Pax Christi), Amnesty International en Artsen zonder Grenzen. Ook moderne bewegingen met een iets ruimere pretentie dan 'one issue', zoals de feministische beweging en andere emancipatiebewegingen of de initiatieven ter bevordering van de ontwikkeling van derde wereldlanden, zijn toch aanzienlijk smaller van

reikwijdte, dan de traditionele hoeders van waarden, normen en moreel besef: de godsdiensten, met hun universele aanspraak op een waardeoordeel over al het doen, laten en denken van gelovigen en ongelovigen.

Sociale netwerken en criminaliteit

Tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen is het niet zo verwonderlijk dat de bestaande lokale sociale netwerken in woonbuurten inmiddels minder hecht zijn. De sociale netwerken van de burgers zijn uitgebreid, oppervlakkig en niet plaatsgebonden. Om die reden wordt er onvoldoende bescherming geboden tegen het afglijden van jongeren in criminaliteit en tegen algehele achteruitgang en verloedering van buurten. Daar komt nog bij dat buurten momenteel niet alleen geconfronteerd worden met de boven geschetste algemene maatschappelijke ontwikkelingen, maar dat, met name in de grote steden, door de instroom van migranten er ook een toenemende heterogeniteit in buurten is naar etniciteit en naar religie. Zoals men zegt: Het draagvlak voor een gezonde sociale structuur bezwijkt.

In deze globale termen is dit niet veel meer dan een iets anders geformuleerde community benadering, namelijk in termen van sociale netwerken in plaats van in termen van sociale desintegratie. Er is echter op gewezen dat, onder andere als antwoord op de moeilijkheden met de community benadering, in de criminologie gebruik zou kunnen worden gemaakt van sociale netwerktheorieën (Völker en Driessen 2003), door vrij globale noties over de aard van het sociale contact en over sociale structuren te vervangen door meer precieze en volledige beschrijvingen van de sociale relaties. Doorgaans wordt in onderzoek bijvoorbeeld globaal gemeten of men veel contact heeft in de woonbuurt en de gemiddelde hoeveelheid contact wordt dan in verband gebracht met de criminaliteit in die buurt. Uitgaande van een netwerkperspectief wordt het sociale contact in de wijk echter vrij volledig in beeld gebracht en met name wordt nagegaan met wie men contact heeft. Zijn de interactiepartners crimineel, dan zal veel contact leiden tot veel criminaliteit. Zijn de interactiepartners niet-crimineel, dan is weinig criminaliteit te verwachten.

In een studie naar jeugdcriminaliteit, met name door allochtone jongeren, is nagegaan in hoeverre het zeer heterogene onderzoek naar allochtone jeugdcriminaliteit op één noemer gebracht kan worden door het hanteren van een netwerkperspectief en dit bleek goed mogelijk (Driessen e.a. 2002). In een vervolgonderzoek zijn de specifieke netwerkvoorspellingen getoetst bij 12-jarige scholieren en het bleek dat de omgang met deviante leeftijdsgenoten het eigen criminele gedrag veel beter verklaart dan gangbare factoren, zoals de normen en waarden van de scholier, de rol van de ouders of de aanleg (Broekhuizen en Driessen 2006a, 2006b). Een preciezering van globale hypothesen over het effect van 'de buurt', 'de school' of 'de vrienden' in netwerktermen heeft voor het verklaren van het criminele gedrag van deze individuele jongeren dus succes gehad.

In de onderhavige studie gaat het echter niet om het gedrag van individuen, maar om een hoger analyiseniveau, bijvoorbeeld een wijk, een stad of de samenleving in zijn geheel. Theorieën over sociaal kapitaal hebben betrekking op dergelijke hogere

niveaus. Daarom wordt in het volgende hoofdstuk ingegaan op deze theorieën.

Hoofdstuk 4

Sociaal Kapitaal

Hoe aantrekkelijk netwerkonderzoek ook is, men moet constateren dat de netwerkbenadering op zich geen volledige theorie is. Uitspraken binnen het netwerkperspectief beperken zich vaak tot wie met wie een relatie heeft, hoe frequent een contact is en hoe lang een relatie reeds bestaat. De implicatie van bestaan, frequentie en duur van relaties blijft open, net zoals de inhoud of de individuele motieven voor het aangaan, onderhouden of verbreken van relaties. Daarom kan men ook over te verwachten effecten van relaties op individueel gedrag binnen de netwerkbenadering geen uitspraken doen, tenzij er nadere specificaties worden toegevoegd. Zo zijn in het onderzoek naar criminele jongeren, dat in het vorige hoofdstuk ter sprake kwam, specificaties toegevoegd over de kans om crimineel te worden, zoals dat crimineel gedrag eerder wordt nagebootst dan aangepast gedrag en dat intensief contact met de familie bescherming biedt tegen het afglijden in criminaliteit.

De sociaal kapitaal theorie geeft een invulling van de netwerktheorie door te veronderstellen dat sociale relaties, de netwerken, als hulpbronnen kunnen worden aangewend. Al door Max Weber (1921) werd onderkend dat iemands levenskansen afhangen van zijn of haar individuele hulpbronnen. Hij onderscheidde economische, politieke en symbolische hulpbronnen. Bij de economische hulpbronnen gaat het om het geld, het kapitaal in de meer letterlijke betekenis. Tegenstellingen in de maatschappij op grond van verschillen in bezit van kapitaal heten klassentegenstellingen en zijn door Marx benadrukt. Weber onderschrijft het belang van deze financiële hulpbronnen, maar stelt dat daarmee het verhaal niet uit is, zoals Marx beweert. Mensen kunnen ook onderscheiden worden naar de mate waarin ze toegang hebben tot de macht via verkiezingen, via een partij, via een vakbond of via een andere belangenvereniging. Ook politieke macht is zo een hulpbron. Tenslotte kunnen mensen hun gedragpatroon, hun leefstijl, als hulpbron inzetten volgens Weber. In hun gedrag kunnen ze laten zien dat ze bij een bepaalde groep horen of wensen te horen. Door hun leefstijl vinden ze aansluiting bij groepen in de samenleving met eenzelfde leefstijl en zo is ook de leefstijl een hulpbron.

In de moderne sociologie zijn hieraan de sociale hulpbronnen (sociaal kapitaal) toegevoegd. Deze 'nieuwe' hulpbron lijkt vrij veel op Webers derde hulpbron, de leefstijl. In tegenstelling tot de andere hulpbronnen zijn sociale hulpbronnen echter

niet het eigendom van een individu, maar zij worden als 'second-order-resources' beschouwd (Boissevain 1974). De eigendomsrechten van sociaal kapitaal liggen niet bij de persoon die ze gebruikt en er baat bij heeft, maar bij de persoon die de hulpbronnen ter beschikking stelt (Coleman 1990).

De theorie van het sociaal kapitaal komt er op neer dat ook netwerken hulpbronnen vormen om individuele doelen te bereiken. Netwerken zijn niet alleen een bron voor emotionele steun maar instrumenten om verder te komen (Bourdieu 1981, Portes 1998, Baron e.a. 2000, Flap en Völker 2003). Individuen bouwen aan hun netwerk door te 'investeren' in anderen en men investeert in degene van wie men de meeste steun – nu of in de toekomst – verwacht. Heeft men eenmaal een relatie met elkaar, dan worden hulpbronnen aan elkaar uitgeleend en zo wordt het aantal hulpbronnen waarover men beschikt vergroot (Flap 1999). Daarom kunnen degenen met meer sociaal kapitaal hun belangen ook beter verwezenlijken.

Sociaal kapitaal is gebaseerd op vertrouwen en wederkerigheid. Zonder vertrouwen dat men voor zijn inspanningen op een gegeven moment (eventueel veel later) adequaat 'vergoed' wordt zou niemand investeren in sociale relaties (Snijders 1999). Door deze wederkerigheid als basis onder de netwerken te veronderstellen, blijft de sociaal kapitaal theorie binnen de rationele keuze theorie. Men maakt wat dit betreft alleen een uitzondering voor de relaties tussen ouders en kinderen. Alleen die sociale relaties kunnen, ook op de lange duur gezien, vanuit de ouders belangeloos zijn, meent men. Vanuit ontwikkelingen in de sociobiologie (Wilson 1975) valt daar overigens wel wat op af te dingen.

Of de relaties die men in zijn netwerk heeft ook sociaal kapitaal bieden hangt van verschillende condities af. Ten eerste moeten er individuen zijn waarmee men in contact kan treden. Ten tweede moeten deze netwerkliden bereid zijn om ook steun te bieden. Deze bereidheid is groter naarmate beide personen in het verleden meer in hun relatie geïnvesteerd hebben. Grotere investeringen in het verleden maken ook de wederzijdse afhankelijkheden groter. Als men verwacht dat men in de toekomst nog vaak met elkaar te maken heeft, dan is men eerder bereid om elkaar te steunen. In onderzoek (Axelrod 1984) wordt op dit belang van de 'schaduw van de toekomst' en van het verleden gewezen. Ten derde moeten de netwerkliden in staat zijn om hulp te verlenen (Litwak 1985).

Een vierde en laatste conditie voor het bestaan van sociaal kapitaal in netwerken is door Burt (1992, 2001) bestudeerd. Volgens hem is de structuur van een netwerk zelf een conditie voor sociaal kapitaal. In een netwerk dat gesloten of 'dicht' is, d.w.z. waarin alle netwerkliden onderling contact met elkaar hebben, is veel sociale controle en dat biedt een ander soort sociaal kapitaal dan een netwerk dat door openheid (veel 'structurele gaten', Burt 2001) gekenmerkt wordt en waar veel informatie wordt uitgewisseld.

De waarde van sociaal kapitaal is direct gerelateerd aan de potentiële kosten die ontstaan als het doel via andere middelen zou worden bereikt. Volgens Coleman (1990: 304): *'Social capital facilitates the achievement of goals that could not be achieved in its absence or could be achieved only at a higher cost.'*

In tegenstelling tot de opvatting van de rationele keuze theorie worden netwerken binnen de theorie van het sociaal kapitaal niet alleen als een restrictie voor individu-

eel handelen gezien maar als middel om doelen te bereiken en als een resultaat van individueel investeringsgedrag (Flap 1988). Merk op dat hier sprake is van sociaal kapitaal op het individuele niveau in tegenstelling tot andere theoretische noties die sociaal kapitaal eerder als een groepskenmerk opvatten (Coleman 1990, Fukuyama 1995, Putnam 1995/2000).

De theorie vestigt ook de aandacht op de institutionele of externe conditionering van relaties. De waarde van sociaal kapitaal wordt namelijk niet alleen bepaald in relatie met andere hulpbronnen maar ook in relatie met externe, institutionele condities ofwel condities in de omgeving zoals schaarste. Op deze manier leidt de theorie tot voorspellingen over het ontstaan van netwerken. Onder bepaalde institutionele condities (bijvoorbeeld politieke controle) zullen mensen, ondanks het feit dat ze gelegenheid tot contact hebben, geen netwerken opbouwen, bijvoorbeeld omdat ze elkaar niet vertrouwen (Völker en Flap 1998). Een ander voorbeeld: Mensen in kleinere dorpen hebben minder keuze in hun contacten en daarom zijn hun relaties met burens talrijker, maar minder hecht (Fischer 1982). De theorie van het sociaal kapitaal kan dus bijdragen aan een verklaring van het ontstaan van netwerken en de selectie van netwerkleden.

Sociaal kapitaal in deze studie

Uit het bovenstaande is duidelijk dat sociaal kapitaal een bijzonder breed, maar zodoende ook een bijzonder vaag begrip is. Zo wordt soms in collectieve zin over sociaal kapitaal gesproken, soms in individuele zin. Soms wordt de nadruk gelegd op de sociale relaties zelf, soms op de voorwaarden voor deze sociale relaties, zoals onderling vertrouwen en wederkerigheid. In de sociale wetenschappen wordt voor de omschrijving van sociaal kapitaal over het algemeen verwezen naar de definitie van Coleman (1988), die sociaal kapitaal als volgt definieert: *'a variety of entities with two elements in common: They all consist of some aspects of social structures, and they facilitate certain action of actors within the structure'*. Ook uit deze definitie blijkt dat 'sociaal kapitaal' een breed begrip is.

Het bovenstaande resumerend kan gesteld worden dat sociaal kapitaal een hulpbron is, gebaseerd op wederkerigheid en vertrouwen. Vertrouwen is nodig, omdat de wederkerigheid niet onmiddellijk wordt 'afgerekend', maar soms veel later. De waarde van sociaal kapitaal is afhankelijk van de bereidheid van de ander iets te verschaffen, bijvoorbeeld steun of toegang tot het netwerk van die ander. Voorwaarde voor het ontstaan van sociaal kapitaal is sociaal contact. Er moet dus sociaal contact mogelijk zijn. Verder moet de tegenpartij bereid en in staat zijn ondersteuning te geven.

Wanneer we hypothesen uit de netwerktheorie (zie vorige hoofdstuk) en uit dit hoofdstuk samenvoegen op *individueel* niveau dan krijgen we het volgende:

Individu A heeft meer contact met individu B, naarmate

1. er meer ontmoetingskansen zijn voor A en B,
2. er meer overeenkomst is tussen A en B¹,
3. er meer vertrouwen is tussen A en B,
4. er meer wederkerigheid mogelijk is tussen A en B.

I. Hoe meer contact tussen A en B, hoe meer sociaal kapitaal A en B hebben.

Tot zover is dit een klassiek geval van hechte binding: veel sociaal contact leidt tot veel onderlinge steun, waarop altijd een beroep gedaan kan worden. Het cruciale punt is nu, dat A en B óók meer sociaal kapitaal hebben als ze *weinig* sociaal contact hebben, maar er wel voldaan is aan voorwaarde 1 tot en met 4. Dit is het argument van de kracht van zwakke bindingen. Men hoeft elkaar niet vaak te zien, om, op het moment dat het nodig is, een beroep te kunnen doen op iemand die men kent en die men af en toe tegenkomt (voorwaarde 1), die men als min of meer gelijk beschouwt (voorwaarde 2), die men vertrouwt (voorwaarde 3) en die men ooit een wederdienst zou kunnen bewijzen (voorwaarde 4). Omgekeerd kan het geen kwaad iemand een gunst te gunnen die men weer tegen zal komen (1), die een gelijke is (2), die men vertrouwt (3) en die ooit wel eens wat terug zal doen (4). In hypothesevorm:

II. Hoe meer voldaan is aan (1-4), hoe meer sociaal kapitaal A en B hebben.

Er wordt hier niet bedoeld dat door voorwaarde 1-4 er veel contact is en dat er *daardoor* veel sociaal kapitaal is, maar dat er een rechtstreeks effect is van 1-4 op sociaal kapitaal, ook als er weinig contact is. Interessant is dat in deze hypothese het eigenlijke sociale contact zodoende verdwenen is. Er is uiteraard wel enig sociaal contact nodig, want anders kunnen voorwaarde 1-4 niet in stand worden gehouden. Maar het is duidelijk dat dit vrij miniem en zelfs indirect sociaal contact kan zijn, via anderen. Men kent bijvoorbeeld alleen elkaars naam of reputatie. Dat is in principe al genoeg.

Op *collectief* niveau wordt dit:

Een groep heeft meer onderling contact naarmate

- 1g. er meer ontmoetingskansen zijn voor de leden van de groep,
- 2g. er meer overeenkomst is tussen de groepsleden,
- 3g. er meer onderling vertrouwen is,
- 4g. er meer wederkerigheid in de groep mogelijk is.

---

¹ Het is overeenkomst onder een bepaald gezichtspunt, met name (gepercipieerde) gedeelde belangen. In sommige gevallen kan juist een verschil van belang zijn, bijvoorbeeld ten opzichte van sociaal hoger gepositioneerden. Dat wordt hier verder veronachtzaamd.

Ig. Hoe meer onderling contact, hoe meer sociaal kapitaal de groep heeft.
IIg. Hoe meer voldaan is aan (1-4), hoe meer sociaal kapitaal de groep heeft.

Ook hier is in IIg het feitelijke sociale contact verdwenen. Het kan al voldoende zijn dat men weet dat de ander tot de groep behoort, om te weten dat bij deze persoon aan voorwaarde 1-4 voldaan is. Extreme vormen van dergelijk groeps-kapitaal zijn bijvoorbeeld godsdienstige sektes, die alles delen met de andere groepsleden.

Met het bovenstaande is nog steeds geen definitie van sociaal kapitaal gegeven. We kunnen het daarbij laten en stellen dat sociaal kapitaal een latente variabele is, wat zeker het geval is, maar op grond van het bovenstaande kunnen de volgende twee definities worden opgesteld:

Het sociale kapitaal van een individu bestaat uit de mensen die hij (via via) kent, die hij met enige regelmaat tegenkomt (of kan tegenkomen), die hij als gelijken beschouwt, die hij vertrouwt en door wie hij vertrouwd wordt, die hem een dienst kunnen bewijzen en die hij een dienst kan bewijzen.

Het sociale kapitaal van een groep bestaat uit de ontmoetingskansen binnen de groep, de gepercipieerde overeenkomst in belangen, het onderlinge vertrouwen en de onderlinge afhankelijkheid.

De wederkerigheid, dit is het elkaar diensten kunnen bewijzen, komt in de definitie van het sociale kapitaal van een groep terug als onderlinge afhankelijkheid. Hoe meer men van elkaar afhankelijk is, hoe vaker zich een situatie zal voordoen dat men elkaar een dienst of wederdienst kan verlenen.

De vraag doet zich overigens voor welk sociaal kapitaal waardevoller is, het sociale kapitaal dat rechtstreeks gebaseerd is op feitelijk contact volgens hypothese I, of dat gebaseerd is op incidenteel of indirect contact, dus via hypothese II. Aannemelijk is dat het aantal mensen waarmee men direct sociaal contact heeft (I) of incidenteel sociaal contact (II) van belang is. Als persoon A met 10 personen B feitelijk contact heeft en zo over sociaal kapitaal x beschikt, dan heeft hij meer sociaal kapitaal dan persoon A', wiens gehele sociale kapitaal x' gebaseerd is op indirect of incidenteel contact met 10 personen B'. Maar het zal meestal zo zijn dat iemand met veel meer personen incidenteel contact kan onderhouden.

In het vorige hoofdstuk is aan de orde gekomen dat de sociale netwerken zich momenteel ontwikkelen van hecht en begrensd naar los en uitgebreid. Deze ontwikkeling kan ten dele beschouwd worden als een verschuiving in het sociale kapitaal van type I (via direct intensief sociaal contact) naar type II (via indirect en los sociaal contact). Wat dit betreft is het sociale kapitaal dus niet zo zeer 'verdwenen', maar het heeft een andere vorm gekregen. Belangrijker is het gelijktijdige verdwijnen van sociaal kapitaal van type II. Het is niet langer zo dat lidmaatschap van bepaalde groepen automatisch toegang geeft tot alle leden van die groepen. Wie vroeger lid was van bijvoorbeeld een kerkgenootschap (of in een bepaalde buurt woonde) kon profiteren van het sociale kapitaal van dat kerkgenootschap

nootschap (of die buurt). Een dergelijke automatische toegang tot het sociale kapitaal van zelfs zeer grote groepen in de samenleving komt veel minder voor, omdat dergelijke groepen met een totaalbelang vervangen zijn door groepen die deelbelangen representeren en omdat de functies van deze groepen zijn overgenomen door instituties. Hier kan men dus spreken van het verdwijnen van sociaal kapitaal. Type II sociaal kapitaal dat automatisch toegankelijk is voor groepsleden, is minder beschikbaar.

De met deze verschuivingen optredende problemen, zoals criminaliteit of sociale desintegratie, moeten waarschijnlijk beschouwd worden als aanpassingsfricties. De controlemechanismen in de samenleving zijn nog niet toegesneden op de nieuwe situatie. Daarmee komen we op het laatste onderdeel van dit hoofdstuk.

Gevolgen van sociaal kapitaal

Bij de gevolgen van sociaal kapitaal moet op de eerste plaats gedacht worden aan de opbrengsten voor individuen. Deze opbrengsten zijn als het ware de inlossing van het vertrouwen en van de verwachting van wederkerigheid. De opbrengst kan enerzijds bestaan uit directe sociale ondersteuning, zoals een luisterend oor of advies bij problemen, of meer praktische hulp bij een klusje in huis of bij opvang van de kinderen. Vaak zal de opbrengst ook bestaan uit toegang tot het netwerk van anderen en op die manier kan sociaal kapitaal voor individuen leiden tot het bereiken van persoonlijke doelen, zoals een baan doordat een ander een tip geeft over een bepaalde vacature, of een woning of een stageplaats. Over het algemeen bereiken mensen, die beschikken over meer sociaal kapitaal zo sneller en tegen minder kosten hun doelen. Al deze opbrengsten zullen hier sociale ondersteuning genoemd worden en die term blijft hier dus niet beperkt tot emotionele steun.

Tegenover dergelijke opbrengsten, men zou ze ook rechten kunnen noemen of om in het financiële jargon van het 'kapitaal' te blijven, renteopbrengsten, staan ook plichten voor de bezitter van sociaal kapitaal. Het sociale kapitaal moet namelijk onderhouden worden en daartoe wordt van de bezitter van sociaal kapitaal¹ verwacht dat hij bepaalde gedragingen vertoont. Op de eerste plaats dient hij zich te houden aan de normen. Overtreedt hij regels, die onderschreven worden door zijn interactiepartners, dan boet zijn sociale kapitaal aan waarde in. Hij zal niet meer zo gemakkelijk een beroep kunnen doen op deze interactiepartners. De regels waar hij zich aan te houden heeft, corresponderen met de voorwaarden voor het sociale kapitaal. Hij moet

1. beschikbaar zijn voor sociaal contact (ontmoetingskansen bieden),
2. op relevante punten overeenkomen met de interactiepartners,
3. hun vertrouwen niet beschamen,
4. wederkerigheid betonen.

---

¹ Hier wordt in de terminologie niet de hiervoor besproken opvatting gevolgd dat de eigendomsrechten van het sociale kapitaal bij anderen liggen.

Dit zijn de normen, van de bekende 'normen en waarden', waar de bezitter van sociaal kapitaal zich aan te houden heeft. Daarnaast moet hij meehelpen het sociale kapitaal in stand te houden door te controleren of anderen zich aan deze normen houden. Hij moet sociale controle uitoefenen en zonedig gewenst gedrag van deze anderen positief en ongewenst gedrag negatief sanctioneren. Anders gezegd hij moet collectieve goederen verschaffen, meer specifiek hij moet:

5. sociale controle uitoefenen.

Bij de navolging van de vier hierboven genoemde normen (beschikbaarheid, overeenkomst, vertrouwen, wederkerigheid) gaat het nog min of meer om een uitruil tussen individuen. Ik doe dit nu voor jou, in de toekomst doe jij iets voor mij. Omdat nog niet duidelijk is wat de tegenprestatie in de toekomst zal zijn, vindt er geen precieze afrekening plaats, maar een globale op basis van onderling vertrouwen.

Bij sociale controle gaat het echter niet langer om een uitruil tussen individuen en om de instandhouding van een individueel sociaal kapitaal, maar om de instandhouding van het sociale kapitaal van een groep. De link tussen het uitoefenen van sociale controle en eventuele *individuele* opbrengsten is uitermate vaag. Reinforcement van sociale controle vindt deels plaats via de 'rente' op het sociale kapitaal. Iemand die weigert de normen bij anderen te handhaven zal wat minder gemakkelijk toegang hebben tot de opbrengsten van zijn sociale kapitaal. Maar dit zijn niet erg concrete opbrengsten, en daarom spelen geïnternaliseerde waardeoordelen en zelfbeelden die door de opvoeding of de godsdienst zijn overgedragen ('ik ben een eerlijk persoon', 'ik een goede gelovige') een grote rol bij de reinforcement van de sociale controle (vgl. Dürkheim 1912).

Deze geïnternaliseerde waardeoordelen zijn de waarden van de 'normen en waarden'. De sociaal kapitaal benadering laat zien welke functie normen en waarden hebben en hoe ze tot stand komen. Ook is duidelijk dat bevordering van normen en waarden een vrij zinloze operatie is, als zij hun functie binnen sociaal kapitaal arrangementen niet kunnen vervullen. Bevordering van sociaal kapitaal en sociale controle zal daarentegen op den duur leiden tot een verbetering van normen en waarden.

In hypothesevorm wordt dit voor respectievelijk individueel en collectief niveau:

- III. Een individu met meer sociaal kapitaal ondervindt meer sociale steun, leeft de regels 1-4 beter na en let er op dat de personen die zijn sociaal kapitaal dragen de regels naleven.
- IIIg. In een groep met meer sociaal kapitaal krijgen de leden meer sociale steun, leven de leden regels 1-4 beter na en is er meer sociale controle.

De hypothesen I, II en III kunnen ook weer gecombineerd worden:

- IV. 1. Hoe meer ontmoetingskansen,
2. hoe meer overeenkomst,
3. hoe meer vertrouwen,
4. hoe meer wederkerigheid tussen A en B,
hoe meer sociale steun, regelnaleving en onderlinge controle door A en B.

Op collectief niveau wordt dit precies hetzelfde, alleen verandert in de laatste regel 'onderlinge controle in 'sociale controle':

- IVg. Hoe meer 1-4 in een groep, hoe meer sociale steun, regelnaleving en sociale controle in die groep.

Sociaal kapitaal, criminaliteit en levenskansen

Met het bovenstaande is de relatie tussen sociaal kapitaal en criminaliteit gegeven. Criminaliteit is immers overtreding van sociale regels¹. Individuen met veel sociaal kapitaal hebben er belang bij zich conform de regels te gedragen ten opzichte van de dragers van hun sociale kapitaal, dit zijn de anderen op wie zij een beroep zouden kunnen doen, degenen die direct of indirect deel uitmaken van hun sociale netwerk. Ze hebben er ook belang bij er op toe te zien dat deze anderen zich evenzeer conform de regels gedragen en daarom controleren zij hen en delen ze sancties uit voor positief en negatief gedrag.

In groepen worden de baten van deze sociale controle minder duidelijk en minder direct voelbaar. Daarom zijn er geïnternaliseerde incentives voorhanden, zoals godsdienst of een burgerlijke moraal, zodat er voor gezorgd wordt dat de burgers het sociale kapitaal in stand houden door sociale controle uit te oefenen.

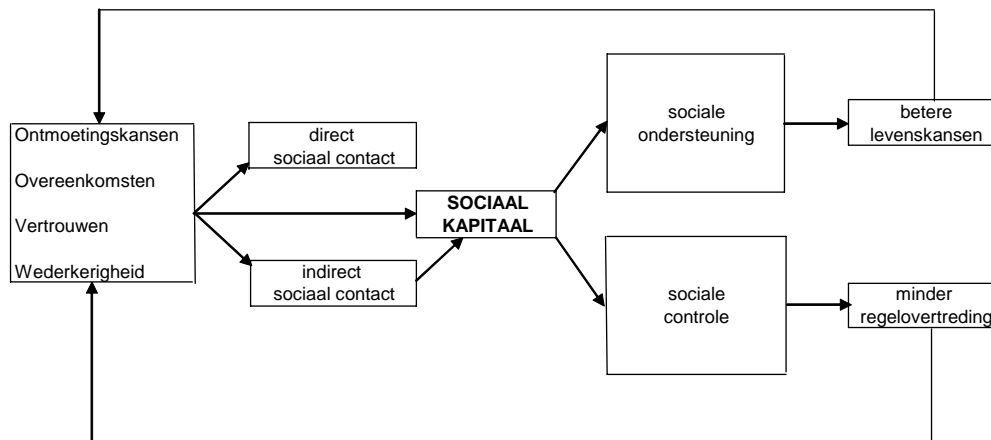
Naast een effect op de regelvertreding, de criminaliteit, is het belangrijkste effect voor de betrokkenen het ondervinden van sociale ondersteuning, waardoor hun levenskansen, in de zin van Weber, verbeteren. Goede levenskansen zijn het tegenovergestelde van dat wat wij kansarm noemen en waar geen gangbaar Nederlands woord voor is, want 'kansrijk' is ongebruikelijk om wijken of categorieën van de bevolking te omschrijven. Men spreekt niet van een kansrijke wijk in Wassenaar of over de kansrijke scholieren van het gymnasium, maar wel over een kansarme wijk en over kansarme vmbo-scholieren.

De levenskansen gaan vooruit door de sociale ondersteuning die individuen met meer sociaal kapitaal krijgen. Zij slagen er daardoor beter in hun individuele doelen te bereiken. Mensen met veel sociaal kapitaal vinden eerder iemand die hen bijstaat in een conflict met klasgenoten op het schoolplein, die hen helpt bij het huiswerk, die iemand kent die een stageplaats weet, hen tipt voor een vacature of voor een woning, die hen in contact brengt met een partner, die op hun kinde-

---

¹ Hier staat niet 'sociale conventies'. Ook universele regels of van god gegeven regels zijn sociale regels.

ren wil letten als dat nodig is, hun kinderen vooruit helpt, hen bij staat als ze oud zijn en tenslotte bloemen op hun graf komt leggen, ook al dient dat nergens meer toe.

Figuur 1. Voorwaarden voor en gevolgen van sociaal kapitaal.

Sociaal kapitaal is zodoende een begerenswaardig goed, dat overigens maar ten dele voor geld te koop is.

Naast het sociale kapitaal dat leidt tot normconform gedrag en een 'normaal' succesvol burgerlijk leven, is er natuurlijk ook sociaal kapitaal dat leidt tot een crimineel bestaan. Ook een geslaagde crimineel heeft veel sociaal kapitaal. Maar de normen die binnen het criminele netwerk nageleefd en gecontroleerd worden zijn van een andere orde dan in de reguliere maatschappij. Als aan de voorwaarden 1-4 voor sociaal kapitaal is voldaan, wil dat dus niet automatisch zeggen dat de criminaliteit afneemt. Het kan zijn dat deze juist sterk toeneemt, omdat in die sociale groep criminaliteit de norm is.

In de figuur zijn de veronderstelde relaties schematisch weergegeven. Duide-lijk is dat het een vereenvoudiging betreft. Alleen de belangrijkste relaties zijn in de figuur opgenomen. Zo zal er een rechtstreeks effect zijn van direct sociaal contact naar sociale steun en er zal ook een relatie zijn tussen betere levenskansen en regelovertreding. Bij betere levenskansen is volgens de relatieve deprivatietheorie de noodzaak om deviant gedrag te vertonen immers minder. Dergelijke effecten worden hier niet ontkend, maar voor de sociaal kapitaal theorie zijn zij minder wezenlijk.

Er is geen pijl getrokken van direct sociaal contact naar sociaal kapitaal, maar wel een van indirect sociaal contact naar sociaal kapitaal. Deze keuze geeft aan dat het bij sociaal kapitaal veel meer gaat om het aantal mensen waartoe men in principe toegang heeft, dan om het aantal personen waarmee men vriendschap-pelijk omgaat. Het gaat om de zwakke bindingen, niet om de sterke.

Twee relaties, die niet in de hypothesen zijn opgenomen, zijn aan de figuur toegevoegd. Het gaat om de feed-back loops van betere levenskansen en van min-der regelovertreding naar de voorwaarden voor sociaal kapitaal. Minder regelo-

vertreding is met name een krachtige stimulans voor vertrouwen en betere levenskansen hebben een positief effect op wederkerigheid.

Er zijn wel meer feed-back loops in de figuur te trekken maar voor de overzichtelijkheid zijn alleen deze twee opgenomen. Toename van de levenskansen stelt bijvoorbeeld de groepsleden in staat meer sociale steun te bieden. Er is zodoende collectieve groei mogelijk in levenskansen. Bij gelijktijdige afname van de regelovertreiding wordt sociale controle minder noodzakelijk. Een periode van overvloed en *laissez faire* is dan mogelijk.

Omgekeerd zal toename van de regelovertreiding eerst leiden tot toename van de sociale controle. Maar een gelijktijdige verslechtering van de levenskansen kan de mogelijkheid sociale steun te geven aantasten, waardoor op den duur de voorwaarden voor het sociale kapitaal worden aangetast en het hele systeem gaat desintegreren. Al met al ziet het er naar uit dat het een systeem is dat een sterke neiging heeft doorlopend te veranderen en dat doorlopend dreigt terecht te komen in òf een situatie van absolute wanorde (veel regelovertreiding, afbraak voorwaarden, met name vertrouwen, verlies van sociaal kapitaal), òf in een situatie van rigide conformisme (weinig regelovertreiding, veel overeenkomsten, veel sociaal kapitaal, veel sociale controle). Het lijkt er ook op dat het systeem gemakkelijk 'kantelt', dat wil zeggen dat vooruitgang (toename sociaal kapitaal) bij het minste of geringste kan omslaan in achteruitgang.

Uit de alledaagse waarneming is echter bekend dat het een vrij stabiel systeem is. Wijken desintegreren niet van vandaag op morgen, religieuze groepen blijven honderden jaren bestaan en dat een bedrijfsafdeling moet worden gesloten, omdat het onderliggende sociale systeem in elkaar is gestort, komt slechts sporadisch voor¹. Dat groepen in gesloten sektes ontaarden, wijken buitenstaanders verjagen of bedrijfsafdelingen niet langer willen samenwerken met de andere afdelingen, behoort ook tot de uitzonderingen. Kennelijk weten dergelijke sociale systemen een zekere stabiliteit te behouden tussen deze twee extremen in. Veranderingen blijken mogelijk, zonder dat het ontaardt in positieve feedbacks, die een in gang gezette trend steeds opnieuw versterken.

Deze betrekkelijke stabiliteit moet op de eerste plaats worden toegeschreven aan de factor tijd. Sociaal kapitaal verandert niet van vandaag op morgen. Oude loyaliteiten blijven vaak levenslang bestaan en strekken zich soms zelfs uit tot de kinderen. Juist deze duurzaamheid of traagheid van sociaal kapitaal is een van de meest aantrekkelijke aspecten. Waarschijnlijk is deze traagheid van sociaal kapitaal evolutionair gegeven. Er is overeenkomst met de extinctie schema's na conditionering. Ratten die door een beloning een bepaalde respons hebben geleerd, houden die respons nog zeer lang vol, ook als de beloning niet meer gegeven wordt².

Op de tweede plaats wordt aan regelovertreeders of aan individuen die weigeren sociale steun te geven steeds de kans geboden terug te keren. De verloren zoon is

---

¹ Bij ziekenhuisafdelingen gebeurt dit soms.

² Vooral bij beloning volgens een ratio schema, dit is incidentele beloning met tussendoor onvoorspelbare periodes zonder beloning. Beloningen in verband met sociaal kapitaal volgen altijd een ratio schema.

een bekend voorbeeld en in godsdiensten is een dergelijke terugkeer geritualiseerd, bijvoorbeeld in de biecht en in rituele wassingen, zoals de doop. Of deze vergevingsgezindheid ook een evolutionaire basis heeft of cultureel is gegeven, is onduidelijk. Niet alle godsdiensten hebben geritualiseerde terugkeer ceremonies.

Economisch gezien is de ratio achter sociaal kapitaal tweërlei. Op de eerste plaats maakt het transacties mogelijk over lange perioden. Sociaal kapitaal is een soort verzekering dat er ooit nog eens iets terugkomt. Op de tweede plaats maakt het zeer ingewikkelde transacties mogelijk, die voor geen mens meer op te lossen zijn: A doet wat voor B, B voor C en Q, C voor X en Y, Y twee jaar later voor Q en A, en drie jaar later Q voor Y en B. Deze ketens van diensten zijn onoplosbaar, zeker op langere termijn en daarom doet men allemaal samen en let goed op of iedereen in globale zin voldoende bijdraagt¹.

De figuur maakt ook duidelijk wat er in sommige achterstandswijken gaande is. De overeenkomsten tussen de bewoners nemen eerst af, bijvoorbeeld door immigratie, door instroom in de wijk van verslaafden of doordat een deel van de wijkbewoners niet langer werkt, maar in de bijstand belandt. Daarmee samenhangend neemt het vertrouwen af en ook de onderlinge afhankelijkheid. De ontmoetingskansen blijven nog hetzelfde, maar toch neemt het sociale kapitaal af en ook het directe sociale contact, hoewel dit minder essentieel is. Ook het indirecte sociale contact neemt af. Een wijkbewoner kent via via minder andere wijkbewoners dan voorheen.

Doordat er minder sociaal kapitaal is, wordt er minder sociale steun gegeven. Men kan enerzijds niet altijd meer rekenen op wederkerigheid, bijstandstrekken kunnen die bijvoorbeeld gewoonweg niet leveren, anderzijds is men door de teruggang van het indirecte sociale contact met minder andere wijkbewoners verbonden. Een situatie waarin sociale steun gegeven kan worden, als men dat al zou willen, doet zich dus ook minder vaak voor. Door de achteruitgang van het sociale kapitaal leven de wijkbewoners de regels minder goed na, maar belangrijker is dat zij het ook niet langer de moeite vinden om sociale controle uit te oefenen. Hierdoor neemt de regelovertreiding fors toe.

Gaandeweg gaat het resterende vertrouwen er onder door en nu lopen ook de ontmoetingskansen terug. Door de regelovertreiding durven mensen bijvoorbeeld niet meer op straat te komen en met andere wijkbewoners een praatje aanknopen wordt als riskant gezien. Het vertrouwen is nu definitief verdwenen en daarmee het sociale kapitaal van de wijk. Wat resteert van het vroegere sociale systeem is een verzameling individuen die toevallig op dezelfde plaats gehuisvest zijn.

---

¹ De teruggang van sociaal kapitaal wordt in verband gebracht met de opkomst van instituties die de sociale ondersteuning overnemen (school, sociale dienst, ziekenfonds, werkloosheidsuitkering). Men zou kunnen zeggen dat deze overdracht aan instituties een monetarisering is, de burgers betalen er immers voor via de belasting of verzekeringspremies. Het verlies van sociaal kapitaal is dan een rechtstreeks gevolg van de verdere monetarisering (en dus rationalisering) van het ruilverkeer.

In het volgende hoofdstuk zal worden nagegaan hoe het staat met de empirische steun voor deze hypothesen.

Hoofdstuk 5

Onderzoeksbevindingen

In het vorige hoofdstuk is een explicatie gegeven van de sociaal kapitaal theorie. In dit hoofdstuk zal nagegaan worden of de hypothesen die daarbij zijn gebruikt over het algemeen ondersteund worden door empirisch onderzoek. Een moeilijkheid die zich daarbij voordoet, is dat er geen eenstemmigheid is onder de verschillende onderzoekers over wat sociaal kapitaal is en hoe dit gemeten dient te worden. Sommigen beschouwen bijvoorbeeld de sociale controle of de hoeveelheid sociaal contact, die in het vorige hoofdstuk apart zijn gehouden, als integrale onderdelen van het sociale kapitaal. Over de manier waarop sociaal kapitaal in onderzoek gemeten moet worden, bestaat dus geen overeenstemming. Dit is voor een groot deel te wijten aan vage omschrijvingen van 'sociaal kapitaal' (Völker 2005).

Over het algemeen wordt er gekeken naar de sociale contacten in de buurt (Sampson en Groves 1989, Bellair 1997, Blokland 2004, Spierings e.a. 2004) al dan niet in combinatie met sociale controle en vertrouwen in de buurtgenoten ('collective efficacy', zie verder hieronder; Sampson en Raudenbush 1999, Veysey en Messner 1999, Morenhoff e.a. 2001, Lowenkamp e.a. 2003, Browning 2004, Silver en Miller 2004, Flap en Völker 2005). Sociaal contact wordt gemeten door het sociale netwerk van de buurtbewoners in kaart te brengen (hoeveel contacten binnen het sociale netwerk betreffen burens), dan wel aan de buurtbewoners te vragen hoe vaak zij bij buurtbewoners op bezoek gaan, en hulp geven of krijgen van buurtbewoners. Sociale contacten vinden ook plaats binnen verenigingen en een aantal auteurs (Sampson en Groves 1989, Brehm en Rahn 1997, Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003, Lelieveldt 2004, Seagert en Winkel 2004, Silver en Miller 2004, Lelieveldt en van der Kolk 2005) kijkt naar de mate waarin buurtbewoners deelnemen aan verenigingen in de buurt.

'Collective efficacy' betreft informele sociale controle en vertrouwen in de buurtgenoten. Het werd geïntroduceerd door Sampson e.a (1997). Het vertrouwen wordt van belang geacht voor het ontstaan van sociaal kapitaal. Men is over het algemeen bereid iets voor de ander te doen, als men vertrouwt dat de ander bereid is hiervoor iets terug te doen. Het gaat met name om het vertrouwen dat buurtbewoners zullen ingrijpen bij normoverschrijdend gedrag en ook andere buurt-

bewoners die dat doen zullen bijstaan. Lee (2000) meet sociaal kapitaal af aan de mate waarin de bewoners de buurt als een hechte gemeenschap beschouwen. Maas-de Waal en 't Hart (2003) kijken naar de mate waarin mensen in de buurt van mening zijn dat zij elkaar kennen, op een prettige manier met elkaar omgaan, zich thuis voelen in de buurt en de buurt als gezellig en saamhorig beschouwen. Lelieveldt (2004) verstaat onder sociaal kapitaal naast sociale contacten, ook vertrouwen en de mate van plichtsbesef om burens te helpen dan wel een bijdrage te leveren ter verbetering van de buurt. Tot slot wordt sociaal kapitaal door Brehm en Rahn (1997) opgevat als de mate waarin mensen elkaar vertrouwen, vertrouwen hebben in de overheid en maatschappelijk betrokken zijn.

Vaak wordt dus gekeken naar de hoeveelheid sociale contacten, vertrouwen en sociale controle. Sociale controle is hier opgevat als een gevolg van sociaal kapitaal. Een zekere hoeveelheid sociale interactie wordt ook hier als een voorwaarde van sociaal kapitaal beschouwd, maar sociale interactie hoeft niet per definitie samen te gaan met sociaal kapitaal. Men kan sociaal contact hebben, zonder dat aan de voorwaarden voor sociaal kapitaal voldaan is. De wederkerigheid kan bijvoorbeeld ontbreken, men heeft elkaar niets te bieden, of er is onvoldoende vertrouwen. En sociale controle levert het individu op korte termijn niets op en zorgt er alleen maar voor dat de voorwaarden van sociaal kapitaal in stand worden gehouden. In dergelijk onderzoek wordt er echter van uitgegaan dat sociale contacten en sociale controle onderdeel uitmaken van sociaal kapitaal, omdat sociaal kapitaal niet kan bestaan zonder sociaal contact en sociale controle wordt ook wel gezien als een indicator voor de mate waarin mensen zich betrokken voelen bij een groep.

Ondanks dergelijke verschillen is een groot aantal onderzoeksbevindingen relevant voor de geformuleerde hypothesen. Het betreft weliswaar geen strenge toets van deze hypothesen, maar de resultaten kunnen indicaties geven of deze hypothesen gehandhaafd kunnen worden.

De geraadpleegde literatuur is in de bijlage ondergebracht in overzichtstabellen. In tabel 2 ligt de nadruk op de voorwaarden voor sociaal kapitaal. Tabel 3 gaat in op de gevolgen van sociaal kapitaal. Ook in de bespreking hieronder wordt dit onderscheid aangehouden.

Voorwaarden voor sociaal kapitaal

In het vorige hoofdstuk zijn de volgende vier voorwaarden voor het ontstaan van sociaal kapitaal genoemd: ontmoetingskansen, overeenkomsten, vertrouwen en wederkerigheid. Daarnaast is sociaal contact nodig, maar (veel) direct sociaal contact wordt hier niet gezien als een noodzakelijke voorwaarde. Indirect contact, meer doorverbondenheid van de individuen, de bewoners van een wijk bijvoorbeeld, wordt hier wel gezien als een bijdrage aan het sociale kapitaal.

In onderstaande bespreking wordt nagegaan of sociaal kapitaal samenhangt met de genoemde voorwaarden, maar deze voorwaarden en sociaal kapitaal zijn nooit rechtstreeks gemeten. Het gaat daardoor steeds om indicaties voor die voorwaarden

en indicaties van (of gevolgen van) het sociale kapitaal.

Ontmoetingskansen

Ontmoetingskansen vormen een voorwaarde voor de opbouw van sociaal kapitaal. Men moet de kans lopen de ander tegen te komen, zodat men hem om een gunst kan vragen, hem een gunst kan verlenen of hem kan aanspreken op normoverschrijdend gedrag. Hoe meer kans men loopt anderen te treffen, hoe meer van dergelijke situaties zich voordoen. Er zijn echter maar weinig auteurs die expliciet ingaan op de ontmoetingskansen als voorwaarde voor sociaal kapitaal. Meestal beschouwt men de mogelijkheden elkaar te treffen als een gegeven. Flap en Völker (2004 2005) hebben wel gezocht naar een operationalisatie en keken naar het aantal voorzieningen in de buurt, zoals scholen, buurthuizen, recreatieve voorzieningen en winkels en ze vinden inderdaad een positieve samenhang met 'gemeenschap', hun operationalisatie van sociaal kapitaal.

Veel onderzoek naar sociaal kapitaal gaat in op urbanisatiegraad of bevolkingsdichtheid. Het is niet helemaal duidelijk wat bevolkingsdichtheid in de hier gehanteerde theoretische termen voorstelt. Strikt genomen gaat een hogere bevolkingsdichtheid samen met grotere ontmoetingskansen. Men heeft immers op een kleiner oppervlakte meer mensen bij elkaar. Als urbanisatie opgevat wordt als indicator voor ontmoetingskansen, dan worden veel weerleggingen gevonden van de veronderstelling dat meer ontmoetingskansen leiden tot meer sociaal kapitaal.

Zo heeft urbanisatie een negatief effect op het aantal vriendschappen in de buurt (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003). En Bellair (2000), Lowenkamp (2003) en Veysey en Messner (2001) vonden een negatief verband tussen urbanisatie en sociale controle¹. En Sampson en Raudenbush (1999) en Morenoff e.a. (2001) vonden een negatief verband gevonden tussen bevolkingsdichtheid en sociale controle. Ook blijkt urbanisatie/bevolkingsdichtheid een positief en direct effect te hebben op de criminaliteit (Sampson en Groves 1989, Bellair 2000, Lee 2000, Flap en Völker 2005).

Daar staat tegenover dat Bellair (2000) constateert dat het verband tussen urbanisatie en sociale controle geheel wordt wegverklaard doordat een groot aantal roofovervallen en vaak lastig gevallen worden op straat samen gaan met weinig sociale controle. Met andere woorden de sociale controle in stedelijke gebieden zou alleen maar kleiner zijn, omdat mensen bang zijn op straat en zodoende geen sociale controle uitoefenen. Verder constateert Browning (2004) dat er een negatief verband is tussen bevolkingsdichtheid en de officiële criminaliteitscijfers, maar dit is mogelijk een gevolg van een minder grote bereidheid tot aangifte in dichtbevolkte wijken.

Al met al kan de relatie tussen ontmoetingskansen en sociaal kapitaal niet eenduidig genoemd worden, omdat de operationalisaties niet scherp zijn. Met de operationalisatie van Flap en Völker (2004) en met bevolkingsdichtheid (andere auteurs)

---

¹ De verbanden die hier met betrekking tot sociale controle genoemd worden, corresponderen niet altijd met tabel 1, omdat sommige auteurs (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003) de sociale controle op een negatieve manier operationaliseren.

worden ook veel andere eigenschappen van woonbuurten gemeten, zoals voorzieningenniveau, heterogeniteit, werkgelegenheid en dergelijke.

Overeenkomsten

Een zekere mate van overeenkomst met de potentiële interactiepartners is van belang, zeker als het de (gepercipieerde) overeenkomst in belangen betreft. Er is heel veel onderzoek beschikbaar over het effect van de homogeniteit in de woonbuurt, vooral wat betreft de etnische heterogeniteit. In een etnisch heterogene buurt zal men niet alleen een belangentegenstelling percipiëren tussen de groepen, ook zal men elkaar minder snel begrijpen, omdat de taal anders is.

Zoals verondersteld is het aantal sociale contacten en vriendschappen in de buurt kleiner naarmate een buurt heterogener is naar etnische samenstelling (Bellair 1997, Bursik 1999, Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003, Blokland 2004, Spierings, Peper en Van Altena 2004).

Etnische heterogeniteit (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003) en concentratie van allochtonen (Sampson e.a. 1997, Sampson en Raudenbush 1999, Morenoff e.a. 2001, Silver en Miller 2004, Flap en Völker 2005) leiden ook tot minder sociale controle in de buurt. En etnische heterogeniteit heeft ook een negatief effect op deelname aan verenigingen (Lowenkamp 2003, Seagert en Winkel 2004).

Het onderzoek van Sampson en Groves (1989) laat deels een tegenovergesteld verband zien. In dit onderzoek zijn twee databestanden gebruikt met gegevens uit 1982 en 1984. In de gegevens van 1982 blijkt geen significant verband te bestaan tussen heterogene samenstelling van de wijk en vriendschappelijke relaties in de buurt, uit de gegevens over 1984 blijkt wel een positief verband. Mogelijk hangen deze tegenstrijdige uitkomsten samen met het samengaan van etnische heterogeniteit en lage sociaal-economische status. Uit onderzoek van Blokland (2004) blijkt immers dat mensen met een lage sociaal-economische status eerder vriendschappen aangaan met mensen van een andere etniciteit.

Etnische heterogeniteit blijkt eveneens een klein rechtstreeks effect te hebben op criminaliteit (Sampson en Groves 1989, Maas-de Waal en De Hart 2003, Flap en Völker 2005). In ander onderzoek is dit directe verband niet gevonden (Veysey en Messner 1999, Vélez 2001). Van Wilsem e.a. (2003) vermelden een positief effect van inkomensheterogeniteit op criminaliteit.

Een andere indicatie voor overeenkomst is migratie. Migratie zal vaak samengaan met weinig overeenkomsten tussen de immigranten en de zittende bewoners, in wiens perceptie de nieuwelingen geen gedeelde belangen, maar tegenstrijdige belangen kunnen hebben. Migratie zal ook samengaan met een afnemend vertrouwen. Een buurtbewoner in een wijk met veel migratie kan immers binnen een jaar vertrokken zijn, de langdurige zekerheid ontbreekt. Daarnaast zal

Residentiële instabiliteit heeft een negatief effect op de sociale contacten in de buurt (Bursik 1999, Seagert en Winkel 2004), op het vriendschapsnetwerk in de buurt (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003), op deelname aan verenigingen in de buurt (Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003,

Seagert en Winkel 2004) en op de sociale controle in de buurt (Sampson en Groves 1989, Sampson e.a. 1997, Sampson en Raudenbush 1999, Silver en Miller 2004, Flap en Völker 2005),

Bursik (1999) heeft echter een omgekeerd verband gevonden tussen residentiële instabiliteit en deelname aan het sociale verkeer in de buurt. Dit is mogelijk te wijten aan de manier waarop deelname aan het sociale verkeer is gemeten. Bursik kijkt alleen of mensen al dan niet hun boodschappen in de buurt doen. Hij heeft echter niet gecontroleerd voor de aanwezigheid van winkels. Ook Veysey en Messner (2001) hebben een positief verband gevonden tussen residentiële instabiliteit en sociale controle. De auteurs geven hier geen verklaring voor.

Of er daadwerkelijk sprake is van een direct verband tussen residentiële instabiliteit en criminaliteit, is onduidelijk. Sommige auteurs vinden wel een direct verband (Bellair 2000, Lowenkamp 2003, Van Wilsem 2003, Flap en Völker 2005), anderen niet (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999, Maas- de Waal en de Hart 2003).

Overeenkomstigheid, geïndiceerd door etnische heterogeniteit en migratie, hangt systematisch samen met indicaties voor sociaal kapitaal. Overeenkomst in meer strikte zin, namelijk overeenkomstige belangen, is nooit onderzocht.

Vertrouwen

Vertrouwen wordt hier opgevat als een van de vier voorwaarden voor sociaal kapitaal. Door het vertrouwen dat men ooit een wederdienst zal ontvangen voor een verleende gunst, is iemand eerder bereid die gunst te verlenen. En vertrouwen impliceert ook dat men minder angst hoeft te hebben dat men bedonderd wordt. Een gegeven bijdrage voor een wijkactiviteit wordt bijvoorbeeld niet verzopen door de collectant.

Vertrouwen betekent ook dat men er op kan rekenen dat de normen niet worden overschreden en in dat verband is het vertrouwen dat mensen hebben in de politie van bijzonder belang. Silver en Miller (2004) hebben een positief verband gevonden tussen tevredenheid over de politie en sociale controle en dit verband is niet toe te schrijven aan gehechtheid aan de buurt of aan meer conventionele normen bij mensen die de politie positief waarderen. Geringe tevredenheid met de politie verklaart ook dat in achterstandswijken de informele sociale controle geringer is. In achterstandswijken is men minder tevreden met het optreden van de politie, enerzijds door de hoge criminaliteit in de buurt, anderzijds (Triplett e.a. 2003) door de negatieve houding van mensen in achterstandswijken ten opzichte van de overheid en de politie in het algemeen. Bewoners van achterstandswijken hebben het gevoel dat de overheid hen in de steek laat. Ook Brehm en Rahn (1997) stellen dat negatieve economische verwachtingen leiden tot minder vertrouwen in de overheid.

Drie onderzoeken laten zien dat een grotere legitimiteit van de politie (of tevredenheid over de politie) ook samen gaat met minder criminaliteit (Vélez 2001, Van Wilsem e.a. 2003, Silver en Miller 2004). Het is echter niet duidelijk of hier sprake is van een direct of een indirect verband via de informele sociale controle. Lelieveldt (2004) vond minder bereidheid problemen aan te pakken bij meer vertrouwen, maar wel deden mensen met veel vertrouwen vaker mee aan een project van de gemeente.

Er wordt in de onderzoeken vaak ingegaan op de gehechtheid aan de buurt. Hoewel dit geen vertrouwen in strikte zin is, is het aannemelijk dat gehechtheid samen gaat met vertrouwen. Sampson en Raudenbush (1999), Silver en Miller (2004) en Flap en Völker (2005) vinden een positief verband tussen de verbondenheid met de buurt en de sociale controle in de buurt. Als gecontroleerd wordt voor gehechtheid is het niet langer zo dat in wijken met een achterstandspositie de sociale controle minder is. Hieruit blijkt dat ook in achterstandswijken sociale controle plaats kan vinden, als er maar vertrouwen is.

Uit onderzoek van Lee (2000) blijkt dat het aantal geweldsdelicten in de buurt afneemt, naarmate de buurt een meer hechte gemeenschap vormt, dat is een gemeenschap die als hecht ervaren wordt door de bewoners.

Sampson, Raudenbush en Earls introduceren de term 'Collective efficacy' (1997, collectieve doeltreffendheid). Een element in deze samengestelde maat is het vertrouwen dat anderen zich houden aan de afspraken en in zullen grijpen bij onacceptabel gedrag. Dit laatste is sociale controle. Collective efficacy meet daarnaast de sociale verbondenheid in de wijk. Collective efficacy heeft een negatief effect op criminaliteit (Sampson e.a. 1997, Sampson en Raudenbush 1999, Morenoff e.a. 2001, Browning 2004, Flap en Völker 2005). Het negatieve verband tussen Collective efficacy en criminaliteit verklaart het feit dat meer sociale relaties in de buurt en meer deelname aan organisaties leiden tot minder criminaliteit (Morenoff e.a. 2001). Anders gezegd, deelname aan organisaties en sociale banden in de buurt leiden niet tot een afname van criminaliteit, maar tot meer collective efficacy en daardoor tot vermindering van criminaliteit. Ook de effecten van concentratie immigranten, achterstandsposities en de residentiële instabiliteit op geweld worden wegverklaard door de collective efficacy (Sampson e.a. 1997). Uit deze bevindingen kan opgemaakt worden dat vertrouwen een belangrijke rol speelt, hoewel niet valt na te gaan hoe groot die rol nu precies is, omdat het een samengestelde maat betreft.

Veel migratie in en uit de wijk zal niet bevorderlijk zijn voor het vertrouwen, doordat men er bijvoorbeeld niet op kan rekenen dat de buurman er over een jaar nog is. Op die onderzoeksbevindingen is hierboven al ingegaan.

Geconcludeerd kan worden dat de rol van het vertrouwen bij het opbouwen van sociaal kapitaal empirisch goed onderbouwd is. Vertrouwen blijkt bijzonder belangrijk te zijn.

Wederkerigheid

Voor de opbouw van sociaal kapitaal is het van belang dat men elkaar iets te bieden heeft. Het gaat om ruil die niet terstond wordt afgerekend, maar een dienst op dit moment wordt ooit vergoed door een wederdienst, eventueel niet aan dezelfde persoon, maar aan iemand in het netwerk van degene die de eerste dienst verleende. Wederkerigheid als zodanig komt niet voor in het beschikbare onderzoek. Wel wordt vaak ingegaan op sociaal economische status. Hoe hoger deze status, des te meer mogelijkheden zijn er om elkaar diensten te bewijzen. Meer inkomen betekent immers meer transacties: meer klusjes om het (grotere) huis te onderhouden en de tuin, meer tips voor financiële aangelegenheden, voor (dure) recreatie en dergelijke.

Sampson e.a. (1999) stellen bovendien dat mensen in achterstandsposities niet de vaardigheden hebben om zich te organiseren. Buurtbewoners komen dan minder snel met elkaar in contact.

Uit onderzoek van Bellair (1997) en Seagert en Winkel (2004) blijkt inderdaad dat een hogere sociaal-economische status samengaat met meer sociale interactie in de buurt. Ook blijkt de sociaal-economische status een positief effect te hebben op deelname aan organisaties in de buurt (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999, Saegert en Winkel 2004). Deze bevinding ondersteunt het idee dat mensen met een hogere opleiding zich eerder organiseren, ook omdat zij in het algemeen over de vaardigheden beschikken die hiervoor nodig zijn. De sociaal-economische status in de buurt heeft daarnaast een positief effect op de sociale controle in de buurt (Sampson en Groves 1989, Sampson e.a. 1997, Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003, Silver en Miller 2004). Morenoff e.a. (2001) vonden in extreem welvarende wijken erg veel sociale controle, in extreem arme wijken is deze nagenoeg afwezig. Ook blijkt een concentratie van laag opgeleiden (Sampson e.a. 1997) en concentratie mensen met een achterstandspositie in de buurt (Sampson e.a. 1999, Silver en Miller 2004) een negatief verband te hebben met sociale controle. Er is ook een direct effect op de criminaliteit (Bellair 2000, Browning 2004).

Tegenover deze bevindingen waaruit blijkt dat een hogere sociaal economische positie samengaat met veel sociaal kapitaal, staat de bevinding dat een hoge sociaal economische status samengaat met minder vriendschappelijke relaties in de buurt (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003). Mensen met een hogere sociaal-economische positie zoeken hun vriendschappelijke relaties vooral buiten de buurt. Ook Flap en Völker (2004, 2005) vonden nauwelijks een relatie tussen opleiding en gemeenschap in de buurt, waarschijnlijk omdat hoger opgeleiden minder gericht zijn op de buurt als plaats om die doelen te bereiken. Tenslotte blijkt uit onderzoek van Blokland (2004) dat mensen met een lagere sociaal-economische status eerder vriendschappen aangaan met mensen van een andere etniciteit, wat ook niet helemaal klopt met het idee dat meer inkomen altijd leidt tot meer sociaal kapitaal.

In veel onderzoek naar sociaal kapitaal wordt ingegaan op de samenstelling van het huishouden. Soms kan dit goed opgevat worden als de mate waarin er wederkerigheid tussen mensen mogelijk is. Gezinnen met kinderen hebben meer mogelijkheden om elkaar diensten te bewijzen.

Lelieveldt (2004) en Flap en Völker (2005) vinden inderdaad een positieve relatie tussen het hebben van thuiswonende kinderen en sociale controle en ook Seagert en Winkel (2004) vonden dat thuiswonende kinderen een positief effect hebben op sociaal contact.

Ouders die alleen de verantwoordelijkheid dragen voor de opvoeding, zijn echter minder goed in staat om sociale controle in de buurt uit te oefenen (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 2001, Lowenkamp 2003). Lowenkamp (2003) vond ook minder deelname aan organisaties bij een hoger percentage één-oudergezinnen in de buurt. Het percentage éénoudergezinnen in de buurt (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999) heeft een direct positief effect op criminaliteit. Wel neemt het aantal vriendschappen in de buurt toe, naarmate er meer één-oudergezinnen in de

buurt zijn (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999).

Dat wederkerigheid mogelijk moet zijn voor de ontwikkeling van sociaal kapitaal vindt steun in de onderzoeksgegevens. Dat hoger opgeleiden hun vrienden vaak buiten de woonwijk zoeken is hier niet strijdig mee, want het directe sociale contact wordt hier van minder belang geacht (vergelijk figuur 1).

Sociaal contact

Hier is een onderscheid gemaakt tussen direct en indirect sociaal contact. Direct sociaal contact, dat wil zeggen intensief en frequent sociaal contact, wordt niet noodzakelijk geacht voor de opbouw van sociaal kapitaal. Wel is enig contact nodig, maar het indirecte contact, via via, of de mogelijkheid iemand tegen het lijf te lopen, wordt hier belangrijker geacht voor het sociale kapitaal. De doorverbondenheid van de mensen in de buurt is de cruciale factor, niet het contact zelf. Niettemin is er vrij vaak gevonden dat meer sociaal contact samengaat met een van de gevolgen van sociaal kapitaal, namelijk minder criminaliteit.

Zo heeft deelname aan verenigingen in de buurt een negatief effect op de criminaliteit in de buurt (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999) en vriendschappelijke relaties in de buurt blijken de kans om slachtoffer te worden van criminaliteit te verkleinen (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003). Sociaal contact in de buurt (Bursik 1999, Morenoff e.a. 2001, Lelieveldt 2004) en vriendschappelijke relaties in de buurt (Sampson en Raudenbush 1999, Silver en Miller 2004) hebben ook een positieve relatie met informele sociale controle. Flap en Völker (2004, 2005) vonden tenslotte dat een groot aandeel interacties buiten de buurt een negatief effect heeft op gemeenschap.

Maar onomstreden is het effect van de sociale relaties op sociaal kapitaal en criminaliteit niet. Morenoff e.a. (2001) vonden bijvoorbeeld geen verband tussen sociaal contact en criminaliteit (aantal moordaanslagen) in de buurt. Veysey en Messner (1999) vonden een negatieve relatie tussen het aantal vrienden in de buurt en deelname aan organisaties en een negatieve relatie tussen vriendschappen en sociale controle. Bellair (1997) gaat na of de criminaliteit kleiner is als er meer sociale contacten in de wijk zijn. Dit blijkt niet zonder meer het geval te zijn. Hij vindt dat in wijken waar burens elkaar 1 keer per jaar ontmoeten het verband met criminaliteit sterker is dan in wijken waar mensen elkaar 1 keer per maand ontmoeten en er is geen verband tussen sociaal contact en criminaliteit meer als mensen elkaar meerdere keren per maand opzoeken. Kennelijk leiden zeer hechte sociale netwerken in de buurt niet tot lagere criminaliteitscijfers.

Een hoge frequentie van contact kan betekenen dat een kleine groep mensen in de buurt elkaar heel vaak ontmoet, zij hebben sterke banden met elkaar, maar verder geen contact met andere buurtbewoners. Hierdoor kunnen er kleine naast elkaar bestaande en soms criminele eilandjes van groepen mensen in de buurt ontstaan. Minder frequent contact tussen burens sluit daarentegen niet uit dat er contact is met véél mensen in de buurt. Bellair (1997) stelt, in navolging van Granovetter (1973), dat in netwerken met weinig contact (zwakke banden), meer mensen met elkaar verbonden

zijn. Door meerdere auteurs is deze verklaring overgenomen, maar Browning (2004) komt met een alternatieve verklaring voor dit verschijnsel. Hij constateert dat veel contact samengaat met een grotere kans slachtoffer te worden van geweld (subjectief gemeten), maar dit verband wordt niet aangetroffen bij de officiële politiecieters, waarschijnlijk doordat mensen, die in wijken wonen waar de banden hecht zijn, minder snel aangifte doen van gepleegde delicten. Dit duidt mogelijk op de angst voor represailles.

Gevolgen van sociaal kapitaal

De gevolgen van sociaal kapitaal zijn sociale ondersteuning en daardoor betere levenskansen, en sociale controle en daardoor meer regelnaleving. In het voorgaande zijn al vaak relaties met gevolgen van sociaal kapitaal aan de orde geweest, zoals sociale controle of criminaliteit, omdat deze gevolgen gebruikt zijn als indicaties voor sociaal kapitaal. Hieronder volgt daarom alleen een korte opsomming.

Meer sociale ondersteuning

Onderzoek dat expliciet ingaat op de steun die mensen ondervinden als gevolg van hun sociale kapitaal is vrij schaars. De meest systematisch literatuur gaat over schoolsucces van jongeren, zie bijvoorbeeld Morgan en Sorensen (1999).

Betere levenskansen

Betere levenskansen komt men in wijkonderzoek nooit tegen als een gevolg van sociaal kapitaal, omdat de meest duidelijke indicatie voor levenskansen, de sociaal-economische positie, altijd wordt opgevat als een voorwaarde voor het optreden van sociaal kapitaal. Zoals hiervoor bleek is er een duidelijke relatie, in wijken met meer welvaart is er doorgaans meer sociaal kapitaal, maar in hoeverre deze hogere welvaart een gevolg is van dit sociale kapitaal is onbekend. Men moet zich daar op het niveau van een wijk waarschijnlijk geen overdreven voorstellingen van maken, maar op het niveau van de naties ligt dat anders. Aangenomen wordt dat met name het gebrek aan vertrouwen een belangrijke oorzaak is van de achterstand van ontwikkelingslanden (Fukuyama 1995). Zo zijn Zuid-Amerikaanse landen, zoals Argentinië, die zich rond 1900 nog konden meten met West-Europese landen, achterop geraakt door de toename van de corruptie en het daardoor verdwenen vertrouwen.

In de bundel van Flap en Völker (2004) zijn enkele studies te vinden over de opbrengsten van sociaal kapitaal, zoals meer schoolsucces in Nederland, het eerder krijgen van een baan in China en betere prestaties op het werk.

Meer sociale controle

Dat meer sociaal kapitaal zich manifesteert in meer sociale controle wordt indirect gedemonstreerd door de negatieve relatie met urbanisatie (Bellair 2000, Lowenkamp

2003, Veysey en Messner 2001), bevolkingsdichtheid (Sampson en Raudenbush 1999, Morenoff e.a. 2001) en etnische heterogeniteit (Sampson en Groves 1989, Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003, Sampson e.a. 1997, Sampson en Raudenbush 1999, Morenoff e.a. 2001, Silver en Miller 2004, Flap en Völker 2005). De sociaal-economische status in de buurt heeft daarentegen een positief verband met de sociale controle in de buurt (Sampson en Groves 1989, Sampson e.a. 1997, Veysey en Messner 1999, Lowenkamp 2003, Silver en Miller 2004). Ook dit is een indirecte indicatie dat de controle toeneemt bij meer sociaal kapitaal.

Silver en Miller (2004) en Flap en Völker (2005) vinden een rechtstreeks positief verband tussen de verbondenheid met de buurt en de sociale controle in de buurt.

Criminaliteit

Het gevolg van sociale controle is dalende criminaliteit. Informeel toezicht heeft inderdaad een effect op zowel inbraak als het aantal roofovervallen/lastig gevallen worden door onbekende, maar dit verband is zwak (Bellair 2000). Uit onderzoek van Sampson en Groves (1989), Veysey en Messner (1999) en Lowenkamp e.a. (2003) blijkt dat een toename van het toezicht op jongeren de kans om slachtoffer te worden van criminaliteit vermindert. Collective efficacy blijkt stelselmatig de criminaliteit te verminderen (Sampson e.a. 1997, Sampson en Raudenbush 1999, Morenoff e.a. 2001, Browning 2004, Flap en Völker 2005) en dit is een vrij sterke aanwijzing dat sociale controle inderdaad effectief is.

Al met al kan geconcludeerd worden dat er duidelijke bevindingen zijn die er op wijzen dat meer sociaal kapitaal samengaat met meer sociale controle en ten gevolge daarvan minder criminaliteit, maar dat er vrij weinig onderzoek is naar het effect van sociaal kapitaal op sociale ondersteuning en op het verbeteren van de levenskansen.

Feedback

In het vorige hoofdstuk is ingegaan op feedback mechanismen. Door toenemende criminaliteit zal bijvoorbeeld het vertrouwen geschaad worden, waardoor er minder sociaal kapitaal is. En door verbeterde levenskansen kan de onderlinge afhankelijkheid (wederkerigheid) toenemen. In de literatuur is een aantal onderzoeken te vinden, waarin wordt ingegaan op dit soort 'omgekeerde' relaties, met name op het effect van criminaliteit op sociaal contact en sociale participatie.

Zo blijkt het aantal moordaanslagen (Morenoff e.a. 2001, Silver en Miller 2004) en het aantal roofovervallen (Sampson en Raudenbush 1999) in de wijk een negatief effect te hebben op sociale controle. Ross (2001) en Seagert en Winkel (2004) stellen vast dat het wonen in een criminele buurt of slachtofferschap van criminaliteit samen gaat met minder sociaal contact en minder deelname aan buurtactiviteiten. Ross (2001) zegt wel dat dit effect per individu verschilt. Individuen die het idee hebben dat zij controle hebben over hun leven, worden minder beïnvloed door criminaliteit.

Wilson en Kelling (1982) vonden dat sociale en fysieke wanorde in de buurt leidt

tot toename van de criminaliteit. Dit verband is een tijd gezien als een plausibele verklaring voor de toename in criminaliteit in achterstandswijken. Sampson en Raudenbush (1999) en Flap en Völker (2005) tonen echter aan dat sociale en fysieke wanorde niet direct leiden tot een toename in criminaliteit, maar teruggevoerd kunnen worden op dezelfde oorzaken. Fysieke en sociale wanorde ontstaat deels ook door criminaliteit en het betreft dus een feedback loop. Ross e.a. (2001) vonden ook een negatief verband tussen wanorde in de buurt (subjectief gemeten) en vertrouwen. Dit verband wordt echter deels verklaard door het gevoel van machteloosheid over de situatie in de wijk. Wanneer de wanorde in de wijk sterk toeneemt zal het gevoel van machteloosheid ook toenemen, met een dalend vertrouwen als gevolg.

Ook uit het onderzoek van Van Wilsem e.a. (2003) komt een nuancering van de opvatting dat wanorde en met name fysieke wanorde tot criminaliteit leidt. Zij hebben geen onderzoek gedaan naar wanorde, maar naar het opheffen van wanorde, namelijk naar de gevolgen van stadsvernieuwingsprojecten. Uit dit onderzoek blijkt dat een snelle positieve verandering in de wijk, als gevolg van een hoge verhuismobiliteit, leidt tot een stijging in de criminaliteit. Uiteraard kan dit effect weer afnemen nadat de wijk weer is gestabiliseerd.

Bellair (2000) vindt dat criminaliteit leidt tot minder informele sociale controle. Dit effect is afhankelijk van het soort criminaliteit. Roofovervallen of lastig gevallen worden door een onbekende vermindert de informele sociale contacten, terwijl inbraak juist leidt tot meer informele sociale contacten, bijvoorbeeld met de burens om toezicht te houden op het huis. Ook Lelieveldt (2004) vindt een positief effect van problemen in de wijk op de bereidheid zich in te zetten voor de wijk. Naarmate buurtbewoners meer problemen noemen in de wijk, zijn zij eerder bereid om een probleem aan te pakken of deel te nemen aan een verbeterproject.

Ook Seagert en Winkel (2004) onderzochten het verband tussen criminaliteit en sociaal contact en deelname aan een bewonersorganisatie. In 1993 leidde een aantal moordzaken tot een toename van sociaal contact tussen de bewoners, maar na een aantal moorden in 1994 nam het sociale contact en de deelname aan de bewonersorganisatie af. De bewoners wilden in eerste instantie de criminaliteit tegengaan door meer met elkaar om te gaan, maar toen het aantal moorden niet verminderde sloeg de stemming om in angst en wantrouwen.

Morenoff e.a. (2001) hebben niet alleen gekeken naar de kenmerken van de buurt zelf, maar ook naar de kenmerken van de aangrenzende buurten. Mensen die dicht bij een andere buurt wonen, zullen ook veel contact hebben met de bewoners van de andere buurt. Deze gedachte wordt ondersteund door de gevonden positieve relatie tussen de collective efficacy in de aangrenzende buurt op de collective efficacy in de buurt zelf. Ook Browning e.a. (2004) vinden dat de geweldscriminaliteit hoger is als er sprake is van veel geweld in de aangrenzende buurten. Ook zijn de criminaliteitscijfers van de voorgaande jaren een goede voorspeller voor de criminaliteit (Browning e.a. 2004), wat niet zo verwonderlijk is.

Uit deze onderzoeken komt naar voren dat de feedback van bijvoorbeeld criminaliteit in eerste instantie corrigerend werkt. Men gaat meer samen werken en verhoogt als het ware het sociale kapitaal om het tij te keren. Blijven dergelijke acties zonder succes, bijvoorbeeld door de criminaliteit in aangrenzende wijken, dan neemt het so-

ciale kapitaal verder af.

Samenvatting

In het vorige hoofdstuk is een vereenvoudigd model gegeven van de sociaal kapitaal theorie. In dit hoofdstuk is nagegaan in hoeverre dit model aansluit op de diverse onderzoeksbevindingen op dat gebied. Het blijkt dat er over het geheel genomen een goede aansluiting is tussen model en empirie. Duidelijke weerleggingen zijn niet gevonden, wel zijn er onduidelijkheden door ontbrekende onderzoeksgegevens of door onvolledige operationalisaties in de geanalyseerde publicaties.

Wat betreft de voorwaarden voor sociaal kapitaal (ontmoetingskansen, overeenkomsten, vertrouwen, wederkerigheid) blijkt dat er redelijk veel ondersteuning wordt gevonden. Maar de relatie tussen ontmoetingskansen en sociaal kapitaal kan niet eenduidig genoemd worden, waarschijnlijk omdat de operationalisaties niet scherp zijn. Overeenkomstigheid hangt vrij systematisch samen met indicaties voor sociaal kapitaal. Overeenkomst in meer strikte zin, namelijk overeenkomstige belangen, is nooit onderzocht. De rol van het vertrouwen bij het opbouwen van sociaal kapitaal is empirisch goed onderbouwd. Dat wederkerigheid mogelijk moet zijn voor de ontwikkeling van sociaal kapitaal vindt ook steun in de onderzoeksgegevens.

De hoeveelheid sociaal contact gaat zoals verwacht samen met sociaal kapitaal. Niet de goede vrienden in de wijk zijn van belang voor het sociale kapitaal, maar de indirecte en niet intensieve relaties. Dit was ook verondersteld (vergelijk figuur 1).

Ook ten aanzien van de gevolgen van sociaal kapitaal zijn de bevindingen gunstig voor het model. Er zijn duidelijke aanwijzingen dat meer sociaal kapitaal samengaat met meer sociale controle en ten gevolge daarvan minder criminaliteit, maar er is vrij weinig onderzoek naar het effect van sociaal kapitaal op sociale ondersteuning en er is geen onderzoek dat ingaat op het verbeteren van de levenskansen door deze sociale ondersteuning.

Uit het onderzoek komt naar voren dat er feedback loops optreden. De feedback van bijvoorbeeld criminaliteit werkt in eerste instantie corrigerend. Men gaat meer samen werken en verhoogt als het ware het sociale kapitaal om het tij te keren. Blijven dergelijke acties zonder succes, bijvoorbeeld door de criminaliteit in aangrenzende wijken, dan neemt het sociale kapitaal verder af.

Het in het vorige hoofdstuk beschreven model voldoet al met al.

Hoofdstuk 6

Samenvatting en Conclusie

In dit laatste hoofdstuk wordt eerst een korte samenvatting gegeven van het voorafgaande. Daarna wordt ingegaan op mogelijke implicaties voor het beleid en voor het optreden van de politie in het bijzonder. In deze studie is nagegaan of sociaal kapitaal theorieën licht zouden kunnen werpen op oriënterende noties over de versterking van 'sociale zelfredzaamheid', 'sociaal weefsel in wijken', 'burgerparticipatie', 'gezond leefklimaat' en andere gelijksoortige concepten, die aangedragen worden om het zelfregulerende vermogen van de samenleving te versterken en om de sociale cohesie in de maatschappij te verhogen.

Eerst is nagegaan wat er zoal op dit gebied ondernomen wordt door de politie, meestal in het kader van preventieve projecten. Het blijkt dat de politie betrokken is bij tal van dergelijke lokale projecten. Deze projecten, meestal samenwerkingsverbanden tussen politie en bewoners, zijn altijd, behalve op een specifiek probleem, zoals overlast of inbraken, ook gericht op verbetering van het sociale leefklimaat. Deelname van de politie aan deze projecten blijkt vaak te berusten op vrijwilligheid en op het enthousiasme van individuele personen. De projecten voldoen vaak wat het specifieke probleem betreft. Door de projecten loopt bijvoorbeeld het aantal inbraken terug of de overlast van jongeren neemt af. Maar ten aanzien van de ruimere doelstellingen ('leefklimaat') zijn de effecten van deze projecten onduidelijk en waarschijnlijk afwezig.

Om die reden is nagegaan wat de sociale wetenschappen zouden kunnen bieden om dergelijke interventies te optimaliseren. De sociaal wetenschappelijke traditie die zich hier mee bezighoudt gaat terug op de community studies in Amerika sinds de jaren dertig van de vorige eeuw. Verstedelijking en modernisering bleken te leiden tot afname van de sociale integratie en tot toename van de criminaliteit. In samenwerking met de politie opgezette projecten om deze desintegratie te keren, bleken echter over het algemeen niet succesvol. Dit werd geweten aan de te simpele opvattingen over criminaliteit. Criminaliteit is van meer factoren afhankelijk dan alleen van het sociale leefklimaat in een wijk en daarom voldeden de projecten niet, zo meende men.

Sinds de jaren 70 zijn de sociale netwerktheorieën opgekomen, die een geavanceerder beeld bieden van de sociale relaties in sociale groepen, zoals woonwijken, dan de community studies. In deze theorieën wordt veel aandacht geschonken aan de structuur van de sociale relaties. Vooral van belang is dat de nadruk wordt gelegd op de kracht van zwakke bindingen. Sterke bindingen, hechte vriendschappen, kunnen veel sociale steun bieden, maar zijn in zekere zin ook een beperking. Hechte en gesloten sociale netwerken keren zich naar binnen en staan niet meer open voor informatie van buitenaf. Open en losse netwerken met zwakke bindingen zijn daarentegen veel flexibeler en toegankelijker voor informatie-uitwisseling. Men zou kunnen stellen dat volgens de netwerktheorie de community benadering niet mislukte door de te simpele opvattingen over criminaliteit, zoals men dacht, maar door de te eenvoudige opvattingen over sociale netwerken, bijvoorbeeld het idee dat meer contact altijd beter is.

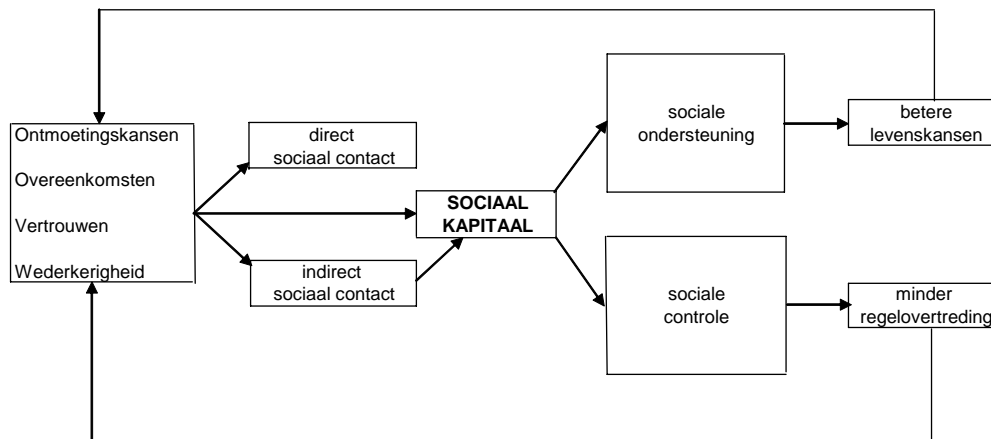
Sociaal kapitaal

Sinds de jaren 80 is in aanvulling op de sociale netwerktheorieën de sociaal kapitaal theorie opgekomen. Het sociale kapitaal van een individu bestaat uit de mensen die hij (via via) kent. Van belang is dat hij die mensen met enige regelmaat tegenkomt (of kan tegenkomen) en dat hij ze min of meer als zijn gelijken beschouwt of in ieder geval van mening is dat ze voor een deel dezelfde belangen hebben als hij. Ook is van belang dat er onderling vertrouwen is. Door vertrouwen kan iemand er op rekenen dat er voor een gunst voor een ander ooit iets terugkomt. Tenslotte moet het voor een ander mogelijk zijn om ooit iets terug te doen, hij moet iets te bieden hebben. Bij onderlinge afhankelijkheid is dat meestal goed mogelijk. Er zijn dus vier voorwaarden voor sociaal kapitaal:

ontmoetingskansen,
overeenkomst in belangen,
vertrouwen en
wederkerigheid.

De bezitter van sociaal kapitaal, dit kan een individu zijn of een groep, moet iets doen om het sociale kapitaal in stand te houden, namelijk sociale controle uitoefenen. Hij (of zij of de groep) moet er op toezien dat de regels worden nageleefd, want zonder regelnaleving verdwijnt het vertrouwen en zonder vertrouwen kan het sociale kapitaal niet bestaan. In een groep met veel sociaal kapitaal is er zodoende veel sociale controle en dientengevolge weinig regelovertreding.

De bezitter van sociaal kapitaal krijgt voor zijn sociale kapitaal en voor het feit dat hij sociale controle uitoefent ook iets terug. Dit is het rendement van het sociale kapitaal. Hij kan een beroep doen op sociale ondersteuning, bijvoorbeeld emotionele steun of hulp bij moeilijkheden of hij krijgt relevante informatie bijvoorbeeld over een woning, een stageplaats of een baan. En als het goed is krijgt hij die ondersteu-

Figuur 1. Voorwaarden voor en gevolgen van sociaal kapitaal.

ning gevraagd en ongevraagd. De gevolgen van sociaal kapitaal zijn dus tweërlei:

sociale ondersteuning en
sociale controle.

De sociale ondersteuning brengt mee dat de bezitter van het sociale kapitaal meer kansen heeft zijn leven optimaal in te richten. De sociale controle leidt er toe dat er minder regelovertreding in de groep is. Door de betere levenskansen nemen de mogelijkheden wat terug te doen toe en doordat de regels maar zelden overtreden worden kan het vertrouwen verder toenemen, waardoor het sociale kapitaal kan groeien. Voor de duidelijkheid is figuur 1 uit hoofdstuk 4 hier herhaald.

Een omgekeerde beweging is ook mogelijk, bijvoorbeeld in een woonwijk. Door immigratie van allochtonen, door instroom in de wijk van verslaafden of doordat een deel van de wijkbewoners niet langer werkt, maar in de bijstand komt, nemen de overeenkomsten tussen de bewoners en het vertrouwen af. Hierdoor neemt het sociale kapitaal af. Een wijkbewoner kent via via minder andere wijkbewoners dan voorheen. Doordat er minder sociaal kapitaal is, wordt er minder sociale steun gegeven. Men kan niet altijd meer rekenen op wederkerigheid, bijstandstrekkingen kunnen die bijvoorbeeld niet in alle gevallen leveren en men is door de teruggang van het indirecte sociale contact met minder andere wijkbewoners verbonden. Een situatie waarin sociale steun gegeven zou kunnen worden, doet zich dus ook minder vaak voor. Door de achteruitgang van het sociale kapitaal leven de wijkbewoners de regels minder goed na, maar belangrijker is dat zij het ook niet langer de moeite vinden om sociale controle uit te oefenen. Hierdoor neemt de regelover-treding nog verder toe.

Gaandeweg verdwijnt het resterende vertrouwen en nu lopen ook de ontmoetingskansen terug. Door de regelover-treding durven mensen bijvoorbeeld niet meer op straat te komen. Het vertrouwen is definitief verdwenen en daarmee het sociale kapitaal van de wijk. Wat resteert van het vroegere sociale systeem is een verzameling individuen die toevallig op dezelfde plaats gehuisvest zijn.

Dit voorbeeld laat zien dat de sociaal kapitaal theorie een goede manier is om sociale processen in een wijk te beschrijven. De nadruk wordt daarbij gelegd op concreet gedrag (sociaal contact, sociale controle, regelovertreiding). Culturele verschillen of normen en waarden spelen een ondergeschikte rol. Dergelijke cognitieve elementen kunnen bepaalde gedragingen faciliteren. Een wijkbewoner kan bijvoorbeeld de norm hebben dat ongewenst gedrag gecorrigeerd moet worden en dat kan zeker helpen. Maar hij zal die norm alleen naleven in een sociale omgeving, waar anderen hem zullen steunen als de sociale controle uit de hand loopt (vertrouwen), als hij weet dat anderen hetzelfde doen (overeenkomst) en als hij er op kan vertrouwen dat hij er wat mee opschiet, dat wil zeggen dat hij er ooit iets voor terug krijgt (wederkerigheid). Is aan deze voorwaarden niet voldaan dan zal hij de norm dat er gecorrigeerd moet worden gaan verontachtzamen en zich tenslotte beperken tot incidentele gevallen.

De sociaal kapitaal theorie sluit niet alleen aan op alledaagse kennis over processen in woonwijken, er is ook vrij veel onderzoek beschikbaar. Daaruit blijkt dat er over het geheel genomen een goede aansluiting is tussen het model van de sociaal kapitaal theorie en de empirie. Duidelijke weerleggingen zijn niet gevonden. Wel zijn er onduidelijkheden door ontbrekende onderzoeksgegevens of door onvolledige operationalisaties. Wat betreft de voorwaarden voor sociaal kapitaal (ontmoetingskansen, overeenkomsten, vertrouwen, wederkerigheid) blijkt dat er redelijk veel ondersteuning wordt gevonden. Alleen de relatie tussen ontmoetingskansen en sociaal kapitaal is niet helemaal eenduidig. Overeenkomstigheid hangt vrij systematisch samen met indicaties voor sociaal kapitaal. De rol van het vertrouwen bij het opbouwen van sociaal kapitaal blijkt erg groot. Dat wederkerigheid mogelijk moet zijn voor de ontwikkeling van sociaal kapitaal vindt ook steun in de onderzoeksgegevens.

Zoals verwacht kon worden gaat meer sociaal contact samen met meer sociaal kapitaal, maar het zijn niet de goede vrienden die van belang zijn voor het sociale kapitaal, maar de indirecte relaties. Dit was ook verondersteld (vergelijk de figuur op pagina 53, waar de pijl tussen direct sociaal contact en sociaal kapitaal is weggelaten).

Ook ten aanzien van de gevolgen van sociaal kapitaal zijn de bevindingen overeenkomstig het model. Er zijn duidelijke aanwijzingen dat meer sociaal kapitaal samen gaat met meer sociale controle en ten gevolge daarvan minder criminaliteit. Wel is er vrij weinig onderzoek naar het effect van sociaal kapitaal op sociale ondersteuning.

Uit het onderzoek komt naar voren dat er feedback loops optreden. De feedback van bijvoorbeeld toegenomen criminaliteit werkt in eerste instantie corrigerend. Men gaat meer samen werken als in een wijk de criminaliteit toeneemt en men verhoogt zo als het ware het sociale kapitaal om het tij te keren. Blijven dergelijke acties zonder succes, dan neemt het sociale kapitaal snel af en ligt de weg open voor verloederding.

Conclusie 1: Sociaal Kapitaal

Deze studie is begonnen met de vraag of bepaalde ontwikkelingen rond leefbaarheid, betrokkenheid van burgers, zelfregulatie, buurtparticipatie en dergelijke te passen zijn binnen de theorie van het sociale kapitaal en of deze inpassing nieuwe inzichten oplevert. Deze vraag kan bevestigend beantwoord worden. De sociaal kapitaal theorie brengt heterogene oriënterende noties samen in een omvattend en overzichtelijk kader. Binnen dat kader kan duidelijk worden aangegeven wat belangrijk is en wat als secundair moet worden beschouwd voor de zelfregulatie en sociale cohesie in een wijk.

Belangrijk zijn de voorwaarden voor sociaal kapitaal (ontmoetingskansen, overeenkomst in belangen, vertrouwen, wederkerigheid) en de gevolgen van sociaal kapitaal (sociale ondersteuning en sociale controle). Van deze twee gevolgen van sociaal kapitaal is de sociale controle het belangrijkste met het oog op het verbeteren van de zelfregulatie. Sociale controle leidt tot minder regelovertreding, wat op zijn beurt leidt tot vertrouwen en tot een perceptie van gedeelde belangen. Op basis van vertrouwen kunnen gedeelde belangen verwezenlijkt worden wat de sociale controle weer versterkt. Van de voorwaarden voor sociaal kapitaal zijn de overeenkomst in belangen en het vertrouwen het belangrijkste, omdat deze sterk bijdragen aan de sociale controle.

Factoren die niet in het model genoemd worden, zoals cultuurverschillen of normen en waarden, zijn van secundair belang. Normen en waarden kunnen de sociale controle zeker faciliteren, maar tegen massieve veranderingen in de sociale structuur zijn zij niet opgewassen. En cultuurverschillen kunnen de ontwikkeling van sociaal kapitaal een tijd lang bemoeilijken, maar op een gegeven moment worden de voordelen van samenwerking evident en worden cultuurverschillen overstegen.

Om die reden zijn dergelijke factoren buiten het model gehouden, dat zijn kracht juist ontleent aan zijn eenvoud. Het is niet moeilijk een lange lijst op te stellen met tientallen factoren die mogelijk zelfs enige invloed hebben op de sociale cohesie. Maar dergelijke lijsten geven geen richting aan het handelen en aan concrete interventies door politiek of politie. In de volgende paragraaf wordt daarop ingegaan: de beleidsimplicaties van de sociaal kapitaal theorie.

Beleid

In deze paragraaf wordt nagelopen welke implicaties de elementen uit het model van sociaal kapitaal hebben voor een beleid dat gericht is op de versterking van dat sociale kapitaal. Eenvoudigheidshalve wordt er voornamelijk ingegaan op beleid dat gericht is op een woonbuurt. Binnen het kader van deze beperkte studie wordt alleen de richting aangegeven, waaraan gedacht kan worden. Dit is niet de plaats voor gedetailleerde plannen of voorstellen. Ook wordt geen rekening gehouden met haalbaarheid en betaalbaarheid. Het betreft immers een verkenning.

Begonnen wordt met de vier voorwaarden voor sociaal kapitaal, maar voorafgaand moet een opmerking gemaakt worden over de omvang van een wijk. In be-

paalde wijken is momenteel nauwelijks sociaal kapitaal. Men spreekt van verloeding van woonbuurten en het sociale kapitaal moet dus opnieuw worden opgebouwd. In dat geval is een klein schaalniveau van hooguit enkele duizenden mensen optimaal. In grotere groepen liggen de ontmoetingskansen immers laag. De bedenkers van het succesvolle project 'Opzoomeren' hebben dat goed begrepen door voor het niveau van de straat te kiezen, maar dat is een erg laag schaalniveau. School, voorzieningenniveau, recreatie en dergelijke vallen er zo buiten. In het hiervolgende wordt gedacht aan een woonbuurt van enkele duizenden bewoners (1.000 tot 4.000).

Ontmoetingskansen

Als mensen geen enkele kans lopen elkaar tegen te komen en op geen enkele manier, ook niet via via, ooit met elkaar in contact zullen komen, dan is er weinig reden om rekening met elkaar te houden. Als men daarentegen elkaar doorlopend tegen kan komen en er ook een goede kans is dat men mensen tegenkomt die de huidige interactiepartner kent, dan is er veel reden om met elkaar rekening te houden. Ontmoetingskansen zijn dus belangrijk, hoewel ze hier als iets minder belangrijk worden beschouwd dan vertrouwen en gedeelde belangen.

In een wijk kunnen de ontmoetingskansen verbeterd worden door maatregelen te nemen die voorkomen dat de burgers de wijk alleen gebruiken om te slapen. Idealerweise zou een wijk alles moeten bieden wat in een mensenleven nodig is, maar dit is denkbeeldig en het is ook niet de bedoeling de dorpseconomie in de stadswijk te introduceren, bijvoorbeeld door werkgelegenheid in woonwijken te lokaliseren. Wel is een basaal voorzieningenniveau van winkels, scholen en recreatie van belang. Vooral het in de wijk houden van de schoolgaande jeugd kan effectief zijn, omdat contacten tussen scholieren, contacten tussen ouders meebrengen. Dit laatste kan uiteraard ook rechtstreeks bevorderd worden door de betrokkenheid van ouders bij de school te stimuleren. Dit laatste is momenteel vaak staand beleid.

De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (Blokland e.a. 2006: 10) beveelt aan in de ruimtelijke inrichting rekening te houden met ontmoetingskansen door functies te combineren, bijvoorbeeld door een groenvoorziening zodanig te positioneren dat het ook de kortste weg van A naar B is. Een eenzelfde advies wordt gegeven ten aanzien van ontmoetingsruimten: combineer functies, zodat mensen uit doorgaans gescheiden circuits elkaar tegen komen. Het combineren van functies is in de stedelijke inrichting van oudsher een manier om netwerkverdichting tot stand te brengen (vgl. Driessen 2000).

Het is op voorhand niet helemaal duidelijk of stimulering van het verenigingsleven raadzaam is voor de opbouw van sociaal kapitaal. Het lijkt geen kwaad te kunnen, maar verenigingen vertegenwoordigen deelbelangen (fanfare, duivenmelken, voetballen) en dragen zo soms niet bij aan de stimulering van de gemeenschappelijke belangen (zie hierna). Ook overstijgen de meeste verenigingen het niveau van een kleine wijk van enkele duizenden bewoners, waar het hier om gaat. Verenigingsleven kan ook leiden tot subgroepvorming, zeker als de scheiding tussen verschillende verenigingen parallel gaat lopen met andere onderscheidingen, bijvoorbeeld naar inkomen of etniciteit. Banden via verenigingen worden dan sterke bin-

dingen en het gaat er juist om de zwakke bindingen te stimuleren. Stimulering van het verenigingsleven is zodoende niet zonder risico.

Overeenkomsten

Overeenkomst naar etniciteit kan zeer bevorderlijk zijn voor de opbouw van sociaal kapitaal *binnen de wijk*. Het is duidelijk dat op die manier opgebouwd sociaal kapitaal ten koste zal gaan van het sociale kapitaal *van de maatschappij*. Homogeniteit van wijken naar etniciteit (en naar inkomen) leidt tot segregatie, vooral op economisch gebied, en zodoende tot afname van de kansen voor de bewoners, want een wijk is niet zelfvoorzienend. Er moeten banden zijn met de rest van de maatschappij en die gaan verloren bij een homogene bevolkingssamenstelling. Een heterogene samenstelling van de bevolking naar etniciteit, naar inkomen en naar religie is daarom een vereiste op grond van overwegingen van een andere orde¹.

Overeenkomst van belangen dient dus op een andere manier georganiseerd te worden en dit is lastig. De meeste economische activiteiten van de bewoners zijn immers niet gebonden aan de wijk en vallen zodoende af voor interventie. Het enige gedeelde belang dat de bewoners werkelijk hebben is de wijk zelf en dit punt dient uitgebouwd te worden. Dit kan op twee manieren gebeuren.

Op de eerste plaats kan de verhuismobiliteit van de bewoners verminderd worden. Als de bewoners weten dat de kans dat zij naar een andere wijk zullen verhuizen vrij klein is, dan zullen ze gemotiveerd zijn mee te werken aan verbeteringen in de wijk. Argumenten als 'ik houd het voor gezien' en 'het zal mijn tijd wel duren' vallen immers af. Het is natuurlijk niet de bedoeling bewoners te verbieden uit een wijk te verhuizen, maar aan degenen die naar een betere (of slechtere) woning willen doorstromen kan een aantrekkelijker alternatief in de wijk geboden worden dan elders te krijgen is. Te denken valt aan een 'blijfpremie' van circa 5000 euro. Om effectief te zijn dient er flink ruchtbaarheid aan dit beleid gegeven te worden en het beleid dient met bouw- en renovatieplannen ondersteund te worden.

Op de tweede plaats kan het gedeelde belang van de bewoners gestimuleerd worden via het eigen woningbezit. Bewoners met een eigen woning hebben een groot en direct financieel belang bij het welvaren van de wijk. Ook hier kunnen mechanismen ingebouwd worden om snelle mobiliteit, bijvoorbeeld na een stijging van de huizenprijzen, te voorkomen.

Voor het overige zijn er weinig methoden om gemeenschappelijke belangen te creëren. Wel zal het gevoel van gedeelde belangen toenemen door de participatie van de bewoners te vergroten. Dat komt hieronder bij wederkerigheid aan de orde.

Vertrouwen

Vertrouwen is waarschijnlijk het belangrijkste van de vier genoemde voorwaarden voor sociaal kapitaal. Bewoners zullen sociale controle uitoefenen als zij er op vertrouwen dat anderen hun daarbij zullen steunen en als zij van mening zijn dat dat zin

---

¹ Zie Driessen e.a. 2002: 265 voor uitvoerige argumentatie.

heeft. Met vertrouwen wordt een basis gelegd voor de opbouw van sociaal kapitaal.

Vertrouwen ontstaat als de bewoners waarnemen dat de regels over het algemeen worden nageleefd en als ze merken dat de meerderheid zich volgens de regels en voorspelbaar gedraagt. Hier komt uitdrukkelijk de rol van de politie in beeld, want die kan daar veel aan bijdragen. De politie kan in een wijk een zodanig beleid voeren dat het vertrouwen van de bewoners terugkeert.

Op de eerste plaats kan dit gebeuren door strikte handhaving, ook van regels die over het algemeen niet zo 'handhavingswaardig' worden gevonden en die de politie ook niet erg graag handhaaft, omdat ze dan het verwijt 'ga liever boeven vangen' naar het hoofd krijgt. Het gaat om huisvuil op straat, het rijden zonder verlichting, het los laten lopen van honden en dergelijke. Handhaving gebeurt niet vanwege het directe belang dat er mee gemoeid is, maar om de burgers te laten zien dat in deze wijk de regels niet overtreden kunnen worden. De gemeente en woningcorporaties dienen een dergelijk beleid te ondersteunen door een vergelijkbaar rigide beleid te voeren ten aanzien van bijvoorbeeld achterstallig onderhoud, bij toewijzing van woningen en door illegale onderhuur onder geen beding te gedogen.

Op de tweede plaats kan de politie ook optreden tegen overlast, ook als er geen overtredingen in het spel zijn.

Wederkerigheid

Wederkerigheid betreft de mate waarin de burgers iets voor elkaar kunnen betekenen. Bij onderlinge afhankelijkheid is de wederkerigheid groot. Wederkerigheid is, net als gedeelde belangen, lastig te organiseren omdat de economische activiteiten van de burgers zich buiten de wijk afspelen. De bewoners kunnen wel betrokken worden bij het gemeentelijke en het politiebeleid in de wijk. Dit is de burgerparticipatie, bekend uit veel lopende projecten. Burgerparticipatie betekent in die projecten meestal dat de burgers meewerken aan het project, bijvoorbeeld als surveillerende vaders. Dit creëert inderdaad onderlinge afhankelijkheden. Iedere vader die mee wilt doen is afhankelijk van de inzet van de andere vaders. Als er vertrouwen is en als er voldoende gedeelde belangen zijn kan burgerparticipatie zodoende zinvol zijn.

Burgerparticipatie is echter veel zinvoller als er reële belangen mee gemoeid zijn. Het is aardig om de burgers het idee te geven dat er 'naar ze geluisterd wordt', of dat ze 'mee mogen doen', maar als ze feitelijke macht in handen hebben, dan zullen ze met elkaar tot overeenstemming moeten komen om die macht te gebruiken. Dit schept werkelijke onderlinge afhankelijkheden. Op de een of andere manier zouden beslissingsbevoegdheden moeten worden overgedragen aan de bewoners, bijvoorbeeld via een wijkraad.

Ook hier komt de politie in beeld, want ook de politie zou een deel van de prioritering van het optreden in de wijk kunnen overlaten aan de burgers. Het gevaar dat de 'macht' in handen valt van een actieve groep in de wijk is overigens niet helemaal denkbeeldig. Daar moeten voorzorgsmaatregelen tegen genomen worden.

Bevordering van de participatie in de wijk kan ook rechtstreeks gericht worden op die burgers, die de regels overtreden en dan moet vooral gedacht worden aan overlastgevendende jongeren. Door deze jongeren te laten participeren, raken ze betrok-

ken, hebben ze wat te doen en onderwerpen ze zich aan sociale controle. Voor de gezelligheid zullen dergelijke jongeren echter niet komen en uit het bovenstaande volgt dan ook dat deze jongeren er belang bij zouden moeten hebben, willen ze op zinnvolle wijze participeren. Veel van deze jongeren zijn werkloos en hebben een uiterst slecht arbeidsmarktperspectief en hier kan een aanknopingspunt gevonden worden. Er zouden stageplaatsen aangeboden kunnen worden die hun carrièrekansen verbeteren. Ze zouden behulpzaam kunnen zijn bij het uitoefenen van sociale controle, bijvoorbeeld door te helpen bij toezicht bij fietsenstallingen, door mee te gaan bij surveillance door buurtvaders, door het opruimen van rommel of door binnen de politie mee te lopen. De politie zou hiervoor stageplaatsen aan kunnen bieden.

Na deze bespreking van de vier voorwaarden voor sociaal kapitaal wordt ingegaan op direct sociaal contact en sociale controle.

Sociaal contact

Sociaal contact wordt in de momenteel lopende projecten veelal als cruciaal gezien. Het is inderdaad van belang, omdat via direct sociaal contact ook het indirecte sociale contact toeneemt. De voorwaarden voor sociaal kapitaal zijn echter belangrijker. Intensief sociaal contact kan zelfs averechts werken door vorming van gesloten subgroepen, die zich afscheiden van andere groepen. Bevordering van sociaal contact, anders dan via bevordering van ontmoetingskansen is waarschijnlijk niet effectief en om die reden is er in figuur 1 dan ook geen directe pijl getrokken tussen sociaal contact en sociaal kapitaal.

Sociale controle

De sociale controle in een wijk zal toenemen als de voorwaarden voor het sociale kapitaal verbeteren en vooral door de toename van het vertrouwen. Maar sociale controle is een gedragsrepertoire dat geleerd moet worden. Na verloop van tijd zullen de burgers ontdekken hoe dat moet, maar de sociale controle kan ook rechtstreeks gestimuleerd worden.

Traditioneel geldt de middenklasse als de klasse bij uitstek die de normen sanctioneert. Daarom is het ook de meest burgerlijke klasse. In een wijk kan de middenklasse geleerd worden hoe normen gesanctioneerd kunnen worden (vgl. Van den Brink 2004). Te denken valt aan kleine ondernemers, winkeliers, leraren, ambtenaren, imams, pastoors, predikanten en niet te vergeten in de wijk woonachtige politieagenten. De politie zou bij dit 'onderricht' een belangrijke rol kunnen spelen.

Imams en pastoors zijn hier en passant genoemd en daarmee wordt aangegeven dat het van belang kan zijn de religies bij een en ander te betrekken. Wel kan het in bepaalde gevallen in het belang van kerkgenootschappen zijn de sociale onrust te versterken (radicale islam, extreem orthodoxe protestanten¹).

---

¹ Zoals bijvoorbeeld bij incidenten in Staphorst gebeurd is.

Integrale aanpak

Uit het model wordt duidelijk dat de verschillende elementen aan elkaar gekoppeld zijn. Een aanpak die zich beperkt tot enkele elementen schiet tekort, omdat schakels in het geheel gemist worden. Zo leidt bevordering van de sociale controle alleen dan tot meer sociale controle als tegelijkertijd ook de voorwaarden voor sociaal kapitaal verbeteren.

Conclusie 2: De rol van de politie

Uit het bovenstaande blijkt dat de mogelijke rol van de politie bij de opbouw van sociaal kapitaal uit de volgende elementen kan bestaan:

- Versterking van vertrouwen door
  - strikte handhaving en
  - overlastbestrijding.
- Versterking van onderlinge afhankelijkheid door
  - prioritering in overleg met de wijk en
  - het aanbieden van stageplaatsen voor jongeren.
- Versterking sociale controle door
  - instructie middenklasse.

Verrassend is dat dit lijstje bijzonder concreet is en in niets doet denken aan het bekende 'softe gedoe', waarmee preventieve acties en wijkgebonden werken altijd geassocieerd worden. Alle gepraat over goede verhoudingen en soepele contacten kan gemist worden. Ordehandhaving, afstemming van prioritering, stageplaatsen en instructie, daartoe kan de bijdrage van de politie beperkt blijven. Dat is natuurlijk gechargeerd. Hieronder wordt nader ingegaan op de rol van de politie.

De rol van de politie nader beschouwd

Hierboven is ingegaan op de mogelijke rol die de politie kan spelen bij het stimuleren van het sociale kapitaal in meer algemene zin. Hieronder wordt bij wijze van voorbeeld wat specifiek ingegaan op een mogelijke aanpak door de politie bij het opbouwen van sociaal kapitaal in een bepaalde wijk. Daarbij wordt aangesloten op twee uitgangspunten van beleid. Op de eerste plaats wordt vanaf de jaren negentig benadrukt dat de burger ook zelf een verantwoordelijkheid heeft met betrekking tot de veiligheid in de samenleving. Niet alleen door te voorkomen dat men slachtoffer wordt, maar ook door samen met buurtgenoten actie te ondernemen om de veiligheid en de leefbaarheid in de buurt te vergroten. Ook in de nota *Naar een veiliger samenleving* (2002, zie hier hoofdstuk 2) komt dit aan de orde. In deze nota wordt benadrukt dat de overheid niet alléén verantwoordelijk is voor de realisatie van veiligheid. Alle 'partners in veiligheid' dienen een bijdrage te leveren. Onder de 'partners in veiligheid' worden politie, justitie, bestuurlijke

overheden, maatschappelijke organisaties, maar ook het bedrijfsleven en de burgers verstaan.

Op de tweede plaats is het van belang dat bij de samenwerking tussen deze partners de politie geen taken overneemt, die onderdeel uitmaken van het takenpakket van andere hulpverlenende instanties (idem 2002: 79). Door de hulptaak, voor zover mogelijk, bij de betreffende instanties te laten moet de politie meer ruimte krijgen om de aandacht vooral te richten op handhaving, zo staat ook in een recentere nota te lezen (*Aanpak Lokaal Veiligheidsbeleid*, 2005: 12). Dit sluit aan op de bovengenoemde algemene taken van de politie bij het opbouwen van sociaal kapitaal (zie hierboven conclusie 2).

Wanneer wordt nagedacht over systematische maatregelen van de politie om het sociale kapitaal in een wijk te vergroten dan dienen deze twee zaken, samenwerking met anderen en geen overname van voor de politie oneigenlijke taken, als uitgangspunt te worden genomen. In principe is de politie ook niet de instantie die het voortouw zou moeten nemen bij dergelijke acties, want de regie van het veiligheidsbeleid is bij de gemeenten gelegd. In de praktijk blijkt dat de gemeenten zich wat dit betreft nog aan het inlopen zijn, dus om die reden kan op dit moment een voortrekkersrol van de politie zeker zinvol zijn.

Een eerste stap is de selectie en afbakening van een gebied, een wijk. Zoals hierboven gesteld gaat de voorkeur uit naar een niet te grote omvang, circa 1000 tot 4000 inwoners. Vervolgens is van belang dat de wijk in ruimtelijk opzicht ook min of meer werkelijk een wijk vormt of kan gaan vormen, liefst met een centrale kern met voorzieningen. Het heeft weinig zin een onsamenhangend gebied, bijvoorbeeld twee woonwijken gescheiden door een industrieterrein, tot één wijk te bestempelen. Tenslotte is het uiteraard van belang dat de wijk geconfronteerd wordt met problemen en deze problemen dienen niet zo omvangrijk te zijn, dat de opbouw van sociaal kapitaal voorlopig een illusie zal moeten blijven, omdat andere grootschalige ingrepen eerst plaats moeten vinden, zoals grootschalige woning-sanering, opruiming afbraakpanden en dergelijke. Bij een laag niveau van problemen is het anderzijds niet urgent sociaal kapitaal op te bouwen en het is dan ook niet verantwoord hier overheidsgelden voor vrij te maken. In dergelijke gevallen kan de rol van de politie beperkt blijven tot het ondersteunen van burgerinitiatieven en het op weg helpen van dergelijke initiatieven door op voorbeelden in andere wijken te wijzen.

Na de selectie van een wijk, dienen er twee inventarisaties gemaakt te worden, één van organisaties en één van personen. De inventarisatie van organisaties bevat weer drie categorieën, op de eerste plaats de publieke organisaties: de in de wijk werkzame woningcorporaties, afdeling huisvesting van de gemeente, buurtwerk, politie, OM, sociale dienst en scholen, op de tweede plaats organisaties van het bedrijfsleven: winkeliersverenigingen, bedrijven en dergelijke en ten derde verenigingen van of voor bewoners: buurtverenigingen, buurt- en actiecomités en verenigingen die zich niet beperken tot de buurt, maar waar wel vrij veel wijkbewoners lid van zijn.

De lijst van personen bestaat uit wijkbewoners die in principe bereid zijn zich voor de wijk in te zetten. Deze lijst is dynamisch en af en toe zal er voor deze lijst

geworven moeten worden, terwijl bewoners die merendeels inactief blijven van de lijst worden afgevoerd. Overlap tussen de contactpersonen van de bovengenoemde organisaties en de personen op de actieve bewonerslijst wordt zoveel mogelijk nagestreefd, bijvoorbeeld door gerichte werving. Aan deelname aan de bewonerslijst zijn duidelijke incentives verbonden. Alle wijkrelevante informatie over activiteiten wordt hen ruim tevoren toegezonden, zodat zij steeds een informatievoorsprong hebben op niet-deelnemers. Daarnaast hebben zij een vinger in de pap bij de keuze van activiteiten en bij het overleg met de publieke partners, met name bij het overleg over de prioritering door de politie (zie hierna).

Op basis van de lijsten wordt een Platform in het leven geroepen om gestalte te geven aan een vorm van Publiek Private Samenwerking (PPS) om de wijk aan te pakken. Publiek Private Samenwerking wordt tegenwoordig vaker toegepast om bepaalde problemen aan te pakken. De publieke partijen zijn overheidsinstanties, de private partijen zijn bedrijven of koepels van bedrijven. (In dit geval zijn de private partijen ook de bewoners of verenigingen van bewoners.) Men gaat er van uit dat PPS voor alle deelnemende partijen profijtelijk is en dat er door de samenwerking een efficiënte aanpak van problemen mogelijk is door de specifieke inbreng van de verschillende partijen. Uit onderzoek blijkt dat dergelijke samenwerkingsverbanden vooral succesvol zijn als ze beschikken over enige capaciteit in budget en fte (Rooseboom en Driessen 2006). Een formele structuur (stichting of vereniging) werkt beter dan een informele (alleen overleg en afstemming) en een gecompliceerde structuur (bestuur, werkgroep, projectgroepen, etc.) voldoet weer minder dan een eenvoudige (bestuur valt samen met werkgroep), zo blijkt uit onderzoek naar de Regionale Platforms Criminaliteitsbeheersing, een inmiddels 10 jaar bestaande toepassing van het PPS-concept om de criminaliteit tegen het bedrijfsleven tegen te gaan (idem 2006).

Het is hier niet de plaats om diep in te gaan op de meest wenselijke organisatiestructuur van het Platform om de PPS in de wijk goed vorm te geven. Er wordt hier alleen op ingegaan omdat het van groot belang is dat door de politie te ondernemen activiteiten om sociaal kapitaal op te bouwen in een wijk altijd in een dergelijk meeromvattend kader worden ingebed. Zoals hiervoor gesteld, alleen een integrale aanpak kan succesvol zijn en dat impliceert dat er samenwerking gezocht wordt, met publieke partners, maar ook met private partners, zoals bewoners en bedrijven. In hoofdstuk 2 is besproken dat lopende projecten meestal wel effectief zijn om een specifieke probleem op te lossen, maar niet ten aanzien van ruimere doelstellingen, zoals het 'versterken van het sociale wwfesl in de wijk'. Het is aannemelijk dat dit komt doordat er niet gekozen is voor een integrale aanpak en of de successen ten aanzien van de specifieke problemen wel duurzaam zullen blijken, kan betwijfeld worden.

De politie kan zelf het initiatief nemen tot het opzetten van een Platform voor Publiek Private Samenwerking, maar ze kan zich ook beperken tot het stimuleren van de gemeente om er serieus werk van te maken. De precieze rol van de politie is voor het overige sterk afhankelijk van wat er in het Platform gebeurt en het onderstaande is zodoende schetsmatig.

Eerder is gewezen op de middenklasse als de klasse die bij uitstek normen

sanctioneert. Via werving voor het Platform kan deze middenklasse gemobiliseerd worden en het Platform geeft zodoende de politie een aanknopingspunt om de middenklasse te bereiken en te betrekken bij het uitoefenen van sociale controle. Gedacht kan bijvoorbeeld worden aan voorlichtingsavonden door de politie met als thema 'hoe op te treden als...', bijvoorbeeld als hangjongeren vervelend doen, als er een ruit wordt ingegooid, als er doorlopend lawaaioverlast is en dergelijke. Het gaat er om dat er instructie is in het uitoefenen van sociale controle. De Politie moet van haar kant dit uitoefenen van sociale controle weer ondersteunen door toe te zeggen bij melding steeds zo snel mogelijk en in ieder geval altijd te reageren.

Andere activiteiten die het Platform zou kunnen entameren zijn in de beleidsparagraaf aan de orde gekomen. De rol van de politie is afhankelijk van plaatselijke omstandigheden en de ambities van het Platform. De politie zou iets aan te beschikbaar kunnen stellen voor het Platform, bijvoorbeeld door de wijkagent er een halve dag per week vrij voor te maken.

Via het Platform kan ook vorm gegeven worden aan de burgerparticipatie, waar hierboven op is ingegaan. Zoals gesteld, moet aan de burgers en in ieder geval aan de deelnemers aan het Platform het idee gegeven worden dat ze feitelijke invloed in handen hebben. De politie zou een deel van de prioritering voor het optreden in de wijk kunnen overlaten aan de burgers en in ieder geval zouden de prioriteiten voor de wijk in overleg met het Platform moeten worden opgesteld.

Dat bij deze prioriteiten een nadruk wordt gelegd op strikte handhaving ligt voor de hand. Handhaving gebeurt niet vanwege het directe belang dat er mee gemeid is, maar om de burgers te laten zien dat in deze wijk de regels niet overtreden kunnen worden, zonder dat dit consequenties heeft. Daarnaast kan de politie in de prioritering doelstellingen opnemen over aanrijdtijden, over controles op de bovengenoemde minder dringende zaken (huisvuil, loslopende honden en dergelijke) en op de aanpak van een eventueel jongerenprobleem in de wijk, waarbij bijvoorbeeld stageplaatsen worden toegezegd.

Onderzoek

Om na te gaan of de voorgestelde aanpak effectief is, kan op meerdere manieren onderzoek worden uitgevoerd.

Op de eerste plaats kan in cross-sectioneel onderzoek worden nagegaan of de veronderstellingen uit het model kloppen. In een vijftigtal wijken worden dan gegevens verzameld over de voorwaarden voor sociaal kapitaal, indirect sociaal contact, sociale ondersteuning, levenskansen (bijvoorbeeld schoolsucces, arbeidsmarktperspectief, sociale controle en regelovertreding, zoals overlast en criminaliteit) en met deze gegevens wordt nagegaan of deze verschillende concepten samen hangen zoals in de figuur weergegeven.

Er kan ook een quasi-experimentele studie uitgevoerd worden. Op basis van de hierboven geformuleerde uitgangspunten wordt een Platform opgericht met wijkbewoners, politie, gemeente, woningcorporaties en andere relevante betrokkenen en

er wordt een plan van aanpak geformuleerd. Dit plan wordt gedurende één jaar geïmplementeerd. Continuïteit in de uitvoering wordt gewaarborgd en jaarlijks gecontroleerd. Ieder jaar wordt de uitvoering gedocumenteerd en er worden in de wijken waar de interventies plaatsvinden en in een aantal controlewijken metingen uitgevoerd van de vier voorwaarden voor sociaal kapitaal, van de sociale controle en van de regelovertreding. Na vier jaar wordt nagegaan of de interventies in de experimentele wijken tot meer sociale controle en tot minder regelovertreding hebben geleid dan in de controle wijken.

Ook kan er onderzoek worden uitgevoerd waarin een directe link wordt gelegd met de huidige activiteiten van de politie en met name met de activiteiten van de wijkagent. Circa 500 wijkagenten worden benaderd met een uitvoerige vragenlijst waarmee gedetailleerd wordt vastgesteld welke activiteiten zij in de wijk ondernemen en welke niet. De verschillende activiteiten worden benoemd in termen van de hierboven omschreven voorwaarden voor sociaal kapitaal. Aan de hand van op buurtniveau beschikbare gegevens over criminaliteit wordt nagegaan welke activiteiten succesvol zijn en welke niet. Uiteraard wordt er gecontroleerd voor criminogene factoren, zoals sociaal-demografische samenstelling van de wijk en dergelijke.

Afsluiting

Heel kort samengevat wordt een vergaande verburgerlijking voorgesteld. De prijs van zelfregulatie is nu eenmaal een zeker verlies van vrijheid.

Literatuur

- Algemene Rekenkamer (2005) *Aanpak Lokaal Veiligheidsbeleid*. Den Haag: Algemene Rekenkamer.
- Arrihani A, Klever T, Van Enckevort I (2001) *De Marokkaanse buurtvaders. Een methodiekbeschrijving*. Den Haag: BenA Groep
- Axelrod R (1984) *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books.
- Baron S, Field J, Schuller T (2000) *Social Capital, Critical Perspectives*. Oxford: University Press.
- Bellair PE (1997) Social Interaction and community crime: examining the importance of neighbor networks. *Criminology* 35: 677-703
- Bellair PE (2000) Informal Sureveillance and Street Crime: A Complex Relationship. *Criminology* 38 (1): 137-169
- Bem D (1968, 1972) The case for nonconsistency. In: Wrightsman LS, Brigham JC (eds) *Contemporary issues in social psychology*. Monterey, California: Brooks/Cole publishing company.
- Bervoets EJA (2002) Open en eerlijke dialoog in de wijk is noodzakelijk *Tijdschrift voor de politie*: 64 (5).
- Blokland T (2004) Buren als bruggen? De betekenis van burenelaties voor sociaal kapitaal in een Rotterdamse gemengde wijk. In: Völker B (ed) *Gemeenschappen in Nederland*. Thema-nummer Sociale Wetenschappen: 47 (2)
- Blokland T e.a. (2006) *Niet langer met de ruggen naar elkaar, een advies over verbinden*. Den Haag: RMO.
- Boelrijk M (2002) Bemiddeling bij slachtoffer en pleger van intimidatie. Herstel en beperken van materiële, sociale en emotionele schade. *Tijdschrift voor de politie*: 64 (5).
- Boissevain JF (1974) *Friends of Friends*. Blackwell: London.
- Bourdieu P (1981) Le Capital Social. Notes Provisoires. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 31: 2-3.
- Brehm J, Rahn W (1997) Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science* 41 (3): 999-1023
- Broekhuizen J, Driessen FMHM (2006a) *Van je vrienden moet je het hebben. Structurele en culturele determinanten van de jeugdcriminaliteit. Tussenrapport*. Utrecht: Bureau Driessen
- Broekhuizen J, Driessen FMHM (2006b) *Criminele jongeren aan het woord over vrienden, normen en waarden en de politie. Tussenrapport*. Utrecht: Bureau Driessen
- Browning CR, Feinberg SL en Dietz RD (2004) The Paradox of Social Organization: Networks, Collective Efficacy, and Violent Crime in Urban Neighborhoods. *Social Forces* : 83(2): 503-534

- Brüderl A, Preisdörfer P (1997) Network support and economic success of newly founded business. *Journal of small business economics* 9: 1-13.
- Bursik RJ (1999) The Informal Control of Crime Through Neighborhood Networks. *Sociological Focus* 32(1): 85-97.
- Burt RS (1992) *Structural Holes, The social Structure of Competition*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Burt RS (2001) Structural Holes versus Network Closure as Social Capital. Pp 31-56 In: Lin N, Cook K, Burt R (eds) *Social Capital: Theory and Research*. New York: De Gruyter.
- Castells M (1996-1998) *The information age: economy, society and culture*. Vol. I. *The rise of the network society*. Vol. II. *The power of identity*. Vol. III. *End of the millennium*. Malden USA/Oxford UK: Blackwell Publishers.
- Coleman JS (1988) Social Capital and the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*: S95-S120
- Coleman JS (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap Press.
- Commissie kleine criminaliteit (zie Roethof, 1986). *Eindrapport commissie kleine Criminaliteit*. Den Haag: Min. van Justitie
- De Gruijter M en Pels T (2005) *De toekomst van buurtvaderschap. Professionalisering met behoud van zeggenschap*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut
- Driessen, Bureau (1997) *Politie en Publiek, een onderzoek naar de interactie politie - publiek tijdens de surveillancedienst*. Politiestudies 19 (ed.. Fijnaut CJCF). Deventer: Gouda Quint; Antwerpen: Kluwer Rechtswetenschappen.
- Driessen FMHM (2000) *Het carnaval der Stadsconcepten, Steden, Beelden en Beleid*. Den Haag: Rijksplanologische Dienst. Studierapport no. 1.
- Driessen FMHM, Völker BGM (2000) *Losvoetige relaties, de ruimtelijke onthechting van burgers*. T.b.v. Rijksplanologische Dienst. Utrecht: Bureau Driessen.
- Driessen FMHM, Völker BGM, Op den Kamp HM, Roest AMC, Moolenaar RJM (2002) *Zeg me wie je vrienden zijn, allochtone jongeren en criminaliteit*. Zeist: Kerckebosch.
- Dürkheim E (1912) *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Collier 1961.
- Fiers LMJ en Jansen A (2004) *Het succes van buurtbemiddeling*. Nijmegen: Landelijk Expertisecentrum Buurtbemiddeling
- Fischer CS (1982) *To Dwell Among Friends*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fischer CS (1995) The subcultural theory of urbanism: a twentieth year assessment. *American Journal of Sociology* 101: 543-577.
- Flap H, Völker B (2004) Buren, buurten en gemeenschappen. In: Völker B (ed) *Gemeenschappen in*

Nederland. Themanummer van Sociale Wetenschappen: 47 (2)

- Flap H, Völker B (2005) Gemeenschap, informele controle en collectieve kwaden. In: Völker BGM (ed) *Burgers in de buurt: samenleven in school, wijk en vereniging*. Boekuitgave Mens en Maatschappij
- Flap HD (1988) *Conflict, Loyalty, and Violence*. Frankfurt: Peter Lang.
- Flap HD (1999) Creation and Returns of Social Capital. A New Research Program. *La Revue Toqueville/The Toqueville Review XX (1): 1-22*.
- Flap HD, Völker B (2003, eds) *Creation and Returns of Social Capital*. London: Routledge.
- Fukuyama F (1995) Trust. *The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- Granovetter M (1973) The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78: 1360-1380
- Granovetter M (1974/1995) *Getting a Job, a study of contacts and careers*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hagan J (1997) Defiance and Despair. Subcultural and Structural Linkages between Delinquency and Despair in the City life Course. *Social Forces* 76: 119-134.
- Hart J (red , 2002) *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. SCP
- Hazeu CA, Boonstra NGJ, Jager-Vreugdenhil M en Winsemius P (2005) *Buurtinitiatieven*
- Heijink K, Andersson H, Berkhout JThAM (1978) *Politie in verandering: een voorlopig theoretisch model*. Den Haag: Projectgroep Organisatie Structuren
- Lazersfeld PF, Berelson B, Gaudet H (1944/1969) *The People's Choice*. New York: Duell, Sloan and Pearce.
- Lee MR (2000) Community Cohesion and Violent Predatory Victimization: A Theoretical Extension and Cross-national Test of Opportunity Theory. *Social Forces* 79(2): 683-706
- Leighton B (1988) The Community Concept in Criminology: Toward a Social Network Approach. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 25: 351-374.
- Lelieveldt H (2004) Helping citizens help themselves - Neighborhood improvement programs and the impact of social networks, trust, and norms on neighborhood-oriented forms of participation. *Urban Affairs Review* 39(5): 531-551
- Lelieveldt H en van der Kolk H (2005) Structureel sociaal kapitaal en het oplossen van buurtproblemen. In: Völker B (ed) *Burgers in de buurt: samenleven in school, wijk en vereniging*. Boekuitgave Mens en Maatschappij
- Lin N (1992) Social Resources Theory. In: Borgatta EF, Borgatta ML (eds): *Encyclopedia of Sociology*. New York, Vol 4:1936-1942.
- Litwak E (1985) *Helping the Elderly*. New York:Guilford Press

- Lowenkamp CT, Cullen FT, Pratt TC (2003) Replicating Sampson and Groves's test of social disorganization theory: Revisiting a criminological classic. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 40 (4): 351-373
- Maas-de Waal C, 't Hart J (2003) Sociaal Kapitaal en veiligheid. *Tijdschrift voor veiligheid en veiligheidszorg* 2: 16- 30
- Ministerie van Justitie, Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties (2002) *Naar een veiliger samenleving*. Den Haag: Min. van Justitie
- Ministerie van Justitie, Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties (2003) *Landelijk kader Nederlandse politie 2003-2006*. Den Haag: Min. van Justitie
- Mitchell RE, Trickett EJ (1980) Task Force Report: Social Networks as mediators of Social Support. An Analysis of the Effects and Determinants of Social Networks. *Community Mental Health Journal* 16: 27-44.
- Mizruchi M, Galaskiewicz J (1994) Networks of Interorganizational relations. In: Wasserman S, Galaskiewicz J (eds) *Advances in Social Network Analyses*: 230-253. Sage Publications, California.
- Moor GL, Van Lin D, Neeffjes K (2003) *Welzijn versterkt veiligheid: Betrokken burgers in leefbare wijken*. Dordrecht: Stichting Maatschappij, Veiligheid en Politie
- Moor LG (2003) Welzijn versterkt veiligheid. *Tijdschrift voor de politie*: 65 (9) 37-39.
- Morenhoff JD, Sampson RJ, Raudenbush SW (2001) Neighborhood inequality, collective efficacy, and the spatial dynamics of urban violence. *Criminology* 39(3):517-560
- Morgan SL, Sorensen AB (1999) Parental networks, social closure and mathematics learning. A test of Coleman's social capital explanation of school effects. *American Sociological Review* 64, 5, 661-681.
- Mulvey EP, Arthur MW, Reppucci ND (1993) The prevention and treatment of juvenile delinquency: A review of the research. *Clinical Psychology Review* 13: 133-167.
- O'Kane JB (1994) *A Philosophy of Consensus: Social Capital and a Relational Approach to Crime*. American Sociological Association (ASA).
- Park RE (1926) The urban community as a spatial pattern and a moral order. In: Burges EW (ed) *The Urban Community*: 48-54. Chicago: University of Chicago Press.
- Peper B, Spierings FCPP (2000) Buurtbemiddeling als panacee? Reflectie op de praktijk. *Justitiële Verkenningen* 26 (9): 41-53
- Portes A (1998) Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*. 24: 1-24
- Portes A (1998) Social Capital: Origins and Applications. *Annual Review of Sociology* 24: 1-24.
- Projectgroep Visie op de politiefunctie (2005) *Politie in ontwikkeling*. NPI: Den Haag

- Putnam RD (1995) Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6-1: 65-78.
- Putnam RD (2000) *Bowling alone, the collapse and revival of American community*. New York: Simon Schuster.
- Rooseboom SJ, Driessen FMHM, Völker BGM (2006) *Regionale platforms criminaliteitsbeheersing, een evaluatie*. Utrecht: Bureau Driessen.
- Ross CE, Mirowsky J en Pribesh S (2001) Powerlessness and the Amplification of Threat: Neighborhood Disadvantage, Disorder, and Mistrust. *American Sociological Review* 66:568-591
- Rountree PW, Warner BD (1999) Social Ties and Crime: Is the Relationship Gendered? *Criminology* 4: 789-814.
- Sampson R, Raudenbush, SW, Earls F (1997) Neighborhoods and violent crime: a multilevel study of collective efficacy. *Science* 227: 819-924.
- Sampson RJ, Groves WB (1989) Community Structure and Crime: Testing Social-Disorganization Theory. *American Journal of Sociology* 94(4): 704-802
- Sampson RJ, Raudenbush SW(1999) Systematic Social Observation of Public Spaces: A New Look at Disorder in Urban Neighborhoods. *American Journal of Sociology* 105 (3): 603-651
- Sampson RJ, Morenoff JD en Gannon-Rowley Th (2002) Assessing 'Neighborhood Effects': Social Processes and New Directions in Research. *Annual Review of Sociology* 28: 443-478
- Seagert S, Winkel G (2004) Crime, Social Capital, and Community Participation. *American Journal of Community Psychology* 34 (3/4): 219-233
- Silver E, Miller LL (2004) Sources of Informal Social Control in Chicago Neighborhoods . *Criminology* 42(3): 551-583
- Snijders TAB (1999) Prologue to the Measurement of Social Capital. *La Revue Toqueville/The Toqueville Revue* XX (1): 28-43.
- Spierings F, Peper B, Van Altena V (2004) Gedeelde normen, onuitgesproken verwachtingen: Over binding in hechte buurtgemeenschappen. In: Völker B (ed) *Gemeenschappen in Nederland*. Themanummer van Sociale Wetenschappen. 47 (2)
- Stephenson K, Zelen M (1991) Rethinking Centrality. *Social Networks* 13: 47-52.
- Stol e.a.(2004) Politiestraatwerk in Nederland: noodhulp en gebiedswerk: inhoud samenhang, verandering en sturingen buurtbeleid in Nederland anno 2004. Analyse van een veldonderzoek van 28 casussen.
- Straver MA (2001) Gebiedsgebonden politiezorg. *Tijdschrift voor de politie* 63 (9): 22-33
- t Hart J, Knol F, Maas-de Waal C, Roes T (2002) *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau
- Terpstra J (2002) Lokale sturing van de politie. Tussen sluipende centralisatie en de belofte van

lokaal maatwerk. *Tijdschrift voor de politie*: 64 (7/8).

- Toenders N, Meijer R, Moor CG, van de Leur W, Van der Vijver CD (1999) *Veilig in de wijk. Sociale zelfredzaamheid in de praktijk*. Dordrecht: Stichting Maatschappij, Veiligheid en Politie
- Triplett RA, Gainey RR, Sun IY (2003) Institutional strength, social control and neighborhood crime rates. *Theoretical Criminology* 7(4): 439-467
- Ultee WC, Arts WA, Flap HD (2003) *Sociologie. Vragen, Uitspraken, Bevindingen*. Houten: Wolters-Noordhoff.
- Van den Brink G (2004) *Schets van een beschavingsoffensief*. Amsterdam: University Press. (Zie ook Volkskrant 19-6-2004.)
- Van den Brink (2005) *Politie en gezag, historisch pleidooi voor een moderne benadering*. In press.
- Van der Vijver CD, Meershoek AJ, Slobbe DF (2001) *Kerntaken van de politie. Een inventarisatie van heersende opvattingen*. Zeist: Kerckebosch
- Van Thiel (2002) *Monitor 2001. Buurtbemiddeling Rotterdam* Rotterdam: Buurtbemiddeling Rotterdam
- Van Wilsen J, Wittebrood K, De Graaf ND (2003) Buurtdynamiek en slachtoffers van criminaliteit. Een studie naar de effecten van sociaal-economische stijging, daling en stabiliteit in Nederlandse buurten. *Mens en Maatschappij* 78 (1): 4-28
- Vélez MB (2001) The Role of Public Social Control in Urban Neighborhoods: A Multilevel Analysis of Victimization Risk. *Criminology* 39 (4): 837-864.
- Veysey BN en Messner SF (1999) Further Testing of Social Disorganization Theory: An Elaboration of Sampson and Groves's 'Community Structure and Crime'. *Journal of Research in Crime en Delinquency* 36(2): 156-175
- Völker BGM (2005) Sociaal kapitaal, gemeenschap en burgerschap: Bij wijze van indeling. In: Völker B(ed) *Burgers in de buurt: samenleven in school, wijk en vereniging*. Boekuitgave Mens en Maatschappij.
- Völker BGM (ed 2004) *Lokale Gemeenschappen - bestaan ze nog?* Speciale uitgave van Sociale Wetenschappen.
- Völker B, Flap H (1999) Getting ahead in the former GDR. Human and social capital in the status attainment process under communism. *Acta Sociologica* 1: 17-34.
- Völker BGM, Driessen FMHM (2003) Delinquent gedrag, netwerken en sociaal kapitaal, een netwerktheoretisch perspectief op criminaliteit van jongeren. *Tijdschrift voor Criminologie* (45) 271-285.
- Warner BD, Rountree PW (1997) Local Social Ties in a Community and Crime Model: Questioning the Systemic Nature of Informal Social Control. *Social Problems* 44: 520-536.
- Warner M (2001) Building social capital: the role of local government. *Journal of Socio-Economics*.

30 (2): 187-192

Weber M (1921) *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: Mohr.

Welch MR, Rivera REN, Conway BP, Yonkoski J, Lupton PM, Giancola R (2005) Determinants and consequences of social trust. *Sociological Inquiry* 75(4):453-473

Wiebrens C (2004) Gebiedsgebonden politiezorg. Kennen en gekend worden. *Justitiële Verkenningen* 30 (5): 79-92.

Wilson E (1975) *Sociobiology, the new synthesis*. Cambridge Mass.: Bknap Press.

Wirth L (1938) Urbanism as a way of life. *American Journal of Sociology* 44: 1-24.

WRR webpublicatie nr. 9

WRR, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2003) *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Amsterdam: University Press.

Zigler E, Taussig C, Black K (1992) Early childhood intervention: A promising preventative for juvenile delinquency. *American Psychologist* 47: 997-1006.

Zoomer OJ (1993) *Zelf doen en overlaten: acties van burgers, politie en overheid tegen overlast en kleine criminaliteit*. Lelystad: Koninklijke Vermande

Voor deze studie is gesproken met de volgende personen:

dr. Gabriël van den Brink	Politieacademie Apeldoorn
Mariette Christophe	MPA
Casper de Groot	Wijkagent Haaglanden
Ronald den Hartog	Bureauchef Haaglanden
Peter van Os	Politieacademie Apeldoorn
Ton Smakman	Coördinator Jeugd Amsterdam district West
Kees Verzaal	Bureauhoofd Zoetermeer
Khalid El Yattioui	Teamchef Gouda
Arie Zeelenberg	Project WAS Zoetermeer

Bijlagen

Tabel 1 Overzicht van enkele projecten in Nederland ter bevordering van de leefbaarheid en veiligheid in de buurt.

Naam Project	Doel	Activiteit	Door wie	Waar
Project Veiligheidsacademie	Overlast en criminaliteit door jongeren tegengaan ook met het oog op radicalisering. Jongeren voorbereiden op een werktraject door de gemeente	Risico jongeren volgen een interne training bij de politie inzake gedragsnormen en verantwoordelijkheden leren nemen, waarna zij op werkstage zijn binnen bedrijven	Politie	Zoetermeer
Jongerentoezicht team	subjectieve en objectieve veiligheid verbeteren jongeren (schoolverlaters) werkervaring aanbieden en training in werkvaardigheden	Jongeren surveilleren in de stad of verrichten in samenwerking met politie en jongerenwerk preventieprojecten uit ter verbetering van de veiligheid	Politie en Jongerenwerk	Den Haag, Nijmegen, Leiden
Thuis op straat	verbeteren sociale leefomgeving Speel - en leefklimaat in de openbare ruimte verbeteren (leefbaarheid vergroten)	Toezicht houden op speelplekken. In overleg met de bewoners een speelplek verbeteren. Activiteiten organiseren op de speelplekken voor kinderen	Opbouw/ Welzijnswerk	Rotterdam, Delft, Gouda, Leiden, Amsterdam, Schiedam en Delft
De Wenswijk	Kinderen activeren om te zorgen voor de leefbaarheid Waarden in de wijk naar voren dragen Samenwerking in de wijk bevorderen	Kinderen (via scholen), gemeente en welzijnswerk samenbrengen. De kinderen geven advies aan de gemeente hoe de wijk leefbaarder wordt. Kinderen kijken wat ze zelf kunnen doen en wat door anderen, zoals Gemeente en Welzijnswerk	De Wenswijk (SME advies), Gemeente, Welzijnswerk en Basisscholen	Verschillende steden in Nederland
Geef Nederland een Slinger	Versterken onderlinge verbondenheid in de buurt	Campagne om initiatieven te stimuleren in de buurt, die bijdragen aan het doel. Middels de campagne worden ook tips wat je kunt doen in de buurt gegeven (actiepakket) . Netwerk faciliteren waar buurten ervaringen kunnen uitwisselen.	De vereniging De Publieke Zaak, de WijkAlliantie en het communicatiebureau Tinker	In verschillende buurten in het land zijn activiteiten opgezet door buurtbewoners zelf.
Communities That Care	Voorkomen van probleemgedrag van jeugd tussen de 0 en 23 jaar in de wijk.	Bijvoorbeeld: Programma waarden en normen jeugdwerk. Bezem door de Bouwmeesterbuurt. Leefstijl in de Vrije Tijd. Gezonde school en genotmiddelen.	Samenwerking tussen organisaties in de wijk, ouders en politie.	Pilots in Amsterdam, Rotterdam, Zwolle, gevolgd door pilots in Leeuwarden en Almere.

Tabel 2 Voorwaarden voor 'sociaal kapitaal' in de buurt.

Auteur	Data	Onafhankelijke (O) en afhankelijke (A) variabele	Belangrijkste bevindingen
Bellair (1997)	Police Services Study, Enquête N = 12019 Buurt N = 60 3 middelgrote steden USA	O: SES, etnische heterogeniteit, residentiële stabiliteit A: Sociale interactie met burens (verschillende frequenties: minstens paar keer per week, minstens een paar keer per maand, minstens 1 keer per maand, minstens 1 keer per jaar)	SES → (+) sociale interactie Etnische heterogeniteit → (-) sociale interactie, maar verband is minder sterk dan SES
Bellair (2000)	Seattle Victim Survey 1990 (Seattle Police) N= 5302 Buurt N= 100	O: Criminaliteit: inbraak, roofoverval / lastig gevallen worden door onbekende Concentratie mensen met achterstandspositie, residentiële stabiliteit, binnenstad, interacties burens A: Informeel toezicht (eigendom burens wanneer ze weg zijn, burens houden toezicht op eigendom R als deze weg is)	Inbraak → (+) informeel toezicht, nadat er gecontroleerd is voor roofoverval/lastig gevallen worden door onbekende Roofoverval/lastig gevallen worden door onbekende → (-) informeel toezicht, n.s. als gecontroleerd is voor verwachting slachtoffer te worden van geweld, maar na controle inbraak weer wel sign. Concentratie mensen met achterstandspositie → (+) informeel toezicht, pas significant na controle roofoverval/lastig gevallen worden door onbekende Residentiële stabiliteit en interacties burens → (+) informeel toezicht, verband gedeeltelijk te verklaren door roofoverval/ lastig gevallen worden door onbekende Binnenstad → (-) informeel toezicht, verband geheel te verklaren door roofoverval/lastig gevallen worden door onbekende
Blokland T (2004)	Gestructureerde interviews N = 206 Buurt N=1	O: Etnische Heterogeniteit, SES A: Heterogene sociale netwerken in de buurt	Etnische heterogeniteit → (-) heterogene sociale netwerken in de buurt SES → (-) heterogene sociale netwerken
Brehm en Rahn (1997)	General Social Survey 1972-1994 N > 10 000	O: vertrouwen in de ander, lid van vereniging, vertrouwen in de overheid, opleiding, inkomen, tevredenheid eigen leven, etniciteit, krant lezen, lid van politieke partij, desinteresse overheidsambtenaar en economische verwachtingen A: vertrouwen in de ander, lid van vereniging, vertrouwen in de overheid.	Vertrouwen in de ander → (+) lid van vereniging en vertrouwen in de overheid, waarbij het verband op lid van een vereniging groter is Lid van vereniging → (-) vertrouwen in de overheid Lid van vereniging → (+) vertrouwen in de ander, dit verband is groter Vertrouwen in de overheid → (+) lid van vereniging en vertrouwen in de ander, verband vertrouwen in de ander is 12 keer sterker dan lid van vereniging

<p>Vervolg Brehm en Rahn (1997)</p>			<p>Tevredenheid eigen leven, autochtoon zijn en opleiding → (+) vertrouwen in de ander, deze verbanden zijn na het verband van vertrouwen in de overheid het grootst Desinteresse overheidsambtenaar(-), tevredenheid eigen leven en economische verwachtingen →(+) hebben het grootste verband op vertrouwen in de overheid Opleiding, inkomen (+) en TV kijken (-) → lid van vereniging, waarbij de opleiding een groter verband heeft</p>
<p>Bursik (1999)</p>	<p>Oklahoma City Survey, R.L. Polk Directory N= 368</p>	<p>O: residentiële stabiliteit, homogeniteit buurt (mening van R in hoeverre de buurtbewoners overeenkomsten hebben), inkomen, sekse, allochtoon en leeftijd. Sociale interacties in de buurt, deelname maatschappelijk verkeer buurt (hier alleen commerciële verkeer), controlevariabele: steun vrienden- en familiebanden A: Sociale interacties in de buurt, deelname maatschappelijk verkeer in de buurt, vriendennetwerk Kans verlies reputatie bij geweldsdelict (informele controle)</p>	<p>Homogeniteit buurt → (+)Sociale interacties in de buurt, deelname maatschappelijk verkeer in de buurt en algemeen steun vrienden- en familiebanden Residentiële stabiliteit → (+)Sociale interacties in de buurt, (-) deelname maatschappelijk verkeer in de buurt Allochtoon → (-)steun vrienden- en familiebanden, kans verlies reputatie ook na controle structurele netwerken Sociale interacties in de buurt, deelname maatschappelijk verkeer buurt → (+) kans verlies reputatie</p>
<p>Flap H en Völker B Buren (2004)</p>	<p>Survey on Social Networks of the Dutch 2000 (SSND) N= 1007 Buurten N= 168 Gemeente N= 40</p>	<p>O: voorzieningen in de buurt wederzijdse afhankelijkheid buurtbewoners: collectieve acties aantal contacten elkaar kennen interessante interactiepartners in buurt: a)opleiding b)homogene samenstelling naar levensstijl (subjectief gemeten, inkomen en gezinssituatie) c)verhuisplannen interacties buiten de buurt A: gemeenschap (mate waarin de volgende doelen zijn gerealiseerd in de buurt: iets kunnen ondernemen; veilig voelen; goede contacten hebben en respect ontvangen)</p>	<p>Collectieve acties → (+) gemeenschap. Collectieve acties zorgt voor het grootste verband op gemeenschap, maar dit verband is niet groot te noemen. Voorzieningen, elkaar kennen en contacten → (+) gemeenschap Homogene samenstelling naar levensstijl → (+) kleinste verband op gemeenschap Opleiding en verhuisplannen → (-) gemeenschap, dit verband is klein Relatieve aandeel interacties buiten buurt → (-) gemeenschap</p>

Lelieveldt (2004)	Enquête 2002-2003 N=307 Buurten N = 6	<p>O: Sociaal kapitaal: Interacties buren Vertrouwen Plichtsbesef Controle: Sekse, leeftijd, huiseigenaar, kinderen thuis, aantal genoemde problemen</p> <p>A: Deelname activiteiten t.b.v. de buurt: informele controle en schoonmaakacties (gedrag R: oppassen huis/kinderen, problemen buurt benoemen en mensen aanspreken op gedrag) probleem aanpakken stemmen gemeentelijke verkiezingen deelname project gemeente</p>	<p>Interacties buren → (+) informele controle en schoonmaakacties, grotere voorspeller dan resp. kinderen thuis, aantal genoemde problemen, leeftijd en plichtsbesef (allen + relatie)</p> <p>Interacties buren → (+) probleem aanpakken, minder groter voorspeller dan aantal genoemde problemen (+), maar groter dan resp. vertrouwen (-) en plichtsbesef (+)</p> <p>Vertrouwen → (+) stemmen gemeentelijke verkiezingen, maar (-) kinderen thuis is groter</p> <p>Vertrouwen → (+) deelname project gemeente, maar aantal genoemde problemen (+) is betere voorspeller en leeftijd (+) is kleinere voorspeller</p>
Lowenkamp e.a. (2003)	British Crime Survey 1994 N= 14617 buurten N= 600	<p>O: Structurele buurtkenmerken: SES, etnische heterogeniteit, residentiële stabiliteit, aantal één-oudergezinnen en urbanisatie</p> <p>A: Sociale disorganisatie: Vriendschappelijke relaties in de buurt, ongecontroleerde groepen jongeren en deelname aan verenigingen</p>	<p>Etnische heterogeniteit, SES en urbanisatie → (-) vriendschappelijke relaties in de buurt</p> <p>Residentiële stabiliteit → (+) vriendschappelijke relaties in de buurt en deelname aan verenigingen</p> <p>Urbanisatie, etnische heterogeniteit en één-oudergezinnen → (+) ongecontroleerde groepen jongeren</p> <p>SES → (-) ongecontroleerde groepen jongeren</p> <p>etnische heterogeniteit en één-oudergezinnen → (-) deelname aan verenigingen</p>
Morenoff e.a. (2001)	Chicago Community Survey 1995 N= 8872 Buurten N= 343 Chicago Police reports	<p>O: deelname (vrijwilligers) organisaties, vriendschappelijke banden in de buurt, nabijheid buurten m.b.t. CE, dichtheid populatie, concentratie van ongelijkheid (weinig welvaart-extrem welvarend), concentratie immigranten, moorddelicten geweld in het verleden</p> <p>A: 'Collective efficacy'(CE)</p>	<p>Ongelijkheid, (vrijwilligers) organisaties, vriendschappelijke banden in de buurt en nabijheid CE → (+) CE, verband deelname vrijwilligersorganisaties is groter dan 'gewone' organisaties.</p> <p>Concentratie immigranten, dichtheid populatie en moorddelicten in het verleden → (-) CE</p>

Ross e.a. (2001)	Community Crime en Health Survey 1995 N = 2482	O: achterstand buurt, wanorde (waargenomen door R), gevoel van machteloosheid, machteloosheid x wanorde, individuele kenmerken en mate van urbanisatie A: Wantrouwen (tegenovergestelde van vertrouwen)	Achterstand buurt → (+) wantrouwen, maar de individuele kenmerken en de mate van urbanisatie verklaren dit verband in zijn geheel Wanorde → (+) wantrouwen, blijft hetzelfde ook na controle voor gevoel van machteloosheid, maar niet in combinatie met wanorde Gevoel van machteloosheid → (+) wantrouwen, dit verband wordt versterkt door de mate van wanorde in de buurt Leeftijd (-) en man → (+) wantrouwen, blijft gelijk na controle gevoel van machteloosheid Autochtoon, opleiding, getrouwd zijn (met/zonder kinderen) → (-) wantrouwen, getrouwd zijn wordt deels verklaard door gevoel van machteloosheid, autochtoon en opleiding worden hierdoor geheel verklaard Laag inkomen huishouden, éénoudergezin en urbanisatie → (+) wantrouwen, verband deze factoren deels verklaard door gevoel van machteloosheid, behalve laag inkomen huishouden
Sampson en Groves (1989)	British Crime Survey (1982 en 1984) N= 10905 (1982) N=11030 (1984) Buurten: N = 238 (1982) N = 300 (1984)	O: <i>structurele buurtkenmerken</i> : SES, residentiële stabiliteit, etnische heterogeniteit, % één-oudergezinnen, urbanisatie A: <i>sociale disorganisatie</i> : vriendennetwerk in de buurt, deelname organisaties, ongecontroleerde groepen jongeren	Structurele buurtkenmerken → (+) ongecontroleerde groep jongeren, behalve SES dit verband is (-). Data uit 1984 geven geen verband aan tussen residentiële stabiliteit en ongecontroleerde groep jongeren Residentiële stabiliteit (+) en urbanisatie(-) → vriendennetwerk in de buurt. Data 1984 n.s. verband tussen residentiële stabiliteit en vriendennetwerk in de buurt, wel SES (-), etnische heterogeniteit(+) en % éénoudergezinnen (+) → vrienden-netwerk in de buurt SES → (+) deelname organisaties
Sampson RJ e.a. (1997)	Chicago Community Survey 1990 N = 8872 Buurten 343	O: <u>Individuele kenmerken</u> : Hogere SES, leeftijd, eigenaar van huis, aantal jaren dat men in de buurt woont <u>Buurtkenmerken</u> : Concentratie laag opgeleiden en allochtonen Residentiële mobiliteit A: Colective efficacy (CE): sociale cohesie in de wijk plus de mate waarin men denkt dat buurtbewoners ingrijpen bij deviant gedrag	Concentratie laag opgeleiden en allochtonen → (-) CE, dit verband van concentratie laag opgeleiden is groter dan voor concentratie allochtonen Residentiële stabiliteit → (+) CE Kenmerken buurt verklaren het grootste deel van veranderingen in CE, namelijk 70% Eigenaar huis → (+) CE SES en leeftijd → (+) CE, maar erg klein

Sampson en Raudenbush (1999)	Chicago Community Survey 1995 N= 3864 Burt 196 Systematic observations, Chicago police reports	O: Geobserveerde wanorde, huiselijk geweld <i>structurele kenmerken buurt</i> : concentratie achterstandspositie, concentratie immigranten, residentiële stabiliteit, dichtheid populatie, sociale banden, betrokkenheid met de buurt A.: Collective efficacy (CE)	Geobserveerde wanorde en aantal moordzaken hebben geen direct verband met CE, maar wel een indirect verband via roofoverval concentratie achterstandspositie, concentratie immigranten, dichtheid populatie → (-) CE Residentiële stabiliteit, sociale banden en betrokkenheid met de buurt → (+) CE
Seagert en Winkel (2004)	Survey New York City department of Health N= 2985 Appartementencomplex N= 487 Injury Surveillance System (1993/1994)	O: criminaliteit in het gebouw, aantal moordzaken 1993 en 1994, individuele kenmerken (leeftijd, kinderen <18 jaar, opleiding, inkomen, duur residentie) Kenmerken gebouw (% huishouden inkomen < armoedegrens, % bewoners met baan, residentiële stabiliteit, % kinderen <18 jaar, % voormalig daklozen) Deelname andere en kerkelijke organisatie A: Sociaal kapitaal: deelname aan bewonersorganisatie, formele positie in bewonersorganisatie, pro-sociale normen en informele participatie. Gemeten op individueel niveau en op het niveau van het gebouw	Criminaliteit in het gebouw → (-) sociaal kapitaal op beide niveaus, behalve met formele positie bewonersorganisatie Aantal moordzaken 1993 → (+) sociaal kapitaal op beide niveaus, behalve op pro-sociale normen op individueel niveau Aantal moordzaken 1994 → (-) sociaal kapitaal Individuele kenmerken: kinderen <18 jaar, leeftijd, duur residentie, opleiding en inkomen → (+) sociaal kapitaal op individueel niveau Kenmerken gebouw: residentiële stabiliteit, % bewoners met baan, % kinderen < 18 jaar, gemiddeld opleidingsniveau → (+) beide niveaus van sociaal kapitaal Kenmerken gebouw: % inwoners met inkomen < armoedegrens, % voormalig daklozen → (-) beide niveaus van sociaal kapitaal Etnische heterogeniteit → (-) individueel niveau van pro-sociale normen
Silver en Miller (2004)	Chicago Community Survey (1995): Project of Human Development in Chicago Neighbourhoods (PHDCN) N= 7061 Buurt N= 342	O: <i>Structurele buurtkenmerken</i> : concentratie mensen met achterstandspositie, residentiële mobiliteit, concentratie immigranten en aantal moordaanslagen in het verleden (1991-93) <i>Direct verband informele controle</i> : sociale en organisatorische verbintenissen in de buurt (vriendschap en familie, vrijwilligers- en buurt organisatie), mate van legaal cynisme, gehecht zijn aan de buurt, tevredenheid met het politieoptreden, Controle: persoonlijke kenmerken (leeftijd, geslacht, etnische minderheid, getrouwd, SES, en afgelopen 5 jaar verhuisd)	Structurele buurtkenmerken → (-) informele sociale controle, Vriendschaps- en familiebanden en banden met buurtorganisaties → (+) informele sociale controle, geheel verklaard door gehechtheid buurt en tevredenheid politie Gehechtheid buurt → (+) informele sociale controle, verklaart deels het verband van concentratie immigranten, concentratie mensen met achterstandspositie wordt geheel hierdoor verklaard Tevredenheid met politieoptreden → (+) informele sociale controle, verklaart het hele verband van concentratie immigranten en concentratie mensen met achterstandspositie

Vervolg Silver en Miller (2004)		A: Informele sociale controle over jongeren in de buurt (verwachting dat buurtbewoners ingrijpen bij spijbelen/rondhangen op straat, graffiti spuiten, disrespectvol gedrag t.o.v. volwassenen en gevecht)	De controlevariabelen man, spaanse etniciteit, SES → (+) informele sociale controle Verhuisd afgelopen 5 jaar → (-) informele sociale controle.
Spierings, Peper en van Altena (2004)	Enquête buurtbemiddelingsonderzoek 1997-1998 N = 509 Buurt N=3 (in verschillende steden)	O: Homogene samenstelling buurt naar etniciteit A: sociaal kapitaal (aantal onderlinge contacten in de buurt)	Homogene samenstelling buurt → (+) sociaal kapitaal in de buurt
Veysey en Messner (1999)	British Crime Survey (1982) N= 10905 Buurten: N= 238	O: SES, residentiële stabiliteit, etnische heterogeniteit, % één-oudergezinnen, urbanisatie, vriendschapnetwerk in de buurt, ongecontroleerde groepen jongeren. A: <i>sociale disorganisatie</i> : vriendschapnetwerk in de buurt, ongecontroleerde groepen jongeren en deelname organisaties <i>N.B. Eigenlijk kan hier niet gesproken worden van een direct verband, daar hier alleen is gekeken naar de verbanden middels correlaties</i>	% één- oudergezinnen → (+) alle 3 de vormen van sociale disorganisatie SES (-), residentiële stabiliteit (+) → vriendschapnetwerk in de buurt en ongecontroleerde groepen jongeren Etnische heterogeniteit en urbanisatie → (-) vriendschap-netwerk in de buurt en deelname organisatie Etnische heterogeniteit en urbanisatie → (+) ongecontroleerde groepen jongeren SES(+) en residentiële stabiliteit(-) → deelname organisatie Vriendennetwerk in de buurt → (+) ongecontroleerde groepen jongeren → (-) deelname organisatie Ongecontroleerde groep jongeren → (-) deelname organisatie

Tabel 3. Gevolgen van 'sociaal kapitaal' in de buurt

Auteur	Data	Onafhankelijke (O) en afhankelijke (A) variabele	Belangrijkste bevindingen
Bellair (1997)	Police Services Study, Enquête N = 12019 Buurt N = 60 3 middelgrote steden USA	O: Sociale interactie met buren verschillende frequenties: minstens paar keer per week, minstens een paar keer per maand, minstens 1 keer per maand, minstens 1 keer per jaar A: Criminaliteit: inbraak, autodiefstal en overval	Niet frequente interacties (minstens 1 keer per jaar en minstens 1 keer per maand) → (-) inbraak, autodiefstal en overval Geen significant verband gevonden tussen meer frequente interacties (minstens paar keer per maand) en criminaliteit Niet frequente interacties verklaard het verband tussen structurele kenmerken van de buurt en criminaliteit, behalve etnische heterogeniteit en residentiele stabiliteit → (-) autodiefstal
Bellair (2000)	Seattle Victim Survey 1990 (Seattle Police) N= 5302 Buurt N= 100	O: Informeel toezicht (eigendom buren wanneer ze weg zijn, buren houden toezicht op eigendom R als deze weg is), concentratie mensen met achterstandspositie (m.b.t. armoede, werkloosheid, % huishoudens alleenstaande moeders en etnische samenstelling), residentieële stabiliteit, binnenstad, % probleem met rondhangende jongeren in de buurt A: Criminaliteit: inbraak, roofoverval/lastig gevallen worden door onbekende Controle: Verwachte kans om slachtoffer te worden van criminaliteit in de buurt	Informeel toezicht → (-) roofoverval/lastig gevallen worden door onbekende, maar dit verband wordt geheel verklaard door roofoverval/lastig gevallen worden door onbekende, maar na controle verwachte kans slachtoffer criminaliteit weer sign.(-) verband concentratie mensen met achterstandspositie en % probleem met rondhangende jongeren in de buurt → (+) criminaliteit residentiele stabiliteit → (-) crimineleit, verband op roofoverval/lastig gevallen worden door onbekende geheel verklaard door informele sociale controle binnenstad → (+) roofoverval/lastig gevallen worden door onbekende, gedeeltelijk verklaard door informele sociale controle

Auteur	Data	Onafhankelijke (O) en afhankelijke (A) variabele	Belangrijkste bevindingen
Browning e.a. (2004)	1990 officiële bevolkinggegevens Chicago Community Survey 1994-1995 (PHDCN-CS) Chicago slachtoffergegevens moord 1991-93, 1995-97 N= 8782 Buurt N= 343	O: Collective efficacy (CE), sociale interacties in buurt, geweldsniveau aangrenzende buurt, tolerantie deviant gedrag, concentratie achterstand (m.b.t. armoede, % dat overheidssteun ontvangt, % < 18 jaar, werkloosheid, % huishoudens alleenstaande moeders en etnische samenstelling), residentiële stabiliteit, concentratie immigranten controle: bevolkingsdichtheid en officiële geweldscijfers in het verleden A: Aantal geweldsdelicten: Subjectief: Slachtoffer geweld in de buurt Objectief: officiële cijfers van geweldsdelicten	CE → (-) aantal geweldsdelicten in buurt, de sterkte van dit verband wordt gereduceerd door het positieve interactie effect van hechte banden en de CE in de buurt Sociale interacties in buurt → (+) slachtoffer van geweld, n.s. officiële cijfers van geweldsdelicten Geweldsniveau aangrenzende buurt → (+) aantal geweldsdelicten in buurt Concentratie achterstand, officiële geweldscijfers in het verleden → (+) officiële cijfers van geweldsdelicten Bevolkingsdichtheid → (-) officiële cijfers van geweldsdelicten
Flap en Völker (2005)	Survey on Social Networks of the Dutch 2000 (SSND) N= 1007 Buurten N= 168 Gemeente N= 40	O: Aantal burens in netwerk, Gemeenschap (mate waarin de volgende doelen zijn gerealiseerd in de buurt: iets kunnen ondernemen; veilig voelen; goede contacten hebben en respect ontvangen) Informele controle (verwachting ingrijpen buurtbewoners bij deviant gedrag jongeren en mogelijke inbraak) A: Gemeenschap, informele controle, fysieke wanorde (mate van verloedering volgens R) en sociale wanorde (vandalisme in de buurt volgens R)	Informele controle → (-) <u>fysieke wanorde</u> , dit verband is het kleinste, resp. is het verband tussen openbaar vervoer (+),recreatie (-), jongste cohort (+), huisbezit (-), laag inkomen (+), verhuisplannen(+),residentiële stabiliteit(-), stedelijkheid (+), allochtonen (+), opleiding (-) en politie/huisarts (-) Informele controle → (-) <u>sociale wanorde</u> , maar de buurtkenmerken residentiële stabiliteit (-) en stedelijkheid (+) hebben een groter verband, ook blijkt collectieve actie een (kleiner) (+) verband te hebben
Lelieveldt en van der Kolk (2005)	Enquête 2003 (Universiteit Twente) N= 557	O: informeel sociaal kapitaal (sociale contacten in de buurt) en formeel sociaal kapitaal in – en buiten de buurt (contacten via lidmaatschap maatschappelijke verenigingen), type problemen in de buurt (verkeer, vervuiling, overlast, gebrek recreatieve voorzieningen, criminaliteit) A: Deelname actie om buurtproblemen op te lossen	Formeel sociaal kapitaal in de buurt → (+), maar mogelijk gevolg van selectieprobleem, voor informeel sociaal kapitaal en formeel sociaal kapitaal buiten de buurt is significant verband gevonden Huisbezit → (+) deelname buurtactie Criminaliteit → (+) deelname buurtactie, dit verband is groter dan bij andere problemen

Auteur	Data	Onafhankelijke (O) en afhankelijke (A) variabele	Belangrijkste bevindingen
Lee (2000)	Nationale slachtofferenquêtes in 15 verschillende landen N= 19 180 Replica onderzoek: slachtofferenquêtes van verschillende steden in 12 andere landen N= 10 781	O: hechtheid gemeenschap waarin R leeft (subjectief gemeten) Controle variabelen: leeftijd, sekse, alleenstaand en laag inkomen, urbanisatie, status buurt, activiteiten 's avonds. A: Gewelddelicten in de eigen buurt: Roofoverval (algemeen, specifiek door een onbekende) Bedreiging (algemeen, specifiek door een onbekende)	Hechtheid gemeenschap → (-) gewelddelicten, verband is groter met delicten gepleegd door een onbekende Leeftijd, Status buurt → (-) gewelddelicten, voor leeftijd is dit verband klein, verband status buurt is groter tussen delicten gepleegd door een bekende Urbanisatie en activiteiten 's avonds → (+) op gewelddelicten gepleegd door onbekende Man - zijn → (+) gewelddelicten gepleegd door bekende Replica onderzoek laat dezelfde resultaten zien met betrekking tot relatie hechtheid gemeenschap en gewelddelicten. Op de overige factoren zijn kleine verschillen gevonden, maar de resultaten wijzen allemaal in dezelfde richting.
Lowenkamp e.a. (2003)	British Crime Survey 1994 N= 14617 buurt N= 600	O: Mate van sociale disorganisatie (vriendschappelijke relaties in de buurt, ongecontroleerde groepen jongeren en deelname aan verenigingen) Controle: Structurele buurtkenmerken A.: criminaliteit (kans slachtoffer te worden van)	Vriendschappelijke relaties in de buurt → (-) criminaliteit Ongecontroleerde groepen jongeren → (+) criminaliteit Het verband van de buurtkenmerken op criminaliteit wordt afgezwakt door de 3 verschillende factoren van sociale disorganisatie Urbanisatie, heeft na controle op de mate van sociale disorganisatie geen verband meer met criminaliteit
Maas de Waal en de Hart (2003)	Politie-monitor 1993-99 en GSB monitor N= 1377 Woonmilieudatabank 1995 en 1998 Postcodegebied N=164	O: individuele- en buurtkenmerken, het sociale kapitaal in de buurt (volgens de perceptie van de bewoners: mate waarin mensen elkaar kennen, op een prettige manier met elkaar omgaan, gezellige en saamhorige buurt, thuis voelen in de buurt)	<i>Objectief</i> Sociaal kapitaal →(-) alle vier de vormen van criminaliteit in de buurt Leeftijd en opleiding → (+) alle vier de vormen van criminaliteit SES → (-) vernieling en geweld/ bedreiging, maar klein verband

Auteur	Data	Onafhankelijke (O) en afhankelijke (A) variabele	Belangrijkste bevindingen
Vervolg Maas de Waal en de Hart (2003)		<p><i>A: objectief:</i> kans slachtoffer van criminaliteit i.v.m. auto; vernieling; inbraak, geweld of bedreiging</p> <p><i>subjectief:</i> Onveiligheidsgevoelens</p>	<p>Etnische heterogeniteit → (+) criminaliteit ivm auto en vernieling, maar klein verband</p> <p>Geen verband residentiële mobiliteit en de vier vormen van criminaliteit</p> <p><i>Subjectief</i></p> <p>Sociaal kapitaal → (-) onveiligheidsgevoelens</p> <p>Vrouw, opleiding, leeftijd en slachtoffer van misdrijf → (+) onveiligheidsgevoelens, verband is sterker voor slachtoffers van gewelddelicten</p> <p>Buurtkenmerken hebben na controle van bovengenoemde factoren geen verband op de onveiligheidsgevoelens</p>
Morenoff e.a. (2001)	Chicago Community Survey 1995 N= 8872 Buurten N= 343 Chicago Police reports	<p>O: Collective efficacy (CE), nabijheid buurten m.b.t. CE, aantal moordzaken en ongelijkheid, concentratie van ongelijkheid (weinig welvaart - extreem welvaarend)</p> <p>A: Aantal moordzaken</p>	<p>Ongelijkheid, CE → (-) aantal moordzaken, controle voor aantal moordzaken in het verleden zwakt het verband van CE op moord af (13%)</p> <p>Nabijheid → (+) aantal moordzaken</p> <p>Andere sociale processen (sociale relaties en organisaties in de buurt) → n.s. aantal moordzaken, CE verklaart het verband tussen sociale processen en aantal moordzaken</p>
Sampson en Groves (1989)	British Crime Survey (1982 en 1984) N= 10905 (1982) N=11030 (1984) Buurten: N = 238 (1982) N = 300 (1984)	<p>O: SES, residentiële stabiliteit, etnische heterogeniteit, % één-oudergezinnen, urbanisatie, vriendschapnetwerk in de buurt, deelname organisaties, ongecontroleerde groepen jongeren.</p> <p>A: <i>Slachtoffer criminaliteit:</i> straatroof, geweld door vreemde, totaal slachtoffer van criminaliteit <i>Criminaliteit huishouden en bezit:</i> inbraak, autodiefstal en vandalisme <i>Overtredingen:</i> persoonlijk geweld en diefstal/vandalisme</p>	<p>SES, residentiële stabiliteit en etnische heterogeniteit → n.s. slachtoffer criminaliteit en overtredingen, behalve etnische heterogeniteit → (+) straatroof en persoonlijk geweld</p> <p>% één-oudergezinnen en urbanisatie (behalve op geweld door vreemde) → (+) slachtoffer criminaliteit</p> <p>Structurele buurtkenmerken (behalve residentiële stabiliteit) → (+) inbraak</p> <p>SES en residentiële stabiliteit → (-) autodiefstal en vandalisme</p>

Auteur	Data	Onafhankelijke (O) en afhankelijke (A) variabele	Belangrijkste bevindingen
Vervolg Sampson en Groves (1989)			<p>% één-oudergezinnen en urbanisatie → (+) autodiefstal</p> <p>% één-oudergezinnen → (+) diefstal en/of vandalisme</p> <p>Vriendennetwerk in de buurt → (-) straatroof, slachtoffer criminaliteit, inbraak en plegen diefstal en/of vandalisme</p> <p>Ongecontroleerde groepen jongeren → (+) alle vormen van criminaliteit</p> <p>Deelname organisaties → (-) slachtoffer criminaliteit, inbraak en autodiefstal</p>
Sampson RJ e.a. (1997)	Chicago Community Survey 1990 N = 8872 Buurten N = 343	<p>O: Collective Efficacy (CE) (de mate waarin buurtbewoners elkaar vertrouwen, bereid zijn elkaar te helpen, met elkaar kunnen opschieten en hecht met elkaar verbonden zijn (sociale cohesie en vertrouwen) en de mate waarin men denkt dat buurtbewoners informele controle zullen uitoefenen in de buurt).</p> <p>Controle variabelen buurtkenmerken: concentratie achterstand en - immigranten en residentiële stabiliteit</p> <p>A: aantal geweldsdelicten, aantal moordzaken en veroorzaakte geweldsdelicten volgens de buurtbewoners</p>	<p>CE → (-) op alle drie de vormen van geweld, waarbij verband op geweldsdelicten iets kleiner is dan de andere vormen van geweld. Dit verband blijft bestaan na controle voor aantal moordzaken in het verleden en gegevens van de politie, maar het verband neemt een klein beetje af</p> <p>CE verklaard deels het verband tussen buurtkenmerken en de verschillende vormen van geweld</p> <p>CE verklaard geheel het verband tussen concentratie van immigranten en geweldsdelicten, het verband tussen concentratie mensen met achterstandspositie en residentiële stabiliteit en tussen veroorzaken van geweld</p>

Auteur	Data	Onafhankelijke (O) en afhankelijke (A) variabele	Belangrijkste bevindingen
Sampson en Raudenbush (1999)	Chicago Community Survey 1995 N= 3864 Buurten N = 196 Systematic observations, Chicago police reports	O: Collective efficacy (CE), geobserveerde wanorde (sociaal en fysiek), <i>structurele kenmerken buurt</i> : concentratie achterstandspositie, concentratie immigranten, gemengd gebruik van de grond A: inbraak, moord, roofoverval (databestand politie), slachtoffer van criminaliteit (survey)	CE → (-) geobserveerde wanorde, ook na controle door de buurtbewoners aangegeven wanorde CE → (-) alle vier de vormen van criminaliteit Geobserveerde wanorde → (+) slachtoffer geweld, inbraak en aantal moordzaken, maar wordt geheel verklaard door CE en structurele kenmerken van de buurt Geobserveerde wanorde → (+) roofoverval CE is een sterke voorspeller van criminaliteit
Spierings, Peper en van Altena (2004)	Enquête buurtbemiddelingsonderzoek 1997-1998 N = 509 Buurt N=3 (in verschillende steden)	O: sociaal kapitaal (aantal onderlinge contacten in de buurt) controle: homogene samenstelling buurt naar etniciteit A: Zelfoplossend vermogen van de buurt bij onderlinge problemen (zonder tussenkomst van politie)	Sociaal kapitaal → parabolisch, bij hoge mate van sociaal kapitaal (als gevolg van etnisch homogene samenstelling buurt) gaat men problemen uit de weg, maar bij iets minder sociaal kapitaal (gemengde buurt) worden problemen wel onderling opgelost.

Auteur	Data	Onafhankelijke (O) en afhankelijke (A) variabele	Belangrijkste bevindingen
Vélez e.a. (2001)	Police Services Survey 1977 N= 12015 Buurt N= 60 Steden N = 3 middelgrote steden in USA (zelfde dataset als Bellair 1997)	<p>O:</p> <p><i>routine activiteiten</i> blootstelling aan overtreiders inkomen huishouden alleen wonend <i>structurele buurtkenmerken</i> mate van achterstand etnische heterogeniteit residentiële stabiliteit <i>sociale controle in gemeenschap</i> lokale sociale banden met overheid en politie controle door overheid en politie controle door overheid en politie x achterstand buurt</p> <p>A: kans slachtoffer te worden van criminaliteit (persoonlijk, huishouden)</p>	<p>Routine activiteiten → (+) slachtoffer criminaliteit huishouden, dit blijft na controle overige variabelen sociale controle</p> <p>Routine activiteiten → (+) persoonlijk slachtoffer criminaliteit, behalve alleen wonen geen sign verband, na controle variabelen sociale controle neemt verband af, verband inkomen krijgt (+) verband na controle publieke sociale controle x achterstand buurt</p> <p>Mate van achterstand → (+) verband, maar niet meer na controle variabelen sociale controle</p> <p>Etnische heterogeniteit → (+) slachtoffer criminaliteit huishouden, maar niet meer na controle publieke sociale controle x achterstand buurt</p> <p>Lokale sociale banden met overheid en politie → (-) persoonlijk slachtoffer criminaliteit, maar dit valt weg na controle overige variabelen van sociale controle</p> <p>Controle door overheid en politie → (-) verband, maar voor kans slachtoffer huishouden is verband klein sign, verband blijft maar neemt iets af na controle voor interactie controle door overheid en politie en mate van achterstand buurt</p> <p>Interactie controle door overheid en politie en achterstand buurt → (-) kans slachtoffer criminaliteit.</p>

Auteur	Data	Onafhankelijke (O) en afhankelijke (A) variabele	Belangrijkste bevindingen
Veysey en Messner 1999	British Crime Survey (1982) N= 10905 Buurten: N= 238	<p>O: SES, residentiële stabiliteit, etnische heterogeniteit, % één-oudergezinnen, urbanisatie, vriendschap-netwerk in de buurt, deelname organisaties, ongecontroleerde groepen jongeren.</p> <p>A: criminaliteit: gemeten via aantal slachtoffers van criminaliteit</p>	<p>SES, etnische heterogeniteit, residentiële stabiliteit → niet sign. criminaliteit, het verband van SES en etnische heterogeniteit wordt verklaard door ongecontroleerde groepen jongeren en deelname organisaties (SES) % één-oudergezinnen → (+) criminaliteit, kleiner verband na controle ongecontroleerde groepen jongeren. Urbanisatie → (+) criminaliteit, kleiner verband na controle deelname organisatie en vriendennetwerk in de buurt Ongecontroleerde groepen jongeren → (+) criminaliteit, grootste verband Vriendennetwerk in de buurt, deelname organisatie → (-) criminaliteit, waarvan verband deelname organisaties kleiner is na controle voor ongecontroleerde groepen jongeren.</p>
Wilsem van e.a. (2003)	<p>Politiemonitor bevolking (PBM) 1999 N = 70201 Kerncijfers postcodegebieden (CBS) Verhuisgegevens PTT Buurt (postcodegebied) N = 2536 Gemeenten N = 527</p>	<p>O: <i>Individuele kenmerken</i>: leeftijd, geslacht, opleiding, alleenstaand, betaald werk, uren huis onbemand en etniciteit. <i>buurtkenmerken</i>: sociaal-economische achterstand, relatieve sociaal-economische verandering 1994-98, etnische- en inkomensheterogeniteit, verhuismobiliteit, % jongeren (15-24 jaar) <i>Kenmerken gemeente</i>: aantal inwoners, gemiddeld inkomen per inwoner, tevredenheid functioneren politie.</p>	<p>Leeftijd, alleenstaand → (-) criminaliteit Opleiding → (+) criminaliteit Man → (-) diefstal, (+) geweld Etnische minderheid → (-) vandalisme Betaald werk → (+) en uren huis onbemand → (-), op diefstal en vandalisme Frequentie niemand thuis → (-) vandalisme Sociaal economische achterstand → (+) diefstal en geweld, maar verband diefstal wordt verklaard door inkomensheterogeniteit en verhuismobiliteit Matige sociaal-economische vooruitgang → (+) diefstal en vandalisme, maar verband wordt deels of geheel (vandalisme) verklaard door verhuismobiliteit</p>

Auteur	Data	Onafhankelijke (O) en afhankelijke (A) variabele	Belangrijkste bevindingen
Vervolg Wilsem van e.a. (2003)		<p>A: slachtoffer criminaliteit in de eigen buurt (diefstal, geweld en vandalisme)</p> <p>N.B. In dit onderzoek wordt geen sociaal kapitaal gemeten, maar wel factoren die sociale processen in de wijk beperken dan wel bevorderen.</p>	<p>Sterke sociaal-economische vooruitgang → (+) criminaliteit, maar verband wordt deels of geheel (vandalisme) verklaard door inkomensheterogeniteit en verhuismobiliteit.</p> <p>% jongeren en etnische heterogeniteit → (+) criminaliteit, maar verband klein tot nihil</p> <p>Inkomensheterogeniteit → (+) geweld (klein), na controle verhuismobiliteit</p> <p>Verhuismobiliteit → (+) criminaliteit</p> <p>Aantal inwoners en gemiddeld inkomen → (+) criminaliteit, verband inwoners>inkomen</p> <p>Tevredenheid politie → (-) diefstal en geweld (verband is groot te noemen)</p>

